

ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ
ԶՕՐԱԿՅՈՒԹԻՒՆ՝
«ԲԱԳԻՆ»Ի

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆ ՃԻՅԷՐՃԵԱՆ

(Մուտք Բարլօ)

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽԱՐԻ ՊԻՏԻ
ՄԱՍՆԱԿՅԻՆ 5000 ԵՐՕ յԱՏԿԱՅՆԵԼՈՎ:

ՓԻՒՆԻԿ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ «ԲԱԳԻՆ»Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԾԱԽԱՐԻ ՊԻՏԻ
ՄԱՍՆԱԿՅԻ 5000 ՏՈՂԱՐ յԱՏԿԱՅՆԵԼՈՎ:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՄ

ԵՒ

«ԲԱԳԻՆ»Ի ԽԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՄ, ԱՇԽԱՏԱԿԻՅՆԵՐԸ,
ՇԱՐՀԱԿԱՅՐՈՒԹԻՒՆ ԿՐ յԱՅՏԵՆ՝

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՏԻԳՐԱՆ ՃԻՅԷՐՃԵԱՆԻՆ

ԵՒ

ՏԷՐ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ԳԱՔՐԻԷՂ ՉԵՄՊԵՐՃԵԱՆԻՆ

ԻՐԵՆՉ ՅՈՒՅԱՔԵՐԱԾ ԶՕՐԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԱՊՐԷԼ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ 2010 ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

◆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ◆ ԱՐՈՒԵՍ ◆ ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԱԾԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՓՈՒՄ ԽՄԲԱԳԻՐ
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան (Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)

Գեղարուեստական նկարներու
ընտրութիւն՝ Մովսէս Ծիրանի

Էջադրում
Անի Փէիլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրձ Համուտ
Ծաղոզեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Յրուումի կեդրոն
Համազգայինի
Գրատարած,
Ծաղոզեան կեդրոն,
Պուրձ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկի՞
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail:
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ
ՅՈՒՆԻՍ 2010
ԽԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ - Բ. - 1

«ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՏԱՐԻ»
ՄԻ ՄՈՌԱՅՈՒՄՈ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՄԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ - ՌՈՒԲԻՆԱ
ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ - 3

♦ ԱՐԶԱԿ
ԶՐՈՅՑ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ - ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ - 8
ԶՈՒՄԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ - Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 12
ԿԱՐԱ-ՋՈՐՋԷ - ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԸԼՆՃԵԱՆ - 17

♦ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ
ԱՆՇԱՐԺ ԱՌԱՒՕՏ (ԾԱՐՔԻՑ)- ԿԱՄԻԼԱ - 22
ՈԳԵՇՈՒՆՉ ԽՍՈՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼԻՆ - ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ - 25
ԱԶՔԵՐ, ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ, ՔՆԱՐԻԳ..., ՆԿԱՐԻԳ..., ՔԱՂՅՐԻԿ... - ԽԱՋԻԿ ՏԷՏԷԱՆ - 27

♦ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԿՆՈՋ ՑԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԳԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ»
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ - ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ - 31

♦ ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ
ՅԱԿՈԲ ԽԱՋԻԿԵԱՆԻ «ԼՈՒՍԱՍԻՒՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ» ԿԱՄ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԾԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ - ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ - 39

♦ ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ ՆԻԹԵՐ
ԻՆՁԵՐ ԿԸՍԵՆ ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ - Յ. ՊԱԵԱՆ - 44

♦ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՈՒՆՄԻ ԷԼ-ՀԱԺ - 51
ՈՒՆՄԻ ԷԼ-ՀԱԺ ԿԱՄ ՄԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԱՐԾԱՆՅԱՆ - Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 52
ՈՒՆՄԻ ԷԼ-ՀԱԺԷՆ ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ - ՀԱՅԱՅՈՒՑ՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ - 54
ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ՊՈՐԿԷՍ - «ԲԱՔԵԼՈՒՆԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՆԸ» - ԹԱՐԳՄ: Ս. ԵՐԱՄԵԱՆ - 64

♦ ԱՐՈՒԵՍ
ԵՆՐՈՋ (ԵՆՐԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ) ՅԱՄ ՈՒ ԵՐԱՋ ԳԱՋՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ - Յ. ՊԱԵԱՆ - 70
ԵՆՐՈՋԻ ԽՈՐԻՄԱՍ ՆՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ - ԳՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ - 73

ԷԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկար՝
«Միրով պարտուած»
Գործ՝ Եւրոզի

«ՄԿԻՏԱՐԻ
ՎԵՐՋԱԼՈՅՄՆԵՐ»
Հեղինակ՝
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ
Հրատարակութիւն
Թրքահայ Ուսուցչաց
Հիմնարկի
Իսթանպուլ, 2009

«ՎԱՐԴԱՆ
ՄԱՍԻԿՈՆԵԱՆԻ
ԽՕՍՔԸ ՀԱՅՈՑ
ԲԱՆԱԿԻՆ»
ՀԱՅՔ Հաստատութիւն,
2007

«ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ ԱՆԴԻՆ»
Հեղինակ՝
ՍԱԲԻ ՔԻՐՈՔԵԱՆ - ԹԱՇՃԵԱՆ
ՊԷՂՐՈՔ, 2009

«ՎԿԱՅԱԳՐՈՒԹԻՒՆ»
Հեղինակ՝ ՎԵՐ. ԱԻԱԳ ԱԻԱԳԵԱՆ
Խմբագիր՝ Ե. Հ. ՔԱՍՈՒՆԻ
ՊԷՂՐՈՔ, 2010

«ԽՈՐՀՐԴԱՌՈՐ ԸՆԹՐԻՔԸ»
Հեղինակ՝ ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿԵԱՆ
Երեւան, 2008

«ՓԹԻԹ» (Մանկապատանեկան)
Խմբագիր՝ ՎԵՐԺԻՆԷ ԱՔՐԱՀԱՍԵԱՆ
ՊԷՂՐՈՔ, 2010

«Հ.Յ.Գ. Լ.Ե.Մ. 1973-2010»
Գլխաւոր խմբագիր՝ ՍԵՂԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
Հրատարակութիւն
Համազգայինի «Վ. Սէթեան» տպարան
ՊԷՂՐՈՔ, 2010

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ
ԵՒ ԱՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

Շամաղգային Կրթական եւ Մշակութային Միութիւնը աւարտած պիտի ըլլայ իր քառամեայ համագումարը, Մայիս 2010, երբ լոյս տեսնէ ԲԱԳԻՆի այս համարը: Շամագումարէն առաջ եւ վերջ ըսուած եւ գրուած խօսքերը տեսակարար տարբերութիւն չեն ունենար, երբ մտածման առանցք են գրականութիւնը եւ ընդհանրապէս մշակոյթը: Խորագրով նշուած հարցերը հեռանկարային հասկացողութեամբ ազգային էական քաղաքականութիւն են՝ ազգի վերելքին եւ նպատակներուն իրականացման համար: Տեւաբար հաշուեկշիռ պէտք է ընել. ի՞նչ կ'աւելցնենք նկարագիր կերտած ու կերտող ազգի մշակութային ժառանգութեան վրայ:

ԲԱԳԻՆ կը յաւակնի դէպի ապագայ բացուելու ուղի ըլլալ: Աւելի քան հնգամեակէ մը ի վեր իր էջերը լայն բացած է նորերու եւ հայագիրներու առջեւ, այն պարզ ըմբռնումով որ անոնցմով պիտի կարենանք տեսել: Յաւերժացող եւ յաւերժացած անցեալ մը կրկնելու փոխարէն, յարաշարժ ներկային հետ քայլ պահելու միտումով, ԲԱԳԻՆ արտատպում չ'ըներ մեր մշակոյթի եւ գրականութեան լուսաւոր անցեալէն, որ կը պատկանի գրադարաններու, հրատարակչատուներու, զայն պէտք է հասցնել իւրաքանչիւրին, բերել տուները: Գրական մամուլը կը ներկայացնէ, կը բացատրէ, բայց մանաւանդ կը յաւակնի ըլլալ նորին եւ նորերուն բեմը: Լաւագոյնները պիտի միանան յաւերժացած արժանաւորներուն: Այս ձեւով հարստութիւն կը ստեղծուի:

Այս համարով կը խօսուի հայ կնոջ տեղի եւ դերի, լիիրաւ մասնակցութեան մասին: Թղթածրար՝ զոր բաց պէտք է պահել, ոչ միայն գրականութեան եւ մշակոյթի մարդերուն համար:

Ժամանակակից գրողները ընկերային եւ քաղաքական խնդիրները կը բերեն եւ կը ձուլեն գրականութեան մէջ, որ այլեւս միջնադարու վարդի մասին հիւսուած տաղ չէ, ոչ ալ արեւելեան իմաստութեան շտեմարան առակ: Ժան-Փոլ Սարթր, Սոլժենիցին, Արթըր Միլլըր, կամ Կոստան Զարեան (կրկին կարդալ "Նաւը Լերան Վրայ" վէպը) երբ կը ստեղծեն, միթէ՞ անհաղորդ են մարդու ապրումներուն, տառապանքին, երազներուն, այն բոլոր բաներուն զորս կը կոչենք քաղաքականութիւն, երբ ան սոսկ ձառ կամ կարգախօս չէ: Անոնք մարդը կը բերեն ժամանակին եւ պատմութեան մէջ:

Ժամանակակից հայ գրականութիւնը այս հունով պիտի ընթանայ կամ պիտի շիջի: Անցեալի կրկնութիւն, հիացում, գովերգանք, ստեղծագործական ձիգի մասին չեն վկայեր, այլ՝ լճացման: Ծանօթացնելը քարոզչութիւն է, ոչ՝ ստեղծագործութիւն եւ նոր ժառանգութիւն: Այս հասկացողութեամբ յառաջդիմութեան պոչը պէտք է բռնել, ամուր պահել դիցաբանութեան Արիանի թելը, նորերու յաջող եւ անյաջող յանդգնութիւններէն արտահանելու համար արժէքները, այսինքն՝ ազգային իրաւ վերապրումի շունչը:

Այս լարումը, այնքան տարբեր ամբոխ զուարճացնող հրավառութիւններէ, ազգային իրաւ քաղաքականութեան բովանդակութիւնն է եւ կը պահանջէ մարդկային եւ նիւթական ներդրում: Այս ձեւով պէտք է նայիլ վաղուան լոյսին:

Մշակութային միութեան մը համագումարը կամ հայ կնոջ տարին կ'ըլլա՞ն մեկնակէտ մտածելու, նախաձեռնելու եւ փոխանակ միշտ նայելու դէպի գեղեցիկ եւ յանրժայցած անցեալը, այլ նաեւ յանրժանալու արժանի ապագան՝ զոր պէտք է կերտել:

Ոմանք կը սիրեն աջ եւ ահեակ ըսել՝ մարտահրաւէր...

Բ.

ՄԻ ՄՈՌԱՅՈՒԱԾ ԵՐԵՍԱԿԸ ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՀԱՒԱՔԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ

«Բագին»ի խմբագրությունը արձագանգելով Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. վեհափառի «Հայ կնոջ տարի» կոչին, հարցաշար մը պատրաստեց եւ յղեց հայ իրականության մօտէն առընչուող գրող-մտաւորական, թէ գրականութեամբ ապրող ուսուցիչ-հանրային գործիչ երեւելի եւ վաստակաշատ քանի մը տասնեակ գրիչներու, որոնցմէ լոյսին կը բերենք վերլուծաբան-մտաւորական Ռ. Փիրումեանի ներկայացուցած պատասխան-յօդուածը:

Հայ գրականութեան մէջ Հայ կնոջ դերի ու տեղի մասին պատշաճ ուսումնասիրութիւնները այլոց թողնելով, «Բագին»ի ընձեռած առիթը ցանկանում եմ օգտագործել վեր հանելու մի մոռացուած երեսակը Հայ կնոջ հաւաքական կերպարի: Այսպիսով՝ փորձ պիտի կատարեմ ամբողջացնելու պատմութիւնից ու գրականութեան ընդմիջից մեզ հասած Հայ կնոջ կերպարը, որ պիտի ճանաչել լիակատար եւ անկեղծօրէն՝ իրապէս արժէքաւորելու համար Հայ կնոջ տարին: Եղեռնից անցած եւ իսլամ ընտանիքներում իրենց կեանքը շարունակող Հայ կնոջ մասին է խօսքս: Ի՞նչ գիտենք նրանց մասին: Չէ՞ որ դրանք էլ Հայ էին եւ Հայ մնացին:

Հայ եւ օտար գրականութիւնն ու պատմագրութիւնը բազմաթիւ օրինակներ ունեն Եղեռնից անցած Հայ կնոջ մասին, յիշատակումներ նրա անանձնական զոհաբերութեան եւ բարոյական բարձր սկզբունքների մասին, որպէս կին, որպէս մայր, նրա գերմարդկային կեցուածքի ու ընթացքի մասին: Այդ կանանցից ու աղջիկներից ոմանք այդպէս էլ զոհ գնացին անասելի տառապանքներին, չղիմացան սովին, ծարաւին, հիւանդութիւններին, ցրտին ու տաքին եւ դահիճների վայրագ վերաբերմունքին: Մեռան...: Ու մենք այսօր ցաւով ու երկիւղածութեամբ նրանց յիշատակն ենք խնկարկում: Իսկ ոմանք հրաշքով վերապրեցին, մի կերպ ազատ աշխարհ հասան,

նոր կեանքի մէջ մտան ու ընտանիքներ կազմեցին: Դրանք մեր մայրերն են, մեծմայրերը, որ այսօր այլեւս չկան: Կենդանի նահատակների այդ սերունդը անցել է արդէն, մեզ թողնելով իր եղբրական յուշերը ու իր պատգամը՝ չմոռանալ, չներել:

Եղեռնի գրականութեան մէջ անխուսափելիօրէն հանդիպում ենք նաեւ բացասական կերպարանաւորումների՝ հայ կինը բարոյական անկման մէջ: Հայ կինը միայն ապրելու տենչով, իր ճղճիմ գոյութիւնը քարշ տալու սիրոյն պատրաստ որեւէ նուաստացում կրելու, զոհելու իր բարոյական ու ազգային բոլոր սկզբունքները: Ափսոսանքով ու մի քիչ էլ խորշանքով ենք կարողում դրանց մասին:

Ինչ որ ուսումնասիրման կամ յիշատակման չի արժանացել դա այն կինն է, կամ դեռատի աղջիկը, որ առեւանգուել է, կամ մի քանի դրուշով ստրուկների շուկայից գնուել կամ թուրքի ու քուրդի միջոցով նախճիրից «ազատուել» ու տուն է տարուել: Զարդ ու սպանդից Փիզիքապէս փրկուած այդ կինը կարողացե՞լ է արդեօք բնական կեանք վարել, թուրքի ու քուրդի կին դառնալ, նրանից յղացած երեխաներին ծնել ու մեծացնել ու չյիշել թէ՛ դրանք մարդասպանի սերունդ են: Տաս-տասներկու տարեկանում շարունակական սեռային կեանքի պարտադրուած հայ աղջիկը ինչպէ՞ս է կարողացել այդ անուշի փորձառութեան հետ համակերպուել: Այդ հայ կանայք ինչպէ՞ս են կարողացել մոռանալ իրենց ինքնութիւնը, անգամ անունը, ու դաւանանքը, սերնդէ սերունդ իրենց փոխանցուած աւանդութիւնները, աղօթքները, հայու Աստուածը, ու դաւանել Ալլահին. հենց այն Ալլահին, որին աղօթելով, նրանից ուժ ու քաջալերանք հայցելով էր թուրքը հային կոտորում: Ինձ համար, այս կանայք վաղուց մոռացուած ու մեզ համար անծանօթ մնացած մի մասնիկն են հայ կնոջ բազմազան, բազմերանգ ու բազմակողմանի հաւաքական կերպարի: Թող ամբողջական լինի կերպարը հայ կնոջ, որին Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետը 2010 թուականն է նուիրել:

Այնքան շատ են օրինակները եւ զարմանալիօրէն աւելի յաճախ թուրք մերօրեայ գրականութեան մէջ: Երրորդ սերնդին պատկանող թաքուն հայ Սուլթանը յիշում է թէ իր հօրաքոյրը ինչպէս յաճախ կրկնում էր լալազին, «իմ աչքի առջեւ քուրդը ամուսնուս սպանեց եւ ինձ պարտադրեց իր կինը դառնալ: Ես իմ կեանքը ազատելու համար ամուսնուս սպանողի կինը դարձայ: Երբեք չպիտի ներեմ այդ մարդուն՝ իմ երկու զաւակների հօրը»: Երւանդ Օտեանը յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց հետ իր հանդիպումը աքսորի ճամբին եւ փոխանակած բառերը, «այդ բառերը ընդհանրապէս անէծքներ էին իրենց նոր ամուսիններուն ուղղուած»: Գրիգորիս Պալաքեանը իր աքսորի ճամբին յիշում է բռնի կրօնափոխ կանանց, որոնք իրենց կեանքը վտանգելով, գաղտնի ուտելիք էին հասցնում աքսորեալների կարաւաններին: Սեդրակ Բաղդոյեանը գրում է Սիրունի մասին, իր անուան պէս գեղեցիկ մի աղջիկ: Նա համաձայնուել էր կարաւանի հրամանատար՝ թուրք իպոչ Պէյի հետ գնալ՝ եթէ նա ընդունէր իր հետ տանել նաեւ Սիրունի պզտիկ եղբօրը եւ ընտանիքի մնացորդացին: Բաղդոյեանը չի հաւատում, թէ

Սիրունը կարող էր կրօնափոխ դառնալ: Կրօնափոխ եղա՞ւ: Թուրքի հարձը, կինը, կամ սիրուհին դարձա՞ւ: Երեխաներ ծնե՞ց: Խարբերդցի մի հայ կին արաբի կին էր դարձել ու արդէն երեք զաւակներ ունէր նրանից: «Կեանքիցս աւելի եմ սիրում զաւակներին: Ինչպէ՞ս թողնեմ նրանց ու ձեզ հետ փախչեմ», լալով խոստովանել էր հայ վերապրողների խմբին, որոնք պատերազմից յետոյ Թեյ-Աֆարից դէպի Մուսուլ էին անցնում: Սեհեր/Հրանուշը, Տեթհիէ Չեթինի մեծ մայրը, առիթն ունէր Ամերիկա գալու եւ իր ընտանիքին միանալու. բայց նախընտրեց մնալ ու հաւատարմօրէն ծառայել իր ամուսնուն ու զաւակներին: Պատերազմից յետոյ շատերին այսպիսի առիթ-

«Հայոց ճեղատախտի»
ԱՐՏԱՔ ԹԵՂԵՄՆ

ներ ներկայացուեցին, բայց քչերը ընդառաջեցին: Ի՞նչ էր պատճառը, անսահման սէր ու գոհաբերութի՞ւն դէպի իրենց միս ու արիւն երեխաները. թէ՞ դրսում սպասող անորոշ ճակատագրի սարսափ: Կամ գուցէ մի աւելի խոր պատճառ: Դրսում արդէն մոռացուել էին նրանք, գուցէ նոյնիսկ մեռած էին սեպուում: Եթէ փախչէին, եթէ վերապրող մնացորդացին միանային, գաղտնիքը պիտի բացայայտուէր իր ամբողջ տգեղութեամբ՝ բռնաբարում, ստորացում, նուաստացում, պարտադրուած կրօնափոխութիւն, ամուսնական կապ, յետոյ գուցէ եւ աստիճանաբար սէր եւ կամաւոր սեռային կապ իսլամ ամուսնու հետ: Աւելի լաւ չէ՞ր միայնակ տառապել ու գաղտնիքը գերեզման տանել:

Գիտենք այսօր թէ թուրք ոճրագործները, որպէս ցեղասպանութեան հատու գործիք, իրենց գոհերից նախ իլեցին մարդկային բոլոր յատկութիւնները, նրանց անարժան արարածների վերածեցին. այդպէս, դրանց սպանելը աւելի դիւրին կը լինէր: Այս նուաստացումներն ու ամօթանքի զգացումներ-

ըր ամենադժուարին արգելքներն էին, որոնց յաղթահարելով միայն կարելի պիտի լինէր մարդկային հասարակութեան վերադառնալ ու որպէս սովորական մարդ ապրել: Շատերին չյաջողուեց:

Գիտենք այսօր նաեւ, թէ բռնաբարութիւնն ու սեռային ոտնձգութիւնները, երկարատեւ սեռային կեանքի պարտադրանքը որքան տարածուած երեւոյթներ էին ցեղասպանութեան տարիներին: Դրա պատճառը այն չէր միայն որ տեղահանութիւններից ու ջարդից առաջացած իրավիճակը թուրքին ու քուրդին ազատութիւն էր տուել, մինչ այդ արգիլուած ու անհասանելի պտուղ համարուող, հայ կնոջ ենթարկել իր սեռային ախորժակը գոհացնող, իր հիւանդ երեւակայութեան թելադրանքներին: Ճիշդ է, սեռային անյագուող բնագոյր կար. բայց կար նաեւ վերից եկած կարգադրութիւնը հայ կանանց եւ մանր երախաներին իսլամ տներում տեղաւորելու: Եւ դա Հենրի Մորգենթաուի կարծիքով ցեղային բարեփոխում էր առաջադրում՝ «հայու արիւնը թուրք ժողովրդին խառնելը ծինային մեծ նշանակութիւն պիտի ունենար ամբողջի վրայ»:

Սա ցեղասպանութեան տարիներին էր: Հետագայում, կարծես նացիական գաղափարախօսութեան ազդեցութեան տակ, ձուլումի քաղաքականութիւնը փոխուեց: Արհամարհանք դէպի հայը եւ ընդհանրապէս այլազգը դարձաւ թուրք հասարակութեան վարքագիծը: Ֆեթհիէ Չեթինը վկայում է, թէ թուրքերը խոստափում էին ամուսնական կապ հաստատել այն ընտանիքների հետ, որոնց մէջ հայի արիւն կար: Նման ընտանիքների երկրորդ երրորդ սերունդները փորձում են գոնէ պաշտօնական արձանագրութիւններում ջնջել այդ պատկանելիութիւնը որպէսզի ազատուեն խտրականութիւնից, որպէսզի հասարակութեան մէջ իրենց վերելքը անդադար արգելքի չհանդիպի: Մաքրարիւն թրքութիւնը (եթէ նման բան գոյութիւն ունի) այսօր էլ դեռ մեծ խնդիր է թուրքիայում եւ ծայր աստիճանի քաղաքականացւած: Իշխանութեան անդամի կամ կառավարական բարձր պաշտօնեայի համար ամենամեծ վիրաւորանքն է նրա հասցէին հայկական ծագում ունենալու յերիւրանքը շարտելը:

Թուրք պատմագրութիւնը, գրականութիւնն ու մամուլը երկար ժամանակ լուռ մնացին եւ չանդրադարձան իսլամ հարեմներում տուայտող հայ կանանց կեանքի պատմութեան մասին: Դրութիւնը փոխուած է: Հրանտ Դինքը համարձակութիւնն ունեցաւ քաջալերելու հայ ծագում ունեցող անհատներին՝ բացայայտել գաղտնիքը եւ տէր կանգնել իրենց իրական ինքնութեանը: Հրանտ Դինքը տեսնում էր խառնածինների հսկայ թիւը, տեսնում էր թրքութեան հասկացութեան փլուզումը եւ ինքնութեան տագնապը թուրքիայում. «Ժամանակի ոգին է», գրում էր. «Այսօր շատերն են դեգերում իրենց ինքնութեան լաբիրինթոսում»: Ժամանակի ոգին է պարտադրել Այշէգիւլ Ալթընային ու Ֆեթհիէ Չեթինին հաւաքել աւելի քան 200 խառնածինների պատմութիւնն ու հրատարակել Թոռուլար (Թոռները, 2010) հաւաքածոն: Ժամանակի ոգին է, որ մղեց Ենի Աքթուէլ թերթին 2007ին հրատարակելու մի ամբողջ շարք հայի արիւն ունեցողների խոստովանութիւն-

ներ: Բացառապես լուրջ միջոց էլ ղրական արդիւնքների չեն հասնում: Մեծ է թիւը այն անհատների, որոնք իրենց հայ արմատները ուրանալու փոյթով միանգամայն հակառակ դիրք են բռնում ու հայութեան թշնամի դառնում: Վերջերս էլ, որ Դոզու Փերինչեքը Շուեցարիայում դատապարտուեց բացէ ի բաց Հայոց Ցեղասպանութեան իրողութիւնը ժխտելու համար: Նրա մեծմայրը հայ էր:

Հակազդեցութիւնը դէպի որ կողմն էլ որ թեքուի, մի բան յստակ է՝ Թուրքիան ինքնութեան տազնապ է ապրում: Իշխանութիւնները չեն կարող այլեւս թուրք հասարակութեան միատարրութեան վրայ պնդել: Թուրք քաղաքացու բնութագրումը՝ ազգութեամբ թուրք, կրօնով իսլամ, կատակ է՝ ի համեմատութիւն երկրի բազմազգ ու բազմակրօն հասարակութեան:

Շարժումը սկսուած է ներսից: Հայ կանայք՝ այսօրուայ հազարաւոր թուրք քաղաքացիների հայ մեծմայրերը կատարել են իրենց դերը: Որոշ պարագաներում տառապագին լռութեամբ, այլ պարագաներում ընտանիքի մի վստահուած անդամին պահ տալով իրենց յուշերը՝ մանրամասնութեամբ փոխանցել են կատարուած ցեղասպանութեան իրողութիւնը: Հրաբուխը պայթել է եւ աւելի ուժգնութեամբ պիտի հոսի երբ երկիրը աւելի մօտենայ ժողովրդավարութեան: Հայոց Ցեղասպանութեան եւ թուրք վայրագութիւնների այս դժբախտ «զոհերը» կարծես կենդանացել են այսօր՝ թրքութեան հասկացութեան եւ թուրք ազգային ինքնութեան հիմերը շարժելու:

Միթէ՞ չի արժում ուսումնասիրութիւններ նուիրել վեր հանելու համար այս դժբախտ կանանց թաքնուած կերպարը:

Միթէ՞ չէր արժում այս կարճ գրութեան ճամբով բացառապես ցայտմ արգիլուած եւ մեզ անծանօթ մասնիկը հայ կնոջ հաւաքական դիմանկարի:

Եւ սա դեռ սկիզբն է:

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ
Լոս Անճելոս

Աղբիւրների եւ կատարուած յղումների համար, տես՝

Ռուբինա Փիրումեան, *And Those Who Continued Living in Turkey after 1915* (2008):
Ռուբէն Մելքոնեան, «Հայերի բռնի իսլամացումը ցեղասպանութեան տարիներին» (2010):

ԶՐՈՅՅ ԿԱՊԻԿԻՆ ՀԵՏ

Նոր արթնացած՝ նստեր եմ հայելիին դիմաց ու կը դիտեմ տխուր դէմքս, ծամած-
ռուծիւններ կ'ընեմ՝ տրամադրութիւնս փոխելու, բայց անօգուտ: Անթափանց մա-
ռախուղի պէս թախիժ մը նստած է հոգիիս մէջ: Գիշերը մղձաւանջային երազներ տե-
սեր եմ: Դուրս կը մղուիմ տունէն, կարծես բանտող միտքերէն փախուստ տայի:
Հանրային պարտէզ կը մտնեմ ու կը կենամ ցանցապատնէշով բանտարկուած կապի-
կին քով:

Ան, կքած ինք իր վրան, պարապ կերամանը կը դիտէ, ապա սեւուկ թաթիկով ոտ-
քերուն տակ կուտակուած աղբի շեղջը կը փորփորէ: Գաղտուկ հայեացք մը կը նետէ
վրաս, ապա կը շարունակէ իր գործը: Յանցի մանր անցքերէն կը փորձեմ ներս նետել
տուրմի կտոր մը: Կը յաջողիմ, սակայն ան միայն կը նայի կասկածոտ:

- Չե՞ս սիրեր, ինչո՞ւ չես առներ, համով է,- կ'ըսեմ:

Տարօրինակ ձայն կը լսեմ, սակայն աղբիւրին չեմ անդրադառնար:

- Չե՞ս սիրեր,- կը կրկնեմ, ու այս անգամ ա՛լ որոշ է՝ կապիկն է որ կը պոռայ
վրաս.

- Ի՛նչ սիրել, վրա՞ս կը խնդաս...

Ապշահար եմ. խօսող կապի՞կ, ի՛նչ յառաջընթաց:

Ան փնթփնթալէն աջ ու ձախ կը քայլէ ու վանդակին պատերուն կը զարնուի, խէթ
հայեացքներ ուղղելով ինծի: Չեմ կրնար անպատասխան ձգել.

- Կը ներես, չառիր՝ ես ալ խորհեցայ...

- Ի՛նչ խորհեցար, որ չե՞մ սիրեր, չե՞ս կարծեր որ կը ծաղրես...

- Բայց ինչո՞ւ, եղբ...

- Անոր համար, եղբա՛յր, որ ո՛վ գիտէ ինչ էր նետածդ, թերեւս ալ կը պայթի... Իսկ
հոս սիրել միրել չկայ, ա՛յդ պակաս էր. բանտին մէջ՝ սիրել... չըլլայ՝ կը կարծես թէ
աղբանոցն ալ շա՛տ կը սիրեմ, մեծ հաճոյք կը զգամ հոս թաւալելէն:

- Ո՛չ, այդպէս չեմ կարծեր, բայց գիտեմ որ այցելուները երբեմն կը հիւրասիրեն...
ու չես մերժեր,- կը կեղծեմ ու կ'ամչնամ իմ կեղծիքէս, որովհետեւ ճիշդ այդ կարծիքն
ալ ունիմ իր մասին:

- Անշո՛ւշտ, մեր անտառի պանանը ու նարինջը կը խժռէք, հոտածն ու թափելիքն
ալ մեզի «օգնութի՛ւն» կու տաք... Դուն ըլլաս՝ ի՞նչ կ'ընես, այս ճաղերով փակուած՝
կը մերժես առնել ու անօթի՞ կը մեռնիս...

Դեռ ինքզինքս չեմ գտած. խօսո՞ղ կապիկ. քիչ է ըսելը, նաեւ՝ ինծի հետ բաղդա-
տունո՞ղ ու մեղադրող...

- Մարդացա՛ք. բարձրացա՛ք ձեր կարծիքով ու մեզ կը բանտէք: Այս է ձեր մարդա-
ցումը:

Մինչ ես գլխուս թափող անոր գայրոյթին տակ ամօթահար ու կարկամած եմ, ան
կը շարունակէ.

- Դեռ կու գաք, կը խիթիթէք, կը սուլէք ու կ'ուզէք որ պարենք, ցատկուտենք, ձեր

ուզած ժամանակ, ձեր նուագին տակ, ձեր քիմքին համեմատ, անշուշտ...: Պարել բանտին մէջ... միայն մարդը կրնայ:

Ի՛նչ խորիմաստ կը դատէ այս նախնական արարածը. կ'ամչնամ մարդ ըլլալէս ու կ'ուզեմ հանգստացնել զինք.

- Այո, ճիշդ ես, միայն մարդու սահմանափակ միտքը կրնար յօրինել իր նմանը պատժելու այս ձեւը՝ բանտը:

Կը կենայ պահ մը ու զարմացած կը հարցնէ.

- Յուսամ «նմանը», ես չեմ: Դուն ըսել կ'ուզես՝ մա՞րդը... մարդի՞կ ալ կան բանտերու մէջ:

- Օ՛, անշուշտ, եւ դեռ՝ բազմազան բանտերու...

Հանգստութիւն եկած է վրաս, համախոհ մը գտածի պէս: Այլեւս բնական կը գտնեմ կապիկին խօսիլը ու սիրտս բանալ կ'ուզեմ:

- Ներէ՛, չէի գիտեր, որ բանտուած ըլլալուդ կ'անդրադառնա՛ս... վիճակդ կը հասկնամ, քանի որ ես ալ բանտի մէջ եմ,- կ'ըսեմ մեղմօրէն:

- Դո՞ւն... ասա վանդակէն դուրս ես, ուզած տեղդ կրնա՛ս երթալ:

- Դուն այդպէս կը կարծես քու կապիկային խել... Կը ներես, բայց ես ալ բանտի մէջ եմ...

- Ի՛նչ բարդ միտքերով զիս կը շշմեցնես. ի վերջոյ ցեղակից ենք, ու ինձմէ շատ հեռու չես կրնար դացած ըլլալ:

Խորհելու բան կ'ըսէ անբանը, բայց ես ժամանակ ունի՞մ. ոչ ալ հիմա վիճելու տրամադիր եմ. ուստի կ'ըսեմ.

- Թերեւս ալ ճիշդ ես կարգ մը բաներու մէջ, սակայն՝ ո՛չ այս պարագային. մենք յառաջդիմած ենք հսկայական բանտեր շինելու մէջ: Ու այնքան վարպետօրէն կը շինենք, որ հոն կալանուածներն ալ, դուրսէն նայողներն ալ պատրանքը կ'ունենան, թէ ազատ են: Մենք նոյնիսկ բանտերու մէջ բանտեր ունինք ու դեռ կը կատարելագործուին անոնք...

- Բան մը կը բացատրե՞ս, կը մօտենայ ու կամացուկ կը շշմայ:

Այդ միջոցին գիշերուան ճնշող երազս կը յիշեմ ու կ'ըսեմ ցած ձայնով.

Նախ հարցում մը քեզի՝ ձեր անտառին մէջ կը պատահէ՞ր, որ ուղտերը առիւծներուն վրայ յարձակէին:

- Ի՛նչ, Ուղտը... Առիւծին վրա՞յ, դուն կատա՞կ կ'ընես,- աչքերուն մէջ շշուկիս խորհրդաւոր արձագանգը՝ ան կը մօտենայ:

- Ո՛չ, բնաւ ալ ո՛չ: Այս վերջերս ակելի ու ակելի կը պատահի, կ'ըսեն: Առակի պէս բան մըն է: Աղուէսը ոխով լեցուեր է Ուղտին դէմ, իբր թէ ան իր որջը խլեր է: Ինք ալ գացեր, Առիւծին գլուխը դարձուցեր, անոր որջին ու ուղեղին տէր եղեր, անոր ժանիքներով Ուղտին իր ոխը պիտի հանէ: Օր մը ծեր ուղտերէն մէկը, որ դեռ կը յիշէ իր Ուղտ ըլլալը, իր եղբայրներուն դառն ճակատագիրը կու լար ու դրացիին կը գանգատէր, թէ չ'ուզեր Աղուէսին կեր դառնալ, պէտք է պաշտպանուելու միջոց գտնէ: Գիտե՞ս ինչ կ'ըլլայ արդիւնքը:

- Ի՞նչ, անապա՞տը կը պահուելու:

- Ո՛չ, ո՞վ կը ձգէ, հարցը արդէն այդ անապատն է: Լուրը կը հասնի Առիւծին, ան աշխարհով մէկ կը պոռայ, թէ Ուղտը Առիւծին ոխերիմ թշնամին է, զինք, իր որջը, իր ցեղը ու բոլորը, բոլորը, կոխկուտելու կը պատրաստուի:

- Հի՛ հի՛, հի՛...դուն առակ չէ, գուարճալիք կը պատմես:

- Անշուշտ, մանաւանդ որ ուրիշներու մասին է. բայց գիտե՞ս այդ գուարճալիքին

վերջը ի՞նչ կ'ըլլայ. Առիւծը Ուղտին դէմ պատերազմ կը յայտարարէ ու կը սկսի հալածել: Ինք պիտի տիրէ բոլոր անապատներու մէջ, որ ուղտերը հոն պատսպարուելով՝ աշխարհը չկործանեն:

- Ըսածդ շատ տրամաբանական չէ. մէկը չկա՞յ, որ Առիւծին սխալ ըլլալը ըսէ ու փրկէ ուղտերը:

Ահա քեզի նոր դար. Կապիկը բանականութենէ ու ճշմարտութենէ կը խօսի: Հիմա ինչպէ՞ս հասկննեմ, որ ճշմարտութիւնը բազմերանգ երեւոյթ է, քամիներու հետ ուղղութիւն կը փոխէ, որ Առիւծը շատ ալ լաւ գիտէ, թէ ինչը ինչոց է, պարզապէս Աղուէսին հաճելի մկանի խաղ մը կ'ընէ. մատներով բռունցք շինելու ու բանալու մարզանք մըն է, բայց զարմանալի սթամպեցնող ազդեցութիւն ունի ամէնուն վրայ ու նոյնիսկ կարգ մը ուղտեր ալ անոր մատները կը շփեն...

Կապիկը, բոլոր բթամիտներու պէս, շատ լուրջ է, այդ խաղը չի կրնար ըմբռնել, ուստի կրկին շուրջս դիտելէ ետք կը շշնջամ:

- Դուն ի՞նչ օգնելու մասին կը մտածես. դեռ խօսք կայ, թէ անդին ուրիշ կենդանիներ ալ որոշած են Առիւծը յօշոտել. խեղճ Առիւծ, չէ՞...

- Ձեմ գիտեր՝ ինչ ըսեմ, սկսար զիս ալ համոզել... գիտեմ որ ուղտերը շատ համբերող են, բայց գէշ կը զայրանան... եթէ միայն արթննան... Լա՛ւ, թող իրենք ալ փորձեն լեզու գտնել Առիւծին հետ:

- Դիւրի՞ն կը կարծես, աջ կը դառնան՝ Առիւծը կը պոռայ, թէ ոտքիս կոխեցին, ձախ կը դառնան՝ Աղուէսը կը ճուռայ, թէ պոչիս կոխեցին: Ստիպուած Առիւծէն աղաչեցին, թէ՛ «Աստուծոյ սիրոյն, մենք մեղք չունինք, խնայէ՛»: Գիտե՞ս ինչ պատասխան ստացան:

- Ի՞նչ:

Առիւծը զայրացաւ ու ըսաւ՝ «Դուք ի՞նչպէս կը համարձակիք Աստուծոյ անունը բերան առնել. Աստուած իմս է, դուք Աստուծոյ դէմ գործեր կ'ընէք, ու Աղուէսին տուրք չէք տար, զիս ալ սնունդէ կը զրկէք»:

- Միւս կենդանիները ի՞նչ կ'ըսեն:

- Առաջ շատեր Ուղտը կը պաշտպանէին, բայց հիմա ամէնքն ալ սկսան հասկնալ, որ իրենց մուշտակը պահպանելէ զատ, կրնան Ուղտին թէկուզ պոչէն մագ մըն ալ իրենք փրցնել: Ամէն մէկը բան մը կ'ընէ Առիւծին օգնելու համար, որովհետեւ արքայ Առիւծը ըսած է՝ ով մեզի հետ չէ՛ մեզի դէմ է, ով որ աշխարհը փրկող, Աստուծոյ առաքեալ Առիւծին (ու Աղուէսին, անշուշտ) իր որսէն բաժին չտայ՝ դժոխքի կրակներու մէջ պիտի այրի:

- Աւելի մեծե՞րը, ըսենք, արջը ի՞նչ կ'ըսէ:

- Հը՛մ, արջին հարցը քիչ մը լուրջ է. գիտես չէ՞, ի վերջոյ ինք ալ մուշտակաւոր է... բայց ինքզինք փրկելու համար երբեմն տագնապած կը պոռայ, թէ՛ հասէ՛ք, օգնեցէ՛ք Առիւծին... Միւս կողմէն ալ՝ զայրոյթէն երբեմն կը մրթմրթայ ու զգուշանալով, որ իր մորթը բզիկ-բզիկ չընեն, օձերուն եւ վիշապներուն կը մօտենայ:

Կապիկը աչքերը կը թարթէ արագ-արագ ու կը փորձէ բան մը հասկնալ, բայց ես կը շարունակեմ:

- Աղուէսը լաւ գիտէ, որ այս խաղը կրնայ ճանճրացնել միւս զազանները: Առածը միտքէն չի հաներ՝ միշտ որսի մանր մունր վէճեր կը հանէ, ու անոնք իրենց գործով կը զբաղին: Շատեր, կարգ մը ուղտեր ալ, վտանգէն ազատելու համար, նաեւ՝ կանաչ գոյնէն համալուծած՝ իրենց մուշտակը կանաչ կը ներկեն ու Առիւծի բանակին կը միա-

նան...

- Է՛, ան ալ կ'ընդունի՞ ամէնքը, կը հարցնէ մտահոգ, գլուխը քերելով, ու յանկարծ լոյս մը կը փայլի աչքերուն մէջ.

- Լա՛ւ, որ ատանկ է, Ուղտն ալ թող ներկէ մուշտակը ու միանայ...

Ի՛նչ արագութեամբ ըմբռնեց ժամանակի ոգին: Բայց զինք ալ չխաթարել, մանաւանդ՝ իրմէ խելօք ըլլալու փաստելու համար կ'ըսեմ.

- Չէ՛, միամիտ մի ըլլար. ի՛նչպէս կրնայ ամէնքն ալ ընդունիլ: Եթէ աշխարհի վրայ թշնամիներ չմնան, տիեզերքի հաւասարակշռութիւնը կը խախտի, չէ՞, խորհեցա՞ր:

- Լա՛ւ, կարծեմ որ հասկցայ. հասկցայ... Միայն, կը ներես, եղբա՛յր, այս ամէն պատմութիւնը ի՛նչ կապ ունի քու բանտիդ հետ: Գործ-բան չունիս՝ գլո՞ւխ կը յոգնեցնես:

Ճիշդ այդ միջոցին դրացի կրպակէն սոսկալի երաժշտութիւն կը պայթի: Կապիկը ընդոստ կը ցատկէ ու կատաղի շարժումներով, հրճուագին ճիչերով կը պարէ անոր կշռոյթով, ամբողջ ժամանակ յետոյքը տարօրինակ ձեւով տնկելով քիթիս:

- Ի՛նչ կ'ընես, եղբա՛յր,- կը կանչեմ:

- Այս նոր պարը դրացի վանդակի աղուէսը սորվեցուց, շատ հաճելի է, հիմա նորոյթը այս է, միտքդ յոգնեցնելու տեղ՝ դուն ալ պարէ...

Կը զղջամ զրոյց սկսելուս համար. այս խեղճ արարածը տանջելը ի՛նչ միտք ունի: Ըսենք թէ նախնիս եղած է՝ պայմա՞ն է որ կապ ունենայ ինծի հետ: Անոր այնպէս հաստատ կերպով ներշնչած են, որ իր ճաղերէն ու հոտած նարինջներէն զատ բան տեսնելու ընդունակ չէ: Կամ ալ՝ այս դարու կապիկ է, շատ շուտ ըմբռնեց պատմածիս էութիւնը ու գլուխ յոգնեցնելու տեղ յետոյքը կը շարժէ. ի՛նչ կը փոխուի միտք յոգնեցնելէն:

«Ուղեղիս մէջ բանտ է», - բա՛ն գտար անոր ըսելու: Հասկնալու համար ան նախ գլուխ պէտք է ունենայ: Մինչդեռ ամէն վայրկեան բաց յետոյքով կը հրճուի: Կամ ալ՝ ան ինչո՞վ մեղաւոր է, որ դուն չես կրնար լուալ յիշողութիւնդ ու նոր կեանքով ապրիլ:

Այսպէս ժամանակ մըն ալ կը մտմտամ ու կ'ըսեմ.

- Հիմա եթէ քու վանդակիդ դուռը բանամ՝ դուն ազա՞տ կ'ըլլաս:

Կասկածով դէմքիս կը նայի, ապա կը շրջուի ու կը շարունակէ ցատկուտել խենթ երաժշտութեան տակ: Յանկարծ ոտքին տակէն հոտող նարինջ մը կը գտնէ, հրճուանքով ու յաղթական ինծի կը պարզէ, կարծես ըսէր՝ «Ասկէ աւելի ինչի՞ պէտք ունինք»:

Հասկցած եմ՝ եթէ ընկերովի մահը հարսանիք է, ուրեմն համայնական բանտն ալ՝ ազատութի՛ւն...

Բանտիս հաստ ցանցապատերը կը շօշափեմ ու աւելի ապահով կը զգամ: Ո՞վ յորի՛ներ է ազատութեան ցնորքը: Ո՛չ, ես գոհ եմ հոս, կանաչն ալ գէշ գոյն չէ...

Հայելիէն ինծի նայող Կապիկը հեզնական կը կանչէ.

- Հը՛, մուշտակդ ներկելո՞ւ կ'երթաս...

ԼԱԼԱ ՄԻՍԿԱՐԵԱՆ - ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Հալէպ

ԶՈՒԱՐԹ ՄԱՅՐԻԿԸ

Գլուխը՝ կախ, աչքերը՝ գետին, կեցեր է տնօրէնին գրասեղանին առջեւ ու պապանձեր:

Թէեւ դեռ վախժանունին չէ հասած, բայց իր կեանքին իւրաքանչիւր օրը հոգերով, դառնութեամբ, զրկանքներով ու ծանր աշխատանքով կրկնակի ապրելով, արդէն պառակած, աչքերը փոս ինկած են, հինալուծ մագերուն տակէն՝ մասնաւորաբար խազին երկու կողմերու սպիտակները սկսած են տարածուիլ: Վերստին ներկելու ատենը եկեր է, բայց ըրածը անփութութիւն չէ, պարզապէս ժամանակ չունի, ժամանակ ալ ունենայ՝ սիրտ չունի:

Տնօրէնը ձեռքերը սեղանին, մատները իրարու հիւսած, ակնոցներուն մէջէն հայեացքը սեւեռած է Զուարթ մայրիկին ու պատասխանի կը սպասէ:

Զուարթ մայրիկը, որ հիմա շատ հեռու է զուարթ ըլլալէ, հաւանաբար պիտի նախընտրէր, որ գետինը ճեղքուէր ու զինք մէջը առնէր, քան թէ այս վիճակին մատնուէր, ան ալ՝ այս տարիքին, իր կէս տարիքը ունեցող տնօրէնին դիմաց: Ինք, որ ամուսնութենէն երկու տարի ետք ամուսինը կորսնցուցած էր ու մինակ մնալով իր մէկ հատիկ աղջկան հետ, ստիպուած եղած էր աշխատանքի մտնելու այս դպրոցէն ներս, որպէս տնտես-մայրիկ, ու մինչեւ այսօր աշխատած էր. օր մը չէր թերացած իր պարտականութեան մէջ, միշտ աշխոյժ, միշտ սիրալիր, ժպտերես, բոլորը արձակուելէն ետք մնացեր էր ու շարունակեւ գործը, փաստ-փայլուն ըրեր էր ամէն կողմ: Յատկապէս տնօրէնին սենեակը ու շահածով տուն պահեր էր, աղջիկ մեծցուցեր էր, նոյն դպրոցին մէջ կարդալ տուեր էր, մինչեւ պաքալօրէա, ու երբ օր մը բախտը բացուեր էր, հարս տուեր էր Քուէյթ, առանց ուզելու, առանձին մնալու հեռանկարէն սարսափելով, բայց ինչ ընէր, աղջկան «բախտը բացուեր էր» ու չէր կրնար դէմ կենալ, թող երթան երջանիկ ըլլան, ինք ալ իր ցաւին հետ կ'ապրի, կը վարժուի:

Ահա արդէն քանի տարի է հոն են, իբր թէ քանի մը տարի պիտի մնային, դրամագլուխ հաւաքէին ու գային այստեղ սեփական գործի մը ձեռնարկէին, ո՞ր է, տան հաշիւը շուկան չի բռներ:

Աղջիկը՝ աղջիկ մըն ալ ինք ունեցեր է, լոյսի կտոր, նենչին երիտասարդութիւնը կը յիշեցնէ եղեր, նկարները շարեր է պահարանի հայելին շրջանակին վրայ ու ամէն օր կը դիտէ ու կը համբուրէ, եկող-գացողին ալ ցոյց կու տայ, - ճիշդ իմ պզտիկութիւնս է...

Ահա թողնիկը արդէն տասնեօթը տարեկան եղեր է, ու ինք, որպէս մեծ

մայր, տասնեօթը տարուան մէջ տասնեօթը անգամ չէ տեսեր թոռնիկը: Առաջ ամէն ամառ կու գային, հիմա, երեւի գործերը լաւ չեն, երկու-երեք տարին անգամ մը կու գան:

Տասնեօթը տարեկան լոյսի կտոր թոռնիկը ուզող կայ եղեր, աղջիկը իրեն հեռաձայնով հաղորդեր է, մօրը կարծիքը կը հարցնէ, մեծ մայր եղիւր ալ դիմացիր, ինք իրենց մօտ ըլլալու չէ՞ր, դնէր-վերցնէր, լսէր-խօսէր, կարծիք տար, խրատէր, մեծ մայրուժիւն ընէր... կրակը ինկեր՝ ի՛նչ ընելը չի գիտեր:

* * *

- Զուարթ քոյրիկ, դեռ չվերջացա՞ր մը:

- Չէ, դեռ գործ ունիմ, դուն գնա՛, ես վերջը կ'ելլեմ:

- Լա՛ւ, ես կ'ելլեմ կոր, դուռը ետեւէս կը քաշեմ:

- Աստուած հետդ,- ըսաւ ու սպասեց որ միւս մայրիկին դուրս ելլելը լսէ: Երբ փողոցի դրան շրխկոցը լսեց, ձեռքերը չորցուց գոգնոցին վրայ եւ ուղղւեցաւ տնօրէնին սենեակը: Գրպանէն հանեց ծալուած թուղթը, առաւ հեռաձայնին ընկալուչը ու սկսաւ մէկիկ-մէկիկ հաւաքել թուղթին վրայի թիւերը: Լսեց աղջկան ձայնը:

Զուարթ մայրիկը արդէն սովորուածին դարձուցեր էր, ամէն Շաբաթ օր, բոլորը երթալէն ետք կը հեռաձայնէր աղջկան ու երկար-բարակ կը խօսէին: Գիտէր, որ ըրածը ճիշդ բան չէ, յանցաւոր կը զգար, մասնաւորաբար սկիզբները, սակայն, քանի մը շաբաթ ետք, աւելի հանգիստ կը մտնէր տեսչարան ու կը հեռաձայնէր:

Քանի մինչեւ հիմա մէկը բան չըսաւ, մէկը բան չէ զգացած, այլեւս առաջւան նման սրդողելու պէտք չունի, օրական հազար հատ հեռաձայն կ'երթայ-կու գայ, աս ալ անոնց մէջը կը կորսուի, ո՞վ պիտի զգայ:

- Քա՛ աչքդ չելլէ Արաքսի... մեզի բան սորվեցուցիր...

Արաքսին, իրենց շիրքէթի կիներէն էր, հանած-վարած, աչքը բաց մէկը, որ վաճառականի մը քով ծառայութեան մտած էր, ու գործատէրը հոն չեղած ատեն, ո՛ւր ըսես չէր հեռաձայնը: Մարդը ֆաթուրաները կը վճարէր, օր մըն ալ բան չէր ըսած, բան չէր զգացած, ղապատայի մարդ էր, հարուստ, ծովու ջուրէն քանի մը կաթիլ պակսեր էր, ի՛նչ պիտի ըլլար որ... դուն ալ ըրէ՛, ո՞վ պիտի գիտնայ որ...

- Քա՛ աղջիկ, հարամ է, մեղք ունի, ամօթ չէ՞:

- Իչտէ ասանկ ըսելով մարդ չեղանք, «մեղք ունի, ամօթ է»... ընողները մեզմէ աւելի կը սիրուին, կը յարգուին կոր, մեզի պրաւօ ըսող մը եղե՞ր է...

Կեանքին մէջ բնաւ հարամ բան չէ ըրած, ամէնքը գիտէին զինք, պարկեշտ, ուղղամիտ, բարի, աշխատասէր: Այս ալ չէր ըներ, եթէ աղջկան ու թոռնիկին կարօտը, անոնց հետ խօսելու երջանկութիւնը, կեանքին միակ երջանկութիւնը մագնիսի պէս չքաշէին ու զինաթափ չընէին զինք:

Ու այսպէս, երբ բան մը յաճախ կը կրկնուի, սովորոյթ կը դառնայ ու արդէն դարձեր էր:

Այս պզտիկ մեղքը, որ առաջ աւելի մեծ էր ու ծանր կը կշռէր սրտին վրայ, թող Աստուած ներէ: Կը ներէ: Ինչո՞ւ պիտի չներէ: Ի՛նչ մեղքեր կը գործուին շուրջը ու առանց պատիժի կ'անցնին: Առաջ ասանկ չէր, աշխարհը փոխուած է: Առաջ անմեղութիւնը շատ էր ու մէկ հատիկ մեղքը փուշի պէս կը ցցուէր, իսկ հիմա՝ ճիշդ հակառակը...

Մեծ մը կնիկ, յանցաւոր աշակերտի մը պէս հիմա կեցեր է տնօրէնին առջեւ ու չի գիտեր ի՛նչ պատասխանէ: Լաւ որ բոլորը արձակուեր են, մարդ չէ մնացեր դպրոցը, թէ չէ, եթէ մէկն ու մէկը տեսնէր կամ լսէր, ի՛նչ խայտառակութիւն պիտի ելլէր:

Տնօրէնը ձեռքին բռնած հաշուեցուցակը դեռ վար չէր դրած: Յոյց տուած է այն մեծ գումարները, որոնք վերջին ամիսներուն երեւցեր են, սովորականին տարբեր գումարներ, որոնց համար բացատրութիւն չգտնելով, դիմած է հեռախօսի ընկերութեան եւ մանրամասնեալ հաշուեցուցակ խնդրած: Երեւան եկած է Քուէյթի քոտով հեռաձայնի թիւ մը, ու խօսուած թուականներուն եւ վայրկեաններուն դիմաց խոշոր գումարներ, որոնք հազարներու հասած են: Տնօրէնը զարմացեր է, ինք գիտէ, թէ դպրոցական հարցերու գծով ո՛ւր կը հեռաձայնէ Հայէպէն դուրս, սակայն Քուէյթ՝ չէ պատահած: Ու խնդիրը պարզելու համար ելեր է ու ինք այդ թիւին հեռաձայներ է ու ամէն ինչ բացայայտուեր է:

- Տիկին Չուարթ, շաբաթներով խօսածներուդ գումարը գիտե՞ս քանիի հասեր է, ըսեմ՝ դուն ալ պիտի չհաւատաս... ասիկա ըլլալի՞ք բան է, նախ ըսեմ, որ ըրածդ գողութիւն է: Այստեղ Չուարթ մայրիկը ահաւոր կերպով ցնցուեր է: Այո՛, այո՛ գողութիւն, հապա ի՞նչ, եւ երկրորդ, եթէ քեզի ըսեմ վերադարձուր գումարը, ինչպէ՞ս պիտի վերադարձնես, ուրկէ՞, առած ամբողջ ամսականդ չորս հազարի չի հասնիր: Խեղք ո՞ւր էր այս տեսակ յանցանք գործած ատենդ, դուն, որ օր մը իսկ սեւ կէտ չես բերած անունիդ...

Սիրտը ինչպէս արագ կը տրոփէր: Երեքաց կեցած տեղը, գրասեղանին ծայրը բռնեց որ չիյնայ ու ետ ձգեց:

Իր աշխատած երկար տարիներուն ընթացքին, դպրոցը չորս տնօրէն փոխած էր ու բոլորն ալ, առանց բացառութեան, գոհ մնացած էին իրմէ ու չէր պատահած, որ դիտողութիւն մը իսկ ընեն, ուր մնաց յանդիմանեն, պախարակեն...

Տնօրէնը նկատեց,- նստիր,- ըսաւ, նստիր, քանի մը անգամ կրկնեց ու ստիպեց որ նստի, յետոյ ջուր տուաւ որ խմէ: Չգաց, որ ահաւոր գէշ կացութեան մէջ ինկած է կինը, գոգը դրած ձեռքերը թեթեւ դողէ մը բռնուած, չէին հանդարտեր, իսկ ինք, արձանացած է, նոյնիսկ ձեռքը չի բարձրացներ աչքին տակի արցունքի կաթիլը սրբելու:

Բարկութեամբ խօսելու սկսած տնօրէնը հիմա աւելի մեղմացած էր, կը փորձէր զսպել խստութիւնը՝ ի տես այդ խեղճ ու կրակ կնոջ: Գիտէր, լաւ գիտէր, որ մայրիկը չէ կրցած չափել յանցանքին տարողութիւնը, ոչ գաղափար ունի հեռաձայնին միջ-քաղաքային խօսակցութեանց սակերէն, ոչ ալ ըրածին յանցանք ըլլալէն:

Աստուած իմ, այս ի՛նչ կրակի մէջ ինկայ, ի՞նչ ընելու եմ, ինչպէ՞ս այս մարդուն երեսին նայիմ ասկից ետք,- կը մտածէր մայրիկը, հապա աղջիկիս ի՛նչ բացատրուիլուն տամ... այս Շաբաթ եթէ հեռաձայն սպասէ ու ձայն չսէ, ի՞նչ պիտի մտածէ... պիտի կարծէ, որ հիւանդ եմ եւ կամ ինծի բան մը եղեր է...: Լրիւ անջատուեր էր տեսչարանէն, աչքերը կը բարձրացնէր, բան չէր տեսներ, բան չէր լսեր:

Երկար տեւած էր «դատավարութիւնը», աւելի քան կէս ժամ:

Հիմա տնօրէնն ալ աչքերը առաստաղին, սիկարէթ-սիկարէթի ետեւէ կը ծխէր ու կը մտածէր ի՛նչ ընէր, ինչպէ՞ս վարուէր, հոգաբարձութեան լուր տա՞ր, չտա՞ր... հապա՞ եթէ հաշուեքննիչ մարմինը նկատէ... անոնց աչքէն բան չի փախիր... ի՞նչ պատասխան պիտի տայ:

* * *

Երեկոյեան տնօրէնը, հոգաբարձութեան ատենապետին հետ մօտ ժամ մը խորհրդակցելէ ետք բոլոր հանգամանքները նկատի առած, որոշումի մը յանգած էին: Բոլորին կողմէ սիրուած, յանցանքի նախընթաց չունեցող Ձուարթ մայրիկին պիտի չվնասէին, բայց եւ այնպէս, նկատողութեան կողքին, գումարը վերադարձնելու ձեւ պիտի գտնէին, կա՛մ ամսականներէն քիչ-քիչ կտրելով, կա՛մ իր առնելիք հանգստեան թոշակէն եւ կամ հատուցումէն պիտի գեղչէին:

Յաջորդ օրը տնօրէնին առաջօրեան սուրճը միւս մայրիկը բերաւ:

- Ձուարթը այսօր գործի չէ եկած,- ըսաւ,- խոհանոցն ալ, իր անձնական առարկաներէն բան չէ ձգած, հաւաքեր-տարեր է, արդեօք ի՞նչ կայ, Թելեֆոն ալ չունի հետը խօսինք:

Այս մէկը տնօրէնին մտքէն չէր անցած, երկվայրկեան մը աչքերը սառած մնացին, ապա լաւ,- ըսաւ,- ես կը նայիմ, ինծի մեր վարորդներէն մէկը զրկէ:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ երթայ Ձուարթ մայրիկին տունը եւ նայի հիւանդ է- եթէ ոչ, ապա զինք առնէ եւ դպրոց բերէ:

Կէս ժամ ետք վարորդը վերադարձաւ:

- Տունը չէր,- ըսաւ,- զարկի, զարկի դուռը՝ բացող չեղաւ, դիմացի դրացուհին բացաւ դուռը, ըսաւ՝ Ձուարթը երէկ տակնուվրայ էր, աչքերը կասկարմիր, ի՛նչ ըրինք՝ չըսաւ պատճառը:

Տնօրէնը վարորդին թելադրեց, որ կէսօրէ ետք անգամ մըն ալ երթայ ու գտնէ մայրիկը եւ ըսէ, որ վաղը անպայման դպրոց գայ:

Թէեւ դպրոցի վարորդներէն գաղտնիք չի պահուիր, սակայն վարորդ Գրիգորը այս հարցէն լրիւ անտեղեակ էր ու կ'աշխատէր ամէն գնով բան մը հասկնալ, երբ կը փորձէր համոզել մայրիկը, որ յաջորդ օրը անպայման դպրոց գայ. «Պարոն տնօրէնը պատուիրեց, չգալ չընես, Ձուարթ քոյրիկ, չէնէ տնօրէնը կը նեղուի, հա՛», աւելցուց իր քովէն ու դուրս եկաւ մայրիկին տունէն:

Յաջորդ առաջօր սովորականին պէս տնօրէնին դուռը թակուեցաւ հա-

զիւ լսելի մատնահարումով մը ու շփոթ քայլերով ներս մտաւ մայրիկը՝ դողդղացող մատներով սուրճը դրաւ սեղանին ու կը պատրաստուէր ետ դառնալ, երբ տնօրէնը նշան ըրաւ, որ սպասէ:

Ափսէն ձեռքը, գլխիկոր կեցաւ տեղը ու սպասեց, մինչեւ որ տնօրէնը աւարտեց հեռաձայնային խօսակցութիւնը, ընկալուչը դրաւ վար, սիկարէթ մը վառեց ու սկսաւ խօսիլ հանդարտ, մեղմ, քիչ մըն ալ խանդաղատանքով: Կարծես դերերը շրջուած էին, հիմա տարեցը տնօրէնն էր, եւ ինք՝ սայթաքած մանկամարդ աղջիկ մը:

Ձուարթի բերնէն ծպտուն իսկ չսուեցաւ, բոլոր ըսուածները լուռ ընդունեց ու երբ դուրս կ'ելլէր՝ - ներողութիւն,- ըսաւ, - մէյ մըն ալ չեմ ըներ... ձայնը կերկերաց ու աչքերը արցունքոտեցան:

- Մարդու բան չես ըսեր, - ըսաւ տնօրէնը, - ըսածիս պէս, գործդ կը շարունակես, մարդ թող բան չգգայ:

Յաջորդող օրերուն, Ձուարթ մայրիկը, սկիզբը տատամսելով, բայց կամաց-կամաց, սովորականին պէս կը մտնէր տնօրէնին սենեակը, կը մաքրէր, կը փայլեցնէր ամէն ինչ, բացի հեռախօսէն, այդ սեւ գործիքին ձեռք տալ չէր ուզեր, մատները պիտի այրէին կարծես:

Տարիները սահեցան: Ձուարթ մայրիկը հանգստեան կոչուեցաւ, ստացաւ իր տարիներու ծառայութեան նիւթական փոքր հատուցումը՝ լրիւ, առանց պակասի: Հեռաձայնի «պարտքեր»ուն համար բան չէին գեղչած: Գտած էին ձեռք, պարտքին չափ նիւթական պարգեւ մը տալու որոշում տուած էին ու հարցը փակած:

Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

2009

Հալէպ

«Աշխատող ձեռքեր»
Լ.ԳՕՐԴՈՒ ՄՈՏՔՐԸ
ՊԱՅԾՄԱՆ ԿԱՆՔԵՎ

չարունակում է իր առեւտրական սերտ կապերը բազմաթիւ վաճառականների հետ, որպէսզի այդ ձեւով թուրքերից կարողանայ թաքցնել իր յեղափոխական գործունէութիւնը:

Այդ վաճառականներից մէկը՝ Սաւօ Դանգուբիչը, պատմում է, թէ մի օր իջեւանել է Կարա-Չորջէի տանը. տանտիրոջ արտաքին տեսքը այնքան ահարկու է եղել, որ ինքը ամբողջ գիշեր վախից չի կարողացել քնել:

Ենիչերիները մեծապէս դժգոհ լինելով Բելգրադի փաշայի՝ Հաջի Մուստաֆայի՝ սերբերի նկատմամբ ցուցաբերած հանդուրժողական քաղաքականութիւնից, սպանում են նրան եւ իրենց ձեռքն են վերցնում կառավարութիւնը, ապա սկսում են դաժան հաշուեյարդարի ենթարկել փաշայի հովանաւորութիւնը վայելած սերբ իշխաններին ու գիւղական ղեկավարներին: Նրանց ուշադրութիւնից չի վրիպում նաեւ Կարա-Չորջէի ընդյատակեայ գործունէութիւնը:

Հաւանական որեւէ ապստամբութեան առաջին առնելու համար, թուրք հրոսակները, 1804 թ. Յունուարին, մի քանի անգամ ապարդիւն գրոհում են Տոպոլայի վրայ: Վերջին յարձակման ժամանակ, բանակի հրամանատար Ուզուն Մեհմեդը խոստացել էր իր հետ տանել Կարա-Չորջէի գլուխը: Սակայն պատահում է հակառակը. սերբերն իրենք են գլխատում յարձակուող թուրքերին եւ նրանց գլուխները դարսում իրենց քաջարի հայդուկապետի տան առաջ:

Կարա-Չորջէն ռազմավարական նկատառումներով քաշւում է մերձակայ անտառների խորքը:

Թուրքերի վրիժառուութիւնը չի ուշանում: Բելգրադի ենիչերիների ղեկավարներից Քիւչիւք Ալին, իր բանակի եւ բանտերից ազատ արձակուած բազմաթիւ մարդասպանների ու ոճրագործների գլուխն անցած, մտնում է գրեթէ ամայացած Տոպոլա: Հրամայում է հրոյ ճարակի մատնել Կարա-Չորջէի ապարանքը, նորակառոյց եկեղեցին ու սերբերի տները: Ամէն ինչ ոչնչանում է, մոխրի է վերածւում, բայց չեն կարողանում գտնել հայդուկապետի ապաստանարանը:

Փետրուար ամսի սկզբին Կարա-Չորջէն իր կամաւորների հետ դուրս է գալիս իր թաքստոցից եւ կոչ է անում թուրքերի դէմ ընդհանուր ապստամբութեան: Մղում են կատաղի մարտեր: Թուրքերն իրար ետեւից սկսում են կորցնել բազմաթիւ քաղաքներ ու ամրոցներ: Շատ վայրերում սերբերը լեռնային բարձունքներից քարերի ու ժայռաբեկոնների տարափի տակ են թաղում իրենց ուղղութեամբ առաջացող թուրք զինուորներին:

Կարա-Չորջէի նպատակն էր ոչնչացնել թշնամու ռազմական կենտրոնը՝ Բելգրադի փաշայութիւնը: Իրարայաջորդ յաղթանակները մեծապէս նպաստել էին սերբերի մարտունակութեանը: Նրանք, հակառակ թուրքերի ռազմական գերակշռութեանը, 1806 թ. Կարա-Չորջէի ղեկավարութեամբ ազատագրում են Բելգրադը եւ վերջ են դնում ենիչերիների անողոք տիրապետութեանը:

Կոստանդնուպոլսից սուլթանը պահանջում է ապստամբներից ցած դնել գէնքերը եւ ենթարկուել իր նշանակած նոր փաշային: Սերբերը կտրականապէս մերժում են սուլթանի հրահանգը եւ դիմում Ռուսաստանի օգնութեանը:

Ենիչերիների փոխարէն այս անգամ օսմանեան բանակի նոր զօրաբաժիններ ճամբայ են ընկնում դէպի Բելգրադ: Կարա-Չորջէն, ռուսական պարէնի ու ռազմամթերքի օգնութեամբ, դարձեալ կարողանում է հերոսաբար դիմադրել

Թշնամու յարձակումներին: Այնուհետև կազմում է սերբերի ինքնավար իշխանությունը՝ կենտրոն ունենալով Բելգրադը: Ինքը սակայն նախընտրում է բնակուել իր սիրելի Տոպոլայում, վերակառուցում է այն, իր տան մէջ նոյնիսկ ընդունում է հարեւան երկրներից ժամանող բազմաթիւ դիւանագիտական ներկայացուցիչների: 1811 թ. կառուցում է Տոպոլայի եկեղեցին, որի արեւմրտեան ճակատին մինչեւ օրս պահպանուած է նրա թողած հետեւեալ արձանագրությունը.

«Կամօք Հօրն Աստուծոյ, օգնականութեամբ Որդւոյն եւ շնորհիւ Հոգւոյն Սրբոյ կատարեցաւ կառուցումն եկեղեցւոյս այսմիկ յանուն Ծննդեան Սրբուհւոյ Աստուածածնի, յամի տեառն 1811: Ի միապետութեանն Ռուսաստանի Ալեքսանդր կայսեր եւ ջանիւք առաջնորդին սերբ ազգի տեառն Գէորգիէ (Ջորջէ) Աստուածասէր իշխանի եւ կողակցին իւրոյ Ելենայի եւ որդւոցն իւրեանց Ալեքսէյի եւ Ալեքսանդրի»:

Թուրքերի սուլթան Սելիմը պատրաստ էր ընդունելու սերբերի ինքնավարությունը՝ պայմանաւ որ նրանք էլ ընդունէին իր գերիշխանությունը:

Կարա-Ջորջէն զգում էր, որ մնացել է մենակ, քանի որ իր դաշնակից Ռու-

ՏՐՆՈՒ ՈՍՄ
«Մտնող հայ»

սաստանը մի նոր պատերազմ էր սկսել թուրքերի հետ, իսկ հարեւան Աւստրո-իան էլ պարտութիւն էր կրել Նապոլիոն Կի զօրքերից, հետեւաբար՝ որոշում է ընդունել սուլթանի առաջարկը:

1812 թ. Ֆրանսիայի կայսր Նապոլիոն Կը յարձակուում է Ռուսաստանի վրայ: Ռուսաց ցար Ալեքսանդր Կը ստիպուած է լինում թուրքերի սուլթան Մահմուդ Իի հետ հաշտութեան դաշինք կնքելու:

Մահմուդ Իը, նկատի ունենալով Ֆրանսիայի եւ Ռուսաստանի միջեւ տիրող պատերազմական դրութիւնը, չի ուզում փախցնել այդ նպաստաւոր առիթը վերատիրանալու Սերբիային եւ սպաննելու Կարա-Ջորջէին: Դժբախտաբար, սերբերի մէջ էլ պառակտում էր առաջացել: Իշխան Միլոշ Օբրենովիչը գլխաւորում էր Կարա-Ջորջէի դրած օրէնքներից ու գործադրած խտուածութիւններից դժգոհ սերբերի խումբը:

Կարա-Ջորջէն, խուսափելու համար մի նոր եւ ապարդիւն արիւնահեղութիւնից, 1813 թ. դառնացած սրտով թողնում է իշխանութիւնը եւ հեռանում երկրից: Թուրքերն անմիջապէս յարձակման են անցնում եւ վերահաստատում իրենց տիրապետութիւնը Սերբիայում: Նրանք մի անգամ եւս հրկիզում են Տոպոլան՝ Կարա-Ջորջէի նստավայրը:

Իշխան Միլոշ Օբրենովիչը, շնորհիւ իր դիւանագիտական ճկունութեան, Բելգրադի թուրք փաշայից ձեռք է բերում որոշ առանձնաշնորհումներ: Ինքն էլ հաստատում է Տոպոլայում եւ ձեռնամուխ է լինում քաղաքի վերականգնմանը:

Արտասահմանում. յատկապէս Ռուսաստանում, Կարա-Ջորջէն մեծ պատիւների է արժանանում: Յունաստանում նա սերտ կապեր է հաստատում յունական ընդյատակեայ կազմակերպութիւնների հետ, որոնց նպատակն էր երկրի ազատագրումը օսմանեան կեղեքիչ լծից: Նրանք խոստանում են ըստ ամենայնի օգնել Կարա-Ջորջէին, որպէսզի նա վերադառնայ Սերբիա եւ շարունակի իր կիսատ թողած պայքարը թուրքերի դէմ:

1817 թ. Կարա-Ջորջէն կեղծ անձնագրով Յունաստանից ճամբայ է ընկնում դէպի իր հայրենի երկիրը, մօտենում է իր սիրելի քաղաքին՝ Տոպոլային: Իշխան Միլոշը իմանում է այդ մասին եւ դաւադիր յանձնարարութեամբ նրա մօտ է ուղարկում նրա երբեմնի հաւատարիմ զինակիցներից մէկին:

Կարա-Ջորջէն ոչինչ չկասկածելով՝ մեծ ուրախութեամբ է ընդունում իր մտերիմ զինակցին, որը յարմար մի առիթ գտնելով՝ սպաննում է սերբ ժողովրդի աննման հերոսին, կտրում է նրա գլուխը եւ յանձնում իշխան Միլոշին: Վերջինս հերոսի գլուխը ուղարկում է Բելգրադի փաշային, որպէսզի ապահով տանի այն Կոստանդնուպոլիս՝ յանձնելու սուլթանին իբրեւ նշան իր հաւատարմութեան:

Հետագայում իշխան Միլոշ Օբրենովիչն ու իր գործակիցները մեծապէս են գղջում իրենց վատոգի արարքի համար: Երդուում են շարունակել Կարա-Ջորջէի սկսած ազատագրական գործը եւ հաւատարիմ մնալ նրա ոգուն:

Պատմական այս սրտառուչ, հերոսական, բայց նաեւ դաւաճանութեամբ արատաւորուած դէպքերը տողանցում էին իմ մտքի հորիզոնին, երբ սերբ ընկերոջս՝ Դոսիտէյ Մոթիկայի հետ մուտք գործեցի Տոպոլա: Ամենայն երկիւղածութեամբ այցելում էինք Կարա-Ջորջէի ժամանակից մնացած շինութիւնները:

Ահա նրա կառուցած եկեղեցին, ուր մի ժամանակ թաղուած է եղել նրա խող-խողուած մարմինը: Ահա նրա դղեակը, աւելի հեռու՝ նրա գորանոցը, նրա յիշատակին կանգնեցուած արձանը:

Քաջ է եղել Կարա-Ջորջէն, հայրենասէր գործիչ, տաղանդաւոր զինուորական, խիզախ հայդուկապետ եւ բանակի հրամանատար, բայց նաեւ արդարադատ, ժողովրդի բարօրութեան մասին մտածող եւ նրա շահը պաշտպանող: Նա նոյնիսկ չի խնայել իր սեփական եղբօրը՝ Մարինկոյին: Լսելով նրա մասին բազմաթիւ գանգատներ ժողովրդի կողմից՝ անաչառ դատի է ենթարկուած նրան եւ յանցաւոր գտնելով՝ հրամայուած կախել, որպէսզի ոչ ոք չհամարձակուի խախտել կարգուկանոնը:

Այդ դէպքից յետոյ մի որոշ ժամանակ Կարա-Ջորջէն առանձնանում է իր սենեակում, մերժում է սնունդ ընդունել: Մի անսահման տխրութիւն պատել էր նրա հոգին:

Երեկոյեան, հիւրանոցի պատշգամից դիտում եմ կանաչութեան մէջ թաղուած Տոպոլան: Ամէն ինչ խաղաղ է: Ժողովուրդը հանգիստ սրտով վերադառնում է աշխատանքից, մանուկները առոյգ են, գուարթ ու երջանիկ: Չկայ անցեալի մռայլը, տառապանքը, օտարի ճնշող ու գարշելի թաթը:

Սերբ ժողովրդի այսօրուայ եւ ապագայի լուսաշող բարօրութեան համար է ապրել, մաքառել ու նահատակուել Կարա-Ջորջէն: Ժողովուրդն էլ երախտագէտ սրտով ու սիրով է յիշում եւ պիտի շարունակի յիշել նրան ու նրա քաջարի զինակիցներին:

Առաւօտեան, անտառի միջով բարձրանում ենք Օպլենաց բլուրի կատարը: Մեր առջեւ պարզուած է մի հոյակերտ շինութիւն, որը կարծես թէ երկնքի ջինջ լազուրից պոկուած մի զանգուած լինի, սպիտակ ու բարձրադիր պատերով եւ հինգ երկնագոյն գմբէթներով: Դա Կարա-Ջորջէի թոռան՝ Սերբիայի Պյոտր I թագաւորի կառուցած տաճարն է՝ Ս. Գէորգի (Ջորջէի) անուան:

Տաճարի ներսի կողմն էլ հոյակապ է, ճարտարապետական բացառիկ մտայղացումներով կատարելագործուած եւ բարձրարուեստ մանրանկարներով օժտուած: Այդտեղ, ձիւնաթոյր մի մարմարի տակ հանգչում է հերոս Կարա-Ջորջէի մարմինը, որ նախապէս թաղուած է եղել Տոպոլայի մէջ իր կառուցած եկեղեցում:

Ուզում եմ գրկել այդ մեծ մարդու շիրիմը: Ծնրադրում եմ նրա առջեւ եւ մի տաք համբոյր դրոշմում ձիւնասպիտակ շիրմաքարին: Դա թող լինի հայ ժողովրդի անկեղծ հիացմունքի ու համակրանքի առհաւատչեան՝ եղբայրական սերբ ժողովրդի անմահ առաջնորդի նկատմամբ:

ՅԱԿՈՒ ԱՐՔ. ԳԼՆՃԵԱՆ

Մօնթէվիտէօ - Ուրուկուայ

* Հայդուկ բառը գալիս է հունգարերէն լեզուից եւ իր ակզբնական իմաստով նշանակում է հովիւ, անասնապահ: Հետագայում, յատկապէս Բալկաններում, հայդուկ բառը ստացել է *պարտիզան*, ազատամարտիկ իմաստ:

ԱՆՇԱՐԺ ԱՌԱԻՕՏ

(շարքից)

1.

Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները բոլոր:
 Ճանապարհի մարմինը տնքում է ցաւից:
 Տոխյ գոլորշու մշուշն է գալիս,
 Քստում դէմքերին անցորդների:
 Շարքերի մէջ անվերջութեան,
 Կանգառներից դուրս,
 Մի հի՛ն վարագոյր երկնից կախուած
 Անյայտ օրերի դիմակն է հունձում,
 Ու երեակայութեան դաշտերում թափուր
 Քարերը իմ վերադարձի յուշն են շնչում:
 Երկնակամարում հին աշխարհների,
 Առաւօտուայ արեւի միջով,
 Գնում են անանուն մարդիկ,
 Ու ոտնահետքերը նրանց
 Յաւերժացնում են պահը գալիքի:
 Հերթ են կանգնել յիշողութիւնները բոլոր,
 Երազի աչքերում դանդաղ ծորում է
 Արտացոլանքը կեանքի,
 Եւ գիտակցութեան արթնացումի մէջ
 Տենդագին ձայնով ոռնում է քամին:

Մտի՛ր յուշերիդ դռնով:
 Քաղաքներ ու մայրամուտներ անցիր:
 Փոխի՛ր սլաքները ժամանակավրէպ
 Ու հաւաքիր լոյսը...
 Հի՛ն աշխարհների դարպասների մօտ,
 Յիշողութեան դաշտերը լքել են մարդկանց,
 Ու թափո՛ւր է տարածութիւնը ... լո՛ւռ:

Արդ՝ ժամանակի երակներում լայնացող
 Զարկերն են թնդում հեռացումի:

2.

Ճանապարհը խաղ էր:
 Դրսում օրը ասես ծաղրածու,
 Անցորդներին բաժանում էր
 Մահուան օդապարիկներ:
 Ես կամ,

«Արիեստ եւ արուեստ»
 ՊԱՅԾԱՌ ԿԱՆԹԵՂ

Ես չկամ:
 Վերջալո՛յս:
 Ամէն ինչ ոչնչի շարժման մէջ:
 Սեղանին դրուած թղթերն են սպասում:
 Վաղուայ առջեւում դէմքն է ա՛յս օրուայ,
 Ու մի կեանք...

Ճանապարհը նստարան էր,
 Նրա մարմնի մէջ՝ տերեւների դողը:
 Անշարժ քամին,
 Ոչինչը ամէն ինչի շարժման մէջ:
 Իմ ձեռքերում
 Յօդունի անծանօթ երաժշտութեամբ
 Բզզում է մեղուն:

Ճանապարհը՝
 Նեղ սահման,
 Տարածութիւն բաց շրջանակում:
 Դատարկ հայելին իր մէջ որսում է
 Վերջին ծխնելոյզի վերջին ծուխը:
 Ստուերի մէջ պառկած շունը
 Յուշն է լսւիում,
 Եւ օրը բաժանում է եօթ մասի,
 Օրը մթնում է:
 Ոչինչը ամենայն անմահութեան:
 Աչքերը որսում են այն ինչ չկայ:
 Իսկ ձմեռն իր ձերմակ ձեռնոցով
 Անստոյգ ներկայութեան
 Գոյութիւնն է հսկում:
 Խաւարի ու լուսամտի միջեւ՝
 Ոչ մի տարածութիւն...
 Կեանքի ընդարձակուող շարժման մէջ
 Ճանապարհը՝
 Անձայն վայրկեանի
 Հեռացող տեսութիւնն է:

... Օրը դարձեալ իր ակնոցները
 Թողել էր գրասեղանիս...

3.

Հաւաքի՛ր հատիկները վերջին ադամալոյսի:

Ես՝ իրականութեան մայրամուտն եմ ծամում

Իբրև մտեցող աշուն:

Ժամանակի ուրուականը
Կասկածի բազմերանգ շուկայում
Պատմութիւնն է ծախում:

Հասարհի մօր դէմքից ընկնող հայեացքը որբի:

Ես՝ լուանում եմ ոտքերը յիշողութեան:

Լռութեան ձի՜չ...

Առաւօտուայ մարմինը՝ գլխատուած օրերի փշածաղիկ:

4.

Մենեակում՝
Աթոռ,
Լապտեր,
Ու հի՛ն օրերի մատեան:
Անդէմ հայեացքը վայրկեանի:
Տիղմոտ հայելի:

Նայում եմ ինձ:
Ժամանակի ջղաձիգ պարանին օրօրուող աչքեր կարօտի:

Մենեակում՝
Խոնաւ ստուերների երազներ արթուն:
Ու անշարժ առաւօտուայ դէմքին դաջուող Մատեան յուշի:

ԿԱՄԻԼԱ
26 Ապրիլ, 2010
Պէլյուրթ

ՈԳԵՇՈՒՆԶ ԽՕՍՔԵՐ ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԻՅԼԻՆ

(Lady with the Lamp)

“The Angel of Death has been
abroad throughout the land;
you may almost hear
the beating of his wings”

JOHN BRIGHT

English politician (1811-1889)

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնք օր մը Խրիմի
Արիւնահեղ բախումներու ընթացքէն,
Քեզ ձանչնալու պատեհութիւնն ունեցան
Եւ բուժքոյրի քու գթասէր նայուածքիդ՝
Ընթողխնեցին խանդաղատանքն աղուանոյշ
Եւ կարեկցանքն օրհնաբեր:

Երանի այն զինուորներուն վիրաւոր,
Որոնց վերքերն ամոքեցիր գիշեր ու տիւ.
Եւ փրկեցիր զանոնք ահեղ տանջանքէ,
Յոյս ու հաւատք ներշնչելով միշտ անոնց
Քու բուժքոյրի մաքրամաքուր խնամքով
Եւ բարեսիրտ հոգածութեամբ,
Լռութեան մէջ գիշերական
Մութ ձամբաներդ լուսաւորող՝
Աղօտ լապտերը ձեռքիդ:

Ըսէ՛ ինձի, ով Ֆլորանս Նայթինկէյլ,
Ով քեզ արդեօք շնորհեց
Այս բուժիչ եւ կենարար յատկութիւնն,
Տէ՛ս, շնորհիւ քու մաքրասէր վարմունքի
Եւ ջանքերուդ բժախնդիր ու անձնուէր,
Սկիստարի բժշկական կեդրոնին
Կենդանարար եւ կազդուրիչ յարկին տակ,
Մահը նահանջ արձանագրեց,
Որ Խրիմի ռազմադաշտէն փոխադրուած

Զինակիցներ վիրաւոր,
Հրաշագործ քու ջանքերով դարմանուած՝
Վերադարձան մահէն դէպի կենդանութիւն,
Ու դէպի կեանք...

Թէեւ գիտեմ, որ ազնիւ ես,
Ունիս կեցուածք անվեհեր,
Ունիս խոհեր աներկդիմի,
Բայց կը ցանկամ, ո՛վ Ֆլորանս,
Որ մօտենաս ռազմիկներուն վիրաւոր,
Աղօտ լապտերը ձեռքիդ,
Եւ փարատես ցաւերն անոնց անամոք,
Ոչ թէ միայն
Քու բուժքոյրի բարեհամբոյր հոգածութեամբ,
Զերծ պահելու համար զանոնք
Մահուան դաժան անդոհանքէն,
Այլ սանձելու համար նաեւ
Սրտերն անոնց քինախանձ
Եւ պահելու զանոնք հեռու՝
Խորհուրդներէ չարախինդ
Եւ ռազմական ձգտումներէ քայքայիչ...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

21 Ապրիլ, 2010
Պէյրուօ

ՖԼՈՐԱՆՍ ՆԱՅԹԻՆԿԷՅԼ
կը նկատուի արդի հիւանդապահու-
թեան հիմնադիրը: Ծնած է 1820ին,
Իտալիոյ Ֆլորանս քաղաքը: 1854ին,
երբ բրիտանական, ֆրանսական եւ
օսմանեան բանակներու միացեալ
ուժերը կը պատերազմէին ռուս-
կան բանակին դէմ, London Times
թերթէն կը կարդայ անգլիացի վի-
րաւոր զինուորներու անմխիթար
վիճակին մասին եւ այս պատճառ
կ'ըլլայ որ ան վիրաւոր զինուորնե-
րուն այցելելու նպատակով թոյլ-
տուութիւն խնդրէ Բրիտանիոյ պա-
տերազմական նախարարութենէն:

38 հիւանդապահուիչներէ կազմը-
ւած խումբով մը, 1854ին, ան կը հաս-
նի Սկիւտար, Պոլիս, ուր կը գտնուէր
անգլիական բանակի կեդրոնական
հիւանդանոցը: Հակառակ հիւանդա-
պահուիչներու ջանքերուն, կը մահա-
նան տասնեակներով զինուորներ:
Նայթինկէյլ կ'եզրակացնէ, որ մահե-
րու աձին պատճառը ո՛չ թէ զինուոր-
ներուն ստացած վէրքերն են, այլ, մեծ
մասամբ, հիւանդանոցի անմաքու-
թիւնը, ըմպելի ջրի չզոյութիւնը, ան-
բարար սնունդն ու շրջանին մէջ
տարածուած զանազան համաձա-
րակներն են: Նուիրեալ հիւանդապա-
հուիչի պնդումներուն վրայ բրիտա-
նական կառավարութիւնը բժշկական
յատուկ խումբ մը կ'առաքէ հիւանդա-
նոց, ուր, այնուհետեւ կը նուազի մա-
հերու թիւը:

Անգլիա վերադառնալէ ետք Նայ-
թինկէյլ կը գրէ գիրքեր, ուր յստակօ-
րէն կը ներկայացնէ հիւանդապա-
հուիչի մը գլխաւոր պարտականու-
թիւնները եւ հիւանդներ խնամելու
կանոնները:

1869ին, Էլիզապէթ Պլաքուէլի
հետ Անգլիոյ մէջ կը հիմնէ Կիներու
Բժշկական Քոլէճը: 1907ին ան կը
հանդիսանայ առաջին կինը, որ ար-
քայական ընտանիքին կողմէ կը
պարգևատրուի Order of Merit շքան-
շանով: Կը մահանայ 1910ին:

ԱՉՔԵՐ

Աչքեր կան ամօթխած,
 Կը կիզեն սրտեր երբ բորբոքին.
 Աչքեր կան հրաբորբոք,
 Կը խանձեն հոգիներ
 Երբ դիպուածով հանդիպին իրենց թիրախին.

Յուշեր կան անթեղուած,
 Կը կիզեն փակ մատեաններ անցեալի երբ սթափին.
 Ու նկարներ փոշեծածկ,
 Երբ դուրս գան լոյսին, հոգիներէ շրջափակ,
 Կը ժայթքեն թանձր արին տաք.

Աչքեր կան որ կը խամրին,
 Բայց կը կիզեն երեկուան նման
 Երբ դիպուածով դպչին հանգած մոխիրին.
 Յուշեր կան անթեղուած, մոռցուած ընդմիջտ,
 Բայց կ'առկայծին ակամայ „

Եւ երբ առկայծին,
 Կ'այրեն երեկի ու գալիքի
 Բոլոր էջերը ցամաք:

ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ

Մեղմ ու յուշիկ
 Ինչպէս նուագը ցայգի
 Կը դարպասես գիշերին,
 Կրկին:

Ահա ես
 Ետեւս պաստառին դիմաց
 Առանձին
 Բառի, բանի որոնումի մէջ,
 Ինքնասոյգ
 Երբ կը դեզերիմ մոլոր ու խոհուն
 Կածաններէն իմ ճանապարհի,
 Կը յայտնուիս որպէս պատրանք ոգեղէն
 Միս ու ոսկորի կերպարանքով անյողդողդ,
 Յաճախանքի մը անմիջականութեամբ`

Կը հմայես պահը խոհուն
Գրգանքիդ մենաստիքութեամբ.

Այ ի՞նչ խոհ, ի՞նչ բառ ու բան, կի՛ն,
Գուլայիդ մէջ ինքնապտոյտ կը շրջուիմ,
Դարձ դար ու երկրէ երկիր պտտուող
Սա անկատար աշխարհին նման:

ՔՆԱՐԻԴ ՇՈՒՆՉԻՆ ՏԱԿ

Այս գիշեր անգամ մը եւս գերէ զիս
Սիրոյ քնարիդ յուզախառն հեշտանքով,
Տար զիս այս խենթ աշխարհէն հեռու՝
Սորփեռսի տաքուկ գիրկը խոհուն.

Այս գիշեր զա՛րկ քնարիդ թաց լարերուն
Ու քնքշանք պարզեւէ հոգոյս թաւ թելերուն,
Երբ արեւուն տաք շողերը սահին կրկին
Լուսամուտիս խոնաւ ծերպերէն ներս թրթռուն,
Ես սուգուած պիտի ըլլամ երազիս ակունքներուն,
Գտած պիտի ըլլամ երանութիւնս յաւերժականչ.

Ա՛յ ի՞նչ յոյզ, ի՞նչ ձանձրոյթ կարող է տիրել,
Ահաբեկել իմ հոգիին ծերպերը տամուկ,
Ի՛նչ տխրութիւն կարող են պատճառել արդ՝
Աշխարհի դաւերը, ցաւերն անհուն եւ անագորոյն,
Երբ թովչանքը քու հմայքիդ, վճիտ երգին անդրայուջ՝
Պիտի պարզեւեն ինծի նոր կեանք ու նոր յոյս:

Այս գիշեր գերէ՛ զիս, բոլոր ժամանակներէն աւելի,
Թրթռացող քնարիդ աներեւոյթ քնքշանքով,
Դարպասէ խոշտանգուած հոգիիս անդունդնէ՛րը խոր,
Երթամ սուգուիլ մեր մեծ երազի ջերմ ակունքներուն.
Վարդաբոյր սիրոյդ զգլխանքին լիութեամբ:

ՆԿԱՐԻԳ ՀԵՇՏԱՆՔԸ

Գծեցի շրջանակ՝ մայրամուտի շողերով,
Ու նկարդ գետեղեցի անոր մէջ՝ գգուանքով.

Նկարդ գերեց զիս, իսկ շողերը՝
Դարձան վարս, շպար եւ հրապոյր.

Սուգուեցայ անոր խորքերը, ու նկարդ
Զրադացի նման յեղաշրջեց իմ հոգին,
Յուզեց զիս յիմարաբար, կարօտիդ տենդով.

Այնուհետեւ, դարձար ինձի ներշնչում,
դարձար ապրում,
Եղար ամենօրեայ յաճախանք եւ յուզում,
Եղար ինձի խնջէնք մը՝ անվերադարձ ուղիներու,
Որ ունի իր ետին՝ բորբոք յիշատակ քաղցրաբոյր.

Նկարդ առի մտորումներու շրջագծին մէջ,
Հաճելի յաճախանքի մը պէս գնաց հեռու
Գիշերուան աղջամուղջին մէջ, անհաս,
Ու առաւօտեան արեւու շողերուն հետ հպեցաւ
Դէմքիս՝ բարեւով մը թաց ու քնքուշ:

ՔԱՂՅՐԻԿ ԱՆՈՒՐՁ

I.

Յաւերժահարսի մը նման ճաճանչագեղ,
Գրկարաց, կանգնած դիմացս հիմա,
Խարազանող աչքերով կը պեղես ներսիդիս,
Կարդալու՝ շրթներու վրայի բառերը անթեղուած
Սրտիս տազնապները առկայծուն,
Ու յուշելու սէ՛րդ բոցավառ.

Մերթ նայուածք մը ծածուկ, ու
Մերթ դալկացած ակնարկ մը նուաղուն
Դուրս կու գան բիլ աչքերեդ հրահրուն

Հառաչանքի մը նման թախծայուշ.

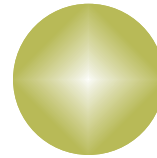
Իմ անկարելի սեր, դ՞նն
Իմ մտքի յաճախանքը մնայուն.
Եկ՞որ:

II.

Ստորումներու թանձրախիտ անտառներէն
Կը քալես ոտաբոբիկ ու յամրաքայլ
Կարծես չխանգարելու մտքերս ցրուած.

Կը փշրես տերեւները չոր ու ցամաք
քու ճանապարհին,
Կը կոխկրտես կիսարթուն ձձիները
ամէն քայլափոխի,

Կը նշմարեմ քեզ, թէկուզ
Աչքիս փուկի անմեղ խաղերուդ մանկական,
Ու կ'որոնեմ ծառերու ետին թաքնուած
դէմքդ կիսափայլ.

Ո՛վ իմ անձրջ, ինքնասոյզ վայրկեաններուս,
Ու անհիրընկալ թախծութեանս՝ քաղցրիկ մտերմութիւն.

Եկ՞որ մտերմութեանս մէջ գիշերին
Երբ ա՛յ մինակ է իմ հոգին անդորրաբաղձ,
Խօսէ՛ ինձի սիրոյ գաղտնիքներէն անհուն,
Եւ շնորհէ՛ ինձի պատրանքը երանութեան:

III.

Երբ լռութիւնը պատէ աշխարհը կրկին
Ու փոշիները հանգչին փողոցներուն յոգնատանջ,
Իմ հոգին կը վերադառնայ սկզբնակետին՝
Որու շուրջ կը թաւալին հին ու նոր բոլոր անուրջները
քաղցրայուշ:

ԽԱՉԻԿ ՏԵՏԵԱՆ
ՊԵՐՈՒԹ

ԿՆՈՋ ՑԵՂԱԿԵՐՏՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՅԹԸ ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ «ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ

Դանիել Վարուժանի բանաստեղծական համակարգի գաղափարագեղարևեստական յղացքի հիմքը «Ցեղին սիրտը» ժողովածուն է, որով Վարուժանը փորձում է յայտնաբերել ցեղի նախնական կերպարը: Ցեղ բառի մէջ տեսնելով հայի՝ ծագումնաբանական կերպարի լրարժէք դրսևերուումը՝ Վարուժանը փորձում է նրա մեկնութեան միջոցով հասկանալ առատաձեռնորէն տրուած եւ ներկայում իր նախնական էութիւնը կորցրած հային: Ժողովածուում ցեղի ծագումնաբանութիւնն ընկալուում է ըմբռնուում է նաեւ կնոջ խորհրդանիշի միջոցով, որը ցեղակերտման գործընթացում ցեղակերտման ամբողջացմանը նպաստող մասնաւոր, բայց առաւելագոյն գործառոյթով դրսևերուումններից մէկն է: Բանաստեղծական շարքում խորհրդանիշի կառուցող այլազրուումը սկսուում է շարքի նախաբաններից՝ «Նեմեսիս» եւ «Զօն» բանաստեղծութիւններով, որոնցում շարքը կառուցող այլ խորհրդանիշերից առանձնացուում է կնոջ խորհրդանիշը: Ցեղակերտմանը յարիր կնոջ կերպար ստանալու առաջին նախապայմանը Նեմեսիսի գործառոյթի գիտակցումն ու դրա կրուումն է, իսկ գործառոյթի անհրաժեշտութիւնը փոխաբերութեան մէջ է. Նեմեսիսն ու Տիրամայրը փոխանուում են:

Դո՛ւ մեզ Աստուած, դո՛ւ Տիրամայր, դե՛հ իջիր
Պատուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,
Եւ օրէնքներդ գրէ
Մեր ձակատին վըրայ արեան գրքերով:

Բնագրում Տիրամայրը ոչ թէ քրիստոնէական կրօնական պատկերմամբ է, այլ որպէս գլխաւոր աստուածութիւն, որի գործառոյթներում շեշտուում է արարման եւ հովանաւորչութեան յատկանիշները: Առատաձեռնորէն տրուած Նեմեսիսի գործառոյթը՝ վրէժ, արդարութիւն, կամք, համաբնագրում ստանում է կենարար, արարչական՝ ցեղ ապրեցնող յատկանիշներ՝ «Իջիր մեր մէջ, եւ բընակէ լոկ մե՛ր մէջ»: Այս դիմումում Վարուժանը առասպելը եւ առասպելի միջոցով նաեւ առասպելական ժամանակը դիտում է որպէս բացարձակ իրողութիւններ, որոնց հետ բանաստեղծութեան եւ ժողովածուի քերթող կերպարը կրաւորական հայեցողական է: «Զօն»ում կնոջ կերպարը կերտուում է արարչական գործառոյթով եւ մայր այլասացմամբ՝ հօր եւ տան համալարաբերութեամբ:

Եղեգնեայ գրչով որք տունս երգեցի.
Քեզի ընծա՛յ, հայր ալեհեր
Յամբած աղբիւրէն մեր զայն յօտեցի.
Քեզի ընծա՛յ, մայր կարեւլէր
Եղեգնեայ գրչով օձախս երգեցի.
Ընդ եղեգան փող ծո՛ւխ ելանէր:

Քանի որ նախաբանը հարցադրումների եւ սկզբունքների առաջադրում է, ապա յստակ է, որ կնոջ կերպարը այս առումով պէտք է լինի շարքի բանալի եւ «Զօն»ում կնոջ կերպարի գործառոյթները խարսխուում են կին-սիրուհի եւ կինմայր, յայնքն՝ օջախ իմաստի վրայ, մայրը՝ որպէս տան հիմք, հիմքը բազմիմաստութեան փլանով, որ յետոյ շարքում դրսևերուում է սերունդ տուող, գաղափար սերմանող, պահպանող

եւ այլն: Երկրորդ նախաբանում կնոջ խորհրդանիշը առաւել բարդ ու բազմաշերտ է, որտեղ Նեմեսիսը յայտնիութեան աստիճանում առասպել է, իսկ ընդհանուր՝ իմաստային խտացման առումով՝ խորհրդանիշ: Մի կողմից կինը անձնաւորուել է, այսինքն՝ առասպելականացել է՝ ընդգծելու նրա մէջ ներդրուած բնոյթը, իսկ մի այլ կողմից այն ընթանում է բազմիմաստութեան ճանապարհով, այսինքն՝ խորհրդանշացում է: Կառուցման այս երկու՝ ուղղահայեաց եւ հորիզոնական ուղիները հատուում են՝ հատման կէտում շեշտելով բուն գաղափարը, իսկ հատումից դուրս թոյլատրում են տարբեր շերտերի բացայայտում: Բանաստեղծութեան սկզբում որպէս արձան կերտուած կնոջ մարմինը դեռեւս խորհրդանիշի աստիճանում է:

Ծիծե՛րն ահա, ծիծե՛րն ահա արձանին,
Ա՛յնքան մաքուր կըլորցըւած, պաղպաջուն,
Որ անշուշտ կաթն անոնց մէջ պէտք էր ըլլալ
Կամ լոյս՝ սառած, եւ կամ արծաթ՝ հալուած:
Կողերն ահա, ահեղօրէն շընչաւոր,
Որոնց ներքեւ կարծես արեամբ մեծնային
Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ:
Շինեց ողն, յոյր բումբերն, ազդերը ողորկ.
Շինեց եւ՛ պորտն՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող աստղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց:

Այս պատկերում բանաստեղծը շեշտում է կնոջ խորհրդանիշի՝ տուեալ ենթաբնագրում իր համար ամենակարեւոր կողմերը՝ ծնող, որ համաբանում է սկզբին, ստնտու, որ կապում է շարունակելիութեանը, ընթացքի կամ ապագայի հետ, եւ այս բնորդում բանաստեղծութեան հետագայ ընթացքում ներդրը-ւում է գաղափարը: Պատկերի երկրորդ՝ գաղտնագրուած շերտը կաթ-լոյս-արծաթ համադրութեամբ է: Կաթը որպէս շարունակելիութեան պայման՝ կամ լոյս է սառած, կամ արծաթ՝ հալուած: Լոյսը հոգու եւ աստուածութեան փոխաբերութիւնն է եւ խորհրդանշում է ներքին պայծառացումը, տիեզերական ուժի ի յայտ գալն ու բարութեան, ճշմարտութեան անհունութիւնը: Խորհրդանիշի բազմիմաստութիւնը շարունակում է անմահութիւն, յաւերժութիւն, դրախտ, մաքրութիւն, բացայայտում, իմաստնութիւն, բանականութիւն, վեհութիւն, ուրախութիւն եւ կեանք հասկացութիւնների մէջ: Սառած որոշիչը բաւականին խօսուն է. սառչելը կարծրանալ է նշանակում, իսկ կարծրութիւնից ու ամրութիւնից կայունութիւն ենք մակաբերում: Բանաստեղծը՝ լոյսը իր այս բազմիմաստութեամբ՝ որպէս գաղափար, դնում է կնոջ գործառնոյթի (սերող եւ սնող) հիմքում: Բանաստեղծի կերտած կերպարը նոր խորհրդանիշ է. այն ոչ միայն իրականացնում է իր գործառնոյթը, այլեւ՝ յատուկ գործառնոյթը, որ այլագրում է լոյս:

Արծաթը եւս մաքրութեան, ազնուութեան հետ է համաբանում, հալուած արծաթը, բանաստեղծութեան գաղափարից ելնելով, տարրալուծուած կամ մասնիկաբար բոլորին փոխանցուածութիւն է ենթադրում: Մի այլ կողմից արծաթը կամ արծաթագոյնը նոյնացում է լուսնի հետ, իսկ լուսինը խորհրդանշում է նաեւ մահը: Արծաթն ու լուսինը բանաստեղծութեան կառուցում պայմանաւորում են ծնունդի որակը՝ «Արդարութեան, վրէժի սաղմերն երկուորեակ»: Պատկերում վրէժը ենթիմաստօրէն առնչում է արծաթին, այսինքն՝ մահին: Բնորոշ է, որ այս պատկերին յաջորդում է կնոջ գործառնոյթին առնչուող մարմնի մի այլ մասի կերտման պատկեր:

Շինեց եւ՛ պորտն՝ որ զանգուածին մէջ յանկարծ
Քառսէն ծնող աստղի պէս
Ճառագայթներ դուրս պոռթկաց:

Պորտը Արեւելքի ժողովուրդների պատկերացմամբ խորհրդանշում է այն տեղը,

ուր զետեղուած է կեանքը: Նախորդած պատկերի խորհրդանիշերով իւրօրինակ որակաւորուած կանխորոշում է ծնունդը՝ ճառագայթ, այսինքն՝ այն յատկանիշները, որոնք բանաստեղծը միտումնաւոր ընդգծում է կնոջ կերպարում, անհրաժեշտաբար ծնում են նոր որակ: Այս պատկերի գաղափարական հարցադրումը վերջնական ձեւաւորում է ստանում պատկերի վերջին համեմատութեան մէջ: Քառսը այստեղ երկու կերպ ունի՝ մի դէպքում այն փոխաբերում է բանաստեղծի կերտած մօր գաղափարակրի (ժողովածուում այն մասնաւորեցւում է հայ մօր կերպարով) հակապատկերը, իսկ միւս կողմից այն սերունդի փոխաբերումն է եւ լրացնում է ցեղային յատկանիշները կորցրած մօրը:

Այսպիսով, մինչ կնոջ անձնաւորելը՝ Նեմեսիս, բանաստեղծը խորհրդանիշը ծանրաբեռնում է ժողովածուի հենքը կազմող գաղափարով. կերտում է նոր հայ կնոջ խորհրդանիշ, ում ծնած կեանքը լուսաւոր է՝ ինքնաճանաչմամբ եւ տիեզերական ուժով, որ ենթիմաստօրօէն յանգում է ցեղագիտակցմանը եւ ցեղապահպանութեան նախնական կարողութեան վերագիտակցմանը: Նեմեսիս անուանելով՝ կնոջ խորհրդանիշը փոխանցում է առասպելին միաժամանակ ընդգծելով՝ եւ առհասարակ կնոջ գործառույթները, եւ այն, ինչ բնորոշ է առասպելին՝ որպէս վրէժխնդրութեան գործառույթակրի եւ հենց այդ գործառույթն էլ գերակայ է դառնում.

Դո՛ւ մեզ Աստուած, դո՛ւ Տիրամայր, դե՛հ իջիր
Պատուանդանէդ եւ ձուլէ մեզ կամքիդ մէջ,
Եւ օրէնքներդ գրբէ
Մեր ձակատին վըրայ արեան գրբերով:

Խորհրդանիշով կերտուած ցեղագիտակցող սերնդի յատկանիշներին առասպելի շնորհիւ աւելանում է նաեւ յանուն ցեղի վրէժը գիտակցելու յատկանիշը եւ, ի լրումն դրա, բանաստեղծի ցեղակերտումը իրականանում է կնոջ արարչական գործառույթների շնորհիւ, կնոջ այդ տեսակը դառնում է պաշտամունքի առարկայ կամ աւելի յստակ՝ հիմնաւորում է այն պաշտամունքի առարկայ դարձնելու անհրաժեշտութիւնը, իսկ դա էլ իր հերթին խորհրդանշում է նոր սկիզբ.

Պիտ՛ ըսպանենք մեր աստուածներն հին եւ նոր
Եւ աճիւնին վրայ անոնց՝
Ատտիկէի մեհեանէդ ալ հոյակապ
Պիտ՛ քու մեհեանըդ կանգնենք:
Պիտ՛ կործանենք ապարանքներ ու բանտեր՝
Եւ քառանկիւն սալքարերովն իրենց յաղթ
Պիտի բագինը՛դ կանգնենք:

Քանի որ հայկական առասպելաբանութեան մէջ այդ աստուածուհու գործառույթներով համապատասխան առասպել չկայ, Վարուժանը դիմում է յունական դիցաբանութեանը, եւ ելնելով նրա էութեան անհրաժեշտութիւնից եւ ցեղի՝ ծագումնաբանօրէն փոխանցուող յատկանիշները վերափոխելու համար կանգնեցնում է Նեմեսիսի արձանը, ում գործառույթները միայն այդ ենթաբնագրում դառնում են բացարձակ եւ նախընտրելի՝ ի տարբերութիւն հին եւ նոր աստուածների: Կնոջ այս կերպարի բնական շարունակութիւնը պէտք է համարել «Կարօտի նամակ» բանաստեղծութեան մէջ կերտուած մօր կերպար, որտեղ առաջ է մղւում կնոջ խորհրդանիշի ընտանիքապահպան գործառույթը, որը, ինչպէս նախորդ գլխում նկատեցինք, աւելի լայն իմաստով միտում էր ցեղապահպանութեանը.

Եկո՛ւր, որդեակ, հայրենի տունըդ շէնցուր. _
Դուռն են կտրեր, մառաններն ո՛ղջ դատարկեր,
Կը մըտնեն ներս լուսամուտէն ջարդուփշուր
Գարնան ամբողջ ծիծառներ:

Այս եւ յաջորդ՝ «Ղուացարարուհին» բանաստեղծութիւնները կառուցուած են Վարուժանի՝ արարուած ոչ-արարուած ընդհանուր կաղապարով: «Կարօտի նամակ»-ում արարուած է կնոջ ընտանիքապահական, ցեղապահական գործառոյթը, բայց միւս կողմից բանաստեղծութեան մէջ կերպուած է նաեւ ոչ արարուած՝ արարուած իրականացնել չկարողացող մայրը:

Աներակ տան մէջ անտերունչ եմ թողուած,
Մերթ շիրիմիս, միշտ օձախիս ծարաւի:

Արարուած ոչ-արարուած նոյն կաղապարով լուացարարուհի կնոջ կերպարուած շերտաւորուած են կին-սիրուհի եւ կին-մայր իմաստները:

Դեռ մանկամարդ է եւ աղուոր. դեռ իր սեւ
Վարշամակին տակ ունի
Կրքոտ աչքեր զինուած սուգին, ժոյժին դէմ,
Պատերազմող մը գաղտնի:

Սըրտին մէջ բորբ յաղթահարել չէ կըրցած
Մայրութիւնն իր կուսութեան.
Մարդ սիրոյ կը հրաւիրէ, տղան՝ կաթի
Իր մատղաշ ծոցը բուրեան:

Սա է Վարուժանի կերտած կինը, որ «Յեղին սիրտը» ժողովածուում գրկուած է իր իսկական էութիւնից եւ այլ բնոյթ է ձեռք բերել:

Բայց կը լրա՛յ: Յանուն պատառ մը հացի
Յանուն միակ իր որդւոյն
Ապագային՝ ան կը դաւէ հասակին
Վարդերու թարմ հետտութիւնն:

Այս կաղապարով կառուցը վերնագրից բխած օրինաչափութեամբ ամբողջական է դառնում շարքի եւ մասնաւորապէս Վարուժանի ամենաքաղաքական բանաստեղծութեան՝ «Ջարդի» մէջ: Բանաստեղծութեան վերջին մասը կառուցուած է մօր կերպարով, ով նոյնանում է հայրենիքի հետ՝ հակադրուելով ոչ արարմանը եւ դառնալով նոր հայրենիքի սկիզբ:

Ջի աւասիկ, ահաւասիկ կը տեսնեմ
Արգանդներուն մէջ ձեր լայն՝
Նոր Մաղմեր նոր Որդիներու ըստեղծիչ:

Կնոջ այս լի կերպարը, որ բազմագործառոյթ կիրառութեամբ ու մեկնաբանութիւններով դրսեւորւում է «Բագինին վրայ» շարքում, ժողովածուի յաջորդ շարքում այլ դրսեւորում է ստանում: Նախորդ՝ արդէն մեկնուած բազմագործառութեան եւ յատկապէս արարչականութեան շնորհիւ կինը դառնում է հայրենիքի նախկին ոգին վերածնողը եւ այն կողմը: «Բագինին վրայ» շարքում հայրենիքի ոգին, որ հանդէս է գալիս առասպելական ժամանակի իրողութեամբ, այսինքն՝ այն, ինչ չկար ներկայում, կապուած է պապի, Թորգոմի առասպելի հետ, իսկ «Կրկէսին մէջ» շարքում նոր ժամանակին անհրաժեշտ հայրենիքի ոգին համադրւում է կանացի սկզբի հետ՝ անուանուելով «Վերածնուհի»: Վերածնուհին հայի յատկանիշները վերահաստատող հրամայական է, ծագումնակիր կերպարն ու Վարուժանի ստացած քաղաքական առասպելը, որ ժամանակի ընթացքում դադրած է առասպելական ըլլալէ եւ ներկայում վերստին կը դառնայ առասպելական:

«Կ'ըսեն թէ ներսըս կ'ապրի
Միրտ մը մատակ առիծի,
Միրտ լի պղնձէ սիրով, վրէժով քինայոյզ,
Որ կը խոտէ վարդերն հարսի վաւաշոտ,

Եւ հանգրստի անկողնոյն մէջ կը տեսնայ
 Մեկոնաբոյր շրթունքներով Յոփութիւնն
 Որ կը խեղդէ համբուրելով: Կը ձանձնայ,
 Կը ձանձնայ սիրտն այդ՝ թէ հրգօր է ինք միշտ,
 Ինչպէս Ապրիլն՝ յրդի ատոք գարունով,
 Ինչպէս մրրրիկն՝ ազատութեամբ հոլաթել.
 Գիտէ որ մէջն հանձարէ լոյս է ծորած.
 Բոց է, եւ է բոց ապագան. ան գիտէ
 Որ հաւատքով գաղափարին խարքսխուած՝
 Պիտի բանայ կայծակով դուռը Դրախտին»: _

Մօր՝ հայրենիքի ոգու կրողի ու սկզբնաւորողի կերպարը նոյն դրսեւորումն ունի նաեւ «Կռուի երթ», «Դերենիկը» բանաստեղծութիւններում եւ «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում: «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը նախապէս կերպաւորում է որպէս մարմին եւ մարմնի նկարագրութեամբ ու իմաստաւորմամբ ժողովածուի լաւագոյն գեղարուեստական մարմնաւորումներից է, եւ, բացի այդ, նաեւ առաջին խոշոր գեղարուեստական հանգոյցն է «Յեղին սրտի» եւ «Հեթանոս երգերի» միջեւ, որ չբացառելով հանդերձ հայ ոգու մարմնաւորման վերոյիշեալ հնարքը՝ կնոջը աստուածացած ընկալելու իւրօրինակ կառույց է: Ի տարբերութիւն «Նեմեսիսի», որտեղ քերթող-քնարական հերոսը կերտում էր կնոջ մարմինը՝ իր ցանկացած գործառույթները կրող խորհրդանիշ մարմնամասերը շեշտելով, «Արմէնուհին» բանաստեղծութիւնում կինը մարմնաւոր իրականութիւն է եւ բանաստեղծի կողմից փառաբանում է նախ եւ առաջ մարմնաւոր լինելու համար: Վիպերգում պատմական ժամանակաշրջանը միջոց է բախտորոշ յարաբերութիւններում հայ կնոջ դրսեւորման կերպը խորհրդանշելու համար: «Արմէնուհին» «Յեղին սրտը» ժողովածուում առանձնանում է ոչ միայն գաղափարական յագեցուածութեամբ, այլեւ բարձր գեղագիտական արժէքով, որը կանխորոշուած է բազմաբարդ կառույց լինելու հանգամանքով: Գաղափարական կերպար ստանալու առաջին քայլը հերոսուհու անուանումն է, որը բանաստեղծութեան կառուցուածքային մի՝ արարում ոչ արարում բնորդի գործառութեայնութեան հիմքն է: Քանի որ բանաստեղծութիւնը ժողովածուի եզրափակիչ մասերից է, ապա տրամաբանօրէն այն պիտի նպաստէր կառույցի ամբողջացմանը: Յայտնի է, որ Վարուժանը այս բանաստեղծութիւնը գրելիս հիմք է ունեցել 17րդ դարի պատմիչ Ջաքարիա Սարկաւազի ժամանակագրութիւնը, բայց այն սոսկ արտաքին կաղապարն է, իսկ բովանդակութիւնը բխում է Վարուժանի բանաստեղծական ծրագրի ներքին հենքից եւ գաղափարական որոշակի սկզբունքներից, որոնց արտայայտութիւնը անուան ինքնակամ ընտրութիւնն է: 1907 թուականին Ա. Չօպանեանին յղուած նամակում բանաստեղծը հիմնաւորում է կերպարը առասպելականացնելու անհրաժեշտութիւնը. «Ինչ որ կը վերաբերի պատմական մասին, համակրելի Հայր Անդրիկեան ինծի մատնանիչ ըրած էր նախնեաց գրութիւններուն մէջ գեղեցիկ դրուագ մը: Այդ առիթ եղաւ ինծի Շահ Աբբասին դէմքին ծանօթանալու: Եթէ դրուագն ամբողջապէս առնէի՝ պէտք էի նկարագրել Շահին՝ հայ կոյսերուն հետ ըրած մէկ կերուխումը, ինչ որ գեղեցիկ հակասութիւն մը գուցէ կազմէր հայ աղջկանց նկարագիրներուն մէջ: Մէկ խօսքով՝ խոճոճալով-խոճոճալով հուսկ հասայ ներկայ ձեւին, զոր կը յանձնեմ Ձեր դատողութեան»: Անունը՝ այն կրող ազգից որոշակի պատմական տեղեկութիւն է պարունակում, եւ այդ բնագրային յատկանիշների շնորհիւ ապածածկագրում է՝ այն կրող ժողովրդի ինքնութիւնը ճանաչելու համար: Պատմական տեղեկութիւն կրելու շնորհիւ անուանաստեղծումը նոյնիսկ զուգահեռում է առասպելաստեղծման հետ՝ որպէս մշակույթի եւ լեզուի համատեղ զարգացման արդիւնք: Պատմական տեսանկիւնից լինելով մեծ ներունակութիւններով այլագիր՝ Արմէնուհին ազգային կողմնորոշ-

ման հաստատումն է եւ ինքնութեան վաւերացում, որն է հայ կնոջ խորհրդանիշ: Մարմնաւոր գեղեցկութեան նկարագրութիւնը սկսւում է «Եւ Կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է...» բազմանշանակ տողով, ուր կնոջ մարմնաւոր գեղեցկութիւնը իր աստուածացման պատճառն է: Կոյսը գլխատառով կապւում է Կոյս Մարիամի պաշտամունքին՝ մերկ, բայց ենթաբնագրում անմեղ ու անխաթար, ինչպէս Մարիամը: Կնոջ խորհրդանշացմանը նպաստող յաջորդ կառուցուածքային միաւորները կրկին գլխատառով՝ Մարմին եւ Սափոր գուգորդումն է: Սափորն ու Մարմինը ազգային մտաւոր, ոգեղէն եւ Ֆիզիկական ուժերի արարիչ, ապագան ու պատմութիւնը իր մէջ կրող ու պահպանող իմաստաւորում ունեն:

**Ո՛վ Մարմին հայ կոյսերու, ո՛վ սուրբ Սափոր,
Նահատակի, բանաստեղծի, հերոսի
Սաղմն եւ ածինն օր մը կրելու դու սովոր:**

Ցաւի զգացողութիւնը, որ ժողովածուում կապւում է հայրենիքի վշտի ու տառապանքի հետ, այստեղ կապւում է Արմէնուհու՝ ազգային ամէնէն նուիրականը սկզբնաւորողի ու պահպանի հետ, եւ Արմէնուհին սոսկ կնոջից վերածւում է ցեղալինի խորհրդանիշի եւ երկրպագւում որպէս հայրենիքի առասպել:

**Ո՛վ վեհ Արձան աստուածակերտ, ես քեզի
Վաղը պիտ' գամ եւ ձակատիս ուղփածեմ
Դափնեպսակն ու փուշապսակը փետեմ
Գիրգ ծոցիդ մէջ՝ որ Նիրվանան է ցաւին:
(Էջ 216)**

Յաջորդող տողերում Արմէնուհին երկրպագւում է որպէս կին, որպէս սիրոյ դրսեւորման լիարժէք կերպար:

**Պիտի երդնում ուխտըս, ընպեմ բերկրանքս հին
Աչքերուդ մէջ, եւ վայելեմ հրպումէդ
Խոր հեշտութիւնը վերքերուս փակուելուն.
Ո՛վ Շուշանի թաղար, Մատեան խընկաւէտ՝
Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ'ընթեռնուն:**

Առանց պատահականութեան կինը՝ շուշան փոխանուանմամբ, կապւում է Աստուածածնի պաշտամունքի հետ, քանի որ քրիստոնէական կրօնում այն նոյնանում է մաքրութեան, անմեղութեան հետ, իսկ 19րդ դարից սկսած արուեստում շուշանն անուանուել է «Մատոննա»՝ Կոյս Մարիամ համաբանութեամբ: Շուշանի անմեղութեան, անձեռնմխելիութեան յատկանիշներով սիրոյ ցանկութեան առարկայ կինը աստուածային անձեռակերտ ու խորհրդաւոր է ծածկագրւում, որ ստեղծուած է մարդկային վայելքի համար: /Մատեան խընկաւէտ՝ Ուր կը գըրէ Աստուած, մարդիկ կ'ընթեռնուն/: Արմէնուհու կերպարում բանաստեղծը շեշտում է կանացի այն սկիզբը, որը կենարար է տղամարդու համար եւ որի շնորհիւ երկրպագւում տղամարդու կողմից:

**Ո՛վ դու Աղբիւր կաթի, գինոյ Ողկուզակ՝
Որ կը խայծիս այգիի մէջ շերտափակ:
(Էջ 216)**

Այս պատկերում եւս Վարուժանը կիրարկում է իր ամենահետեւողական բանաստեղծական հնարքը՝ խորհրդանիշ ստանալ խորհրդանիշների միջոցով, մակդիրները գրւում են մեծատառ՝ կարեւորելով այն բառի իմաստային տարողութիւնները, որի վրայ դրուած են: Համամշակութաբանական արժէք ունեն նաեւ կաթը եւ գինին, առաջինը՝ որպէս կենսահեղուկ, վերածնութեան ու անմահութեան, լիութեան ու պողաբերութեան խորհրդանիշ, երկրորդը՝ աստուածային շնորհ, բնութեան ուժի եւ նրա բարերար, կենարար ոգու վկայութիւն: Պատկերում կինը սիրոյ առարկայ եւ աղբիւր է կերտւում տղամարդու կերպարի հետ համադրութեամբ: Կաթն ու գինին միա-

սին խորհրդանշում են կնոջ կերպարի՝ այս անգամ ոչ թէ մայրական, այլ՝ տղամարդու համար կարեւորուող կողմը:

Ո՛վ դու կրճուի, խաղաղութեան գոց Մեհեան՝
Որուն սեմէն կ'անցնի ուխտեալը միայն

Կնոջ՝ ոչ թե սոսկ սիրոյ վայելքի, այլ կենարար սիրոյ առարկայ հանդիսացող պատկերում սկզբունքորէն մերժուում է այն պղծողը՝ օտարը, որ ոչ արարչութիւնն է:

Այն ձեռքն օտար զերծ չըլլայ բնա՛ւ նրզովքէ,
Որ կ'յանդրգնի բանալ դրոներդ նուիրական:

«Եւ Կոյսն իբրեւ աստուածուհի մը մե՛րկ է...» տողի կրկնութիւնը եզրափակում է կնոջ խորհրդանշացումը եւ դրա մեկնութիւն՝ հայ կնոջ խորհրդանշական պատկերում միաժամանակ տեսնելով նաեւ վարուժանեան կնոջը եւ նրա աստուածացման պատճառաբանուածութիւնը: Արուեստի տեսանկիւնից շատ հետաքրքիր է բանաստեղծութեան հետագայ կառուցուածքում կնոջ կերպարի իմաստային փոխանցումը: Նախորդ պատկերի դիտելի կողմը հայ կինն էր, կինը՝ սիրոյ առարկայ, յաջորդող պատկերներում կինը՝ որպէս սիրոյ առարկայ դառնում է դիտելի շերտը, իսկ նրա մէջ շեշտուող հայտնութեան ոգին չդիտուող տեսանկիւն՝ պատկերի գաղափարական հենքը: Արմէնուհու կերպարում կրկին առաջին փլան է մղւում ցեղային ոգին կրելու եւ անպարտելիութիւնը պահպանելու գործառնոյթը:

Հոն եզերքին Շահը կեցած մըտախոհ՝
Կ'երազէր իր Աւարին վրայ՝ որ մընաց
Մահուան մէջ կոյս, եւ կուսութեան մէջ՝ դըշխոյ:
Այդ կեանքին հետ կ'ըզգար թուրն իր ջախջախուած.
Եւ կը խորհէր՝ առջեւն այդ սուրբ դիակիին՝
Թէ ան իրաւ ուժն ունէր իր բանակին:

Շահի կերպարի հետ հանդիպադրմամբ Արմէնուհու կերպարը քաղաքական երանգաւորում է ստանում: Հայրենիքի ոգին մնում է չպղծուած, չապականւած եւ անպարտելի:

Առիծն անբիծ կոյսը առած կը տանի
Լեռներն ի վեր, աւերակ բերդն հայրենի.
(Էջ 228)

Ժողովածուի ներքին հենքը կազմող ցեղային ոգու կառուցումը վերջնական կերպաւորում եւ իմաստաւորում է ստանում, իսկ կառուցման արարում-ոչ արարում կառուցում արարումը, վերջնական հիմնաւորում ստանալով, փոխանցւում է յաջորդ ժողովածուին:

ԱԼԱ ԽԱՌԱՏԵԱՆ
Երեւան

Յեղասպանութեան յաջորդած՝ պատմական Հայաստանի կամ Թուրքիոյ տարածքին մնացած հայութեան ողբերգութեան վերջին երկու տասնամեակներուն սկսանք առաւելաբար անդրադառնալ,- թանձր քօղ մը կար այս հարցին վրայ, որ գլխաւորաբար կու գար զոհերո՛ւն իսկ լռութենէն, երբեմն նոյնիսկ՝ հերքումէն, թերեւս՝ առաւել եւս չվնասուելու կամ հոն մնացած հարազատներուն չվնասելու մտահոգութենէն ու վախէն բխած: Սակայն որեւէ խորունկ վէճք, որ չի բացայայտուիր, չի քննարկուիր կամ չի դարմանուիր՝ կը մնայ ենթակային հետ... նոյնիսկ մինչեւ գերեզման: Ինչպէս յաճախ կրկնուած է՝ ցեղասպանութեան հերքումը ցեղասպանութեան շարունակութիւնն է, իսկ այս պարագային կացութիւնը աւելի ծանր է, որովհետեւ պետութեան խտրական կեցուածքն ու ստեղծած վախի մթնոլորտը հետեւողականօրէն կը հարուածեն վերապրողները:

**ՅԱԿՈՒ ԽԱԶԻԿԵԱՆԻ
«ԼՈՒՍԱՍԻՒՆԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ»
ԿԱՄ
ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ
ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ**

Հայ գրականութեան մէջ ինծի ծանօթ են միայն հատուկենտ անդրադարձներ՝ այս ողբերգութեան. օրինակ՝ Բաֆֆի Քեպապճեանի մէկ երկու խօսուեն պատմուածքները. մէկը՝ հայերու թրքական բանակին մէջ զինուորագրութեան անդրադարձող, միւսը՝ 1955ի Կիպրոսի հարցին յաջորդող, Պոլսոյ մէջ յոյներու թէ փոքրամասնութիւններու դէմ ուղղուած սարսափներուն: Իսկ անգլերէնով գրուած այս վէպը կ'անդրադառնայ այդ քաղաքին մէջ մեծցող հայու մը հանդիպած բոլոր հարցերուն ու դժուարութիւններուն:

Այսպէս, Յակոբ Խաչիկեան շուրջ 260 էջոց շատ հաճելի եւ դիւրասահ կերպով կարդացուող վէպ մը ստեղծած է, որ քանի մը մակարդակի վրայ կը զարգանայ: Անհատական մակարդակի վրայ՝ հոն կը հետեւինք Թովմասի մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող սեռային ու փորձառական աշխարհի աճումին, ինչպէս եւ՝ շրջապատի ճանաչման: Իսկ հաւաքական մակարդակի վրայ՝ ցեղասպանութեան առընչուող խնդիրներու, ունեւորութեան տուրքին, 1955ի դէպքերուն, հայերու հանդէպ պետական խտրական կեցուածքին եւայլն: Աւելին, քրտական հարցէն մինչեւ ոստիկանական բրտութեան կապուած քաղաքական ու ընկերային խնդիրներ կ'աւելնան, որոնք վառ ու համապարփակ խճանկարը կը գծեն այս շեշտուած հակասութիւններով լի իրականութեան:

Նման ընկերութեան մը մէջ, հերոսին՝ Թովմասին նախ եւ առաջ անհանգըստացնողը սուտն է, որ վերածուած է ծնողներու նախասիրած միջոցին՝ հարցերուն մօտենալու: Առաջին սուտը իննամեայ Թովմասին համար, քրոջը՝ Էմմայի մահուան առնչուած է: Ամառնային արձակուրդի աւարտէն երկու շաբաթ առաջ, Էմմա երկրորդ յարկի աստիճաններէն առաջին յարկ կը գլորի, Թովմաս մեծ մօրը մօտ կը մնայ: Հայրը զինք կը հանգստացնէ, որ քոյրը կ'ապաքինի, իսկ մայրը կը բացակայի, որովհետեւ չի կրնար քոյրը առանձին ձգել: Մինչդեռ առաջին իսկ վայրկեանէն քոյրը մահացած է, եւ մայրն է որ հոգեբանական դարմանումի կ'ենթարկուի: Ծնողներուն երկրորդ մեծ սխալը այն կ'ըլլայ, որ այս գոյժին փոխանցումը իրենք կատարելու տեղ կը վստահին ... հայր Մաթոսին, որ դասարանին մէջ, աշակերտներուն դիմաց կը յայտարարէ Թովմասի քրոջը մահուան «աւետիս»ը՝ ըսելով, որ ան միացած է հրեշտակներու շարքին, որուն համար պէտք է ցնծալ: Ան երբեք ալ պիտի չներէ ծնողներուն: Պատմող ձայնը պիտի աւելցնէ. «Այս մէկը իր առաջին հանդիպումն էր մահուան եւ ծնողներու սուտերուն հետ: Ան չէր անդրադարձած, որ խաբէութիւնը ընդհանրացած էր հայ ծնողներուն մօտ՝ պաշտպանելու համար զիրենք ցաւալի ճշմարտութիւններէն» («Լուսասիւնի օրագրութիւնը», էջ 24): Հոս կ'անդրադառնանք նաեւ վէպի ներածական գլխուն, ուր փոքրիկ Թովմասը եկեղեցոյ մէջ երեք մոմեր վառելէ ետք իր ու ծնողներուն համար, հալած տաք մոմերը կը միաձուլէ, անոր մանուկի մը ձեւը կու տայ եւ կը թաղէ հոն, աւագին մէջ, երրորդ մոմին տակ: Պատկերը խորհրդանշական է եւ կը ներկայացնէ քրոջը մահուան ցաւն ու յաճախանքը, որ անթեղուած կրակի պէս պիտի մնայ տղուն հոգւոյն մէջ իր ամբողջ կեանքին ընթացքին:

Հոս անպայման պէտք է արծարծել գեղարուեստական իրականութեան հարցը: Այս դէպքը եւ վէպին մէջ նշուած որոշ այլ տուեալներ կրնան հեղինակին՝ Յակոբ Խաչիկեանի կեանքին հետ աղերս ունենալ, վերջի վերջոյ՝ Պոլիսը իր մանկութենէն երիտասարդութիւն գացող ժամանակաշրջանի միջավայրն է, սակայն այս չի նշանակեր, որ Թովմասը Յակոբ Խաչիկեանն է: Կրնայ ան այն տիպարը ըլլալ, որուն ինք կը ձգտի, իր միւս եսը ըլլալ, կրնայ հեղինակը իր անձէն շատ բան դրած ըլլալ այնտեղ, բայց ան այլեւս գեղարուեստական անձնաւորութիւն է եւ կ'ապրի իր սեփական կեանքով: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ Թովմաս անունին կը հանդիպինք Յ. Խաչիկեանի այլ գործերուն մէջ նաեւ, ինչ որ կը շեշտէ տիպարին մտացածին ըլլալը:

Ծնողներուն միւս սուտը Թովմասի թլփատման կը վերաբերի: Տղան Երզնկա՝ մօրը ծննդավայրը տանելու խոստումով, չմեկնած՝ բժշկական քննութիւններ կատարելու պատրուակով կը մտցնեն հիւանդանոց ու կը թլփատեն: Ուրեմն զարմանալի՞ է, որ ան Աստուածաշունչի Թովմասին նման կասկածամիտ, ամէն ինչ իր ձեռքով ստուգող տիպար մը դառնայ: Սակայն իր վրէժի քայլը սոսկալի է՝ իբրեւ նուէր՝ անտեղիտալիօրէն կը պահանջէ այն ճերմակ միակըտուր գիշերանոցէն եւ կապոյտ սնդուս գլխարկէն, որ թլփատուած թուրք տղաքը հագած կ'ըլլային, եւ օր մը, ծնողներուն բացակայութենէն օգտուելով, անոնցմով կ'իջնէ փողոց՝ ծնողներուն անունին շուրջ գայթակղութիւն մը հիւսելով, թէ ինչ՝ կարգ մը հայերու կամ հրեաներու նման իսլամացած, «տէօնմէ»՞ դարձած էին:

Սակայն ամենախորհրդալուր լուսավորչները կը վերաբերի «Չարդ» ու «աքսոր» բառերուն: Յատկապէս «միւհաճիրլիք»ը, աքսորը, մէկ-մէկ կ'իյնայ խօսակցութեան մէջ, սակայն իր հարցումներուն ան միշտ նոյն պատասխանը կը ստանայ, երբ որ մեծնաս՝ կը հասկնաս: Թովմաս բացատրութիւն կը ստանայ միայն, երբ կը սպառնայ այս մասին հարցնել իր թրքերէնի ուսուցիչ էքրեմ պէյին: Այսպէս հայրը՝ Անտոնը, կը սկսի իրեն պատմել իրենց Աֆիոն Գարահիսարի անցեալէն, տեղահանութենէն, տարագրութեան մանրամասնութիւններէն, Տէր Զօրէն: Հօրը պարագաները բարեբախտաբար կը յաջողին հասնիլ Երուսաղէմ, ուր հինգ տարի մնալէ ետք կը վերադառնան Թուրքիա, Պոլիս, հաւանաբար իրենց կալուածներուն վերատիրանալու յոյսով: Թովմասի մտքին մէջ այս պատումին ստեղծած պատկերները կը միաձուլուին վարդալից, Աշուկի շուրջ եղած գրոյցներուն, կը վերածուին մղձաւանջի: աքսորը մտքին մէջ կը դառնայ հոմանիշ մահուան, ոչնչացման ու կորուստի:

Այս բոլորին վրայ եթէ աւելցնենք, որ համաշխարհային երկրորդ պատերազմի օրերը կ'ապրին՝ ժամանակաշրջանի պատկերը աւելի ամբողջական կը դառնայ: Յամենայն դէպս, տուեալ ծանր մթնոլորտը հաւասարակշռող, կշիռքին միւս կողմը գտնուող, թեթեւցնող բաժինը Թովմասին սեռային արթնացումն ու աճումը կը կազմեն:

Ան ամէն օր, դպրոցի ճամբուն վրայ գտնուող լուսասիւնին շուրջ երեք անգամ կը դառնայ, որպէսզի բախտ բերէ իրեն, օրը լաւ անցնի: Ռուս եօթնամեայ Անիան, իր կապոյտ աչքերով հմայած է գինք եւ այնքան մը վստահութիւն ներշնչած, որ անոր ցոյց կու տայ իր թրփատուած պուպուլիկը: Անոնք յաճախ իրարու հետ կը քալեն, կը սպասեն գիրար: Այս գծով՝ վէպին ամենաերգիծական բաժիններէն մէկը Տիրանի նպարավաճառատան մէջ տեղի կ'ունենայ: Մայրը նրբերչիկներ ապսպրած է եւ Տիրան հարց կու տայ, թէ ինչպէս մանրէ գանոնք, իսկ Թովմաս յամառօրէն կը պնդէ, որ մայրը իր հարցումին պատասխանէ, քանի ամէն անգամ որ գեղեցիկ մերկ աղջիկներու մասին մտածէ՝ իր պուպուլիկը կը մեծնայ ու կը կարծրանայ: Մերկ աղջիկները գլխաւորաբար հանրային բաղնիքը տեսած է, ուր տակաւին մօրը կ'ընկերանայ եւ վստահաբար ալլեւս պէտք չէ երթայ...: Ան մօրը չի կրնար ըսել, որ պատահաբար կիսամերկ տեսած է հօրը ազգականուհիներէն էլիզան, որուն անունին շուրջ գրոյցներ կը շրջին: Թովմասին ծնողները իրեն կը թելադրեն պուպուլիկին հետ չխաղալ, կամ շատ չխաղալ, որպէսզի չապուշնայ: Սակայն գիտենք, որ ինք չի վստահիր ծնողներու խօսքերուն:

Ուրիշ սուտ մը՝ հօրը եւ մօրը տարբեր ննջասենեակներ ունենալուն կը վերաբերի (թէ հայրը կը խուկայ), մինչդեռ հայրը Նինոյին եւ ուրիշներու հետ կը կենակցի նաեւ, իսկ մայրը չտեսնելու կու տայ այդ իրողութիւնը՝ պահելու համար ընտանիքին միութիւնը, անդորրութիւնը:

Ամէն պարագայի չեմ գիտեր, Յ. Նիսիկեան այսքան հանգիստ պիտի արտայայտուէ՞ր սեռային հարցերու մասին, եթէ վէպը գրուած ըլլար հայերէնով:

Վէպին երկրորդ բաժինը նոյն այս հաւաքական ու անհատական մակարդակները կը զարգացնէ: Ունեւորութեան տուրքը կը ծանրանայ հայերու, հրեաներու, յոյներու ու ասորիներու վրայ, ուր մարդոց ունեցուածքը տասնապատիկով կը գնահատուի եւ համապատասխան տուրք կը պահանջուի: Եղածը որոշ

փոքրամասնութիւններ անգամ մը եւս հարուածելու ձեւ մըն է, նոյնիսկ Եւրոպայ Բեքթուրքի (Յակոբ Պէքեան) նման իսլամացած հայեր գերծ չեն մնար ասկէ: «Գլխաւոր ազդակները ճշդելու մէկու մը հարստութիւնը՝ իր կրօնքը, լեզուն ու ծագումն էին» (էջ 100), կը ճշդէ պատումը: Կատարուածը պետութեան թրքացման հոլովոյթին մաս կը կազմէր: Կարգ մը անձեր կը վճարեն, սակայն կը մատնուին տնտեսական աղէտի, ուրիշներ կ'աքսորուին թուրք-ուսական սահմանին մօտ գտնուող Աշքալէի շրջանը, թրքական Սիպերիան, պահուելով ամենանախնական պայմաններու մէջ: Թովմասի հայրը կը փրկուի կաշառելով Վեհպի պէյը՝ իր մէկ նախկին դասընկերն ու գործակիցը, սակայն ունեցուածքին մեծ մասը կը կորսնցնէ:

Յաջորդ աղէտը շուրջ տասնամեակ մը աւելի ուշ է, կը յաջորդէ Կիպրոսի յոյն մեծամասնութեան Յունաստանի միանալու ցանկութեան կեցուածքին, որու կը հետեւի թուրք ամբոխին թրքավարի հակազդեցութիւնը: Երիտասարդ թովմաս՝ Անիային երթալու ճամբուն, Թաքսիմի հրապարակին վրայ կը հանդիպի ամբոխին, որ Կիպրոսը թուրքին է կամ թրքական է կարգախօսին տակ կը կողոպտէ ո՛չ միայն Փերայի ու շրջապատի յոյներուն, այլեւ հայերուն, հրեաներուն, նոյնիսկ ցուցափեղկերուն մէջ թրքական դրօշակ ու Աթաթիւրքի լուսանկարը դրած, կրօնափոխ եղած «տէօնմա»ներուն վաճառատուները: Կրակի կը տրուին եկեղեցիներ, Յոյներու Պատրիարքարանն ու դեսպանատունը, կը թլփատուին եկեղեցականներ, կը բռնաբարուին կիներ ու աղջիկներ, նոյնիսկ յոյներու գերեզմանատունը կը սրբապղծուի: Միջազգային մամուլը դէպքը կը կոչէ Կոստանդնուպոլսոյ Քրիսթալնախթը: Իսկ թովմաս հոն կը յիշէ, որ դեռ տարի մը առաջ հօրը հետ կը վիճաբանէր, որ հայերը իրենց վրայէն պէտք է թօթափեն զոհի հոգեբանութիւնը: այսպէս՝ իր սերունդին հետ, անձնական փորձառութեամբ կը ճանչնայ թուրքը:

Մինչ այդ թովմասի աճումը զուգահեռաբար կը զարգանայ գրութեան մէջ: Դպրոցը մտերմութիւն մը կազմուած է իր, Հայկի, Պեկոյի ու Արամի միջեւ: Ունեւորութեան տուրքի օրերուն կ'որոշեն Վեհպի պէյի ինքնաշարժը պայթեցնել, վրան Չորոյի Շ նշանը ձգելով...: Երբ աւելի մեծցած են՝ հետաքրքրականօրէն պատմուած, յոյն Նաւիսթային հետ իրենց բողոքնոցի առաջին սեռային փորձառութիւնը կայ, ինչ որ կը քաջալերէ թովմասը աւելի ուշ կենակցելու Անիային հետ: Այս բոլորէն անցնելու ատեն՝ կը տեսնենք, որ ծնողներուն սուտերէն գանձ թովմասը ինք կը սկսի սուտեր ըսել ծնողքին, շրջապատին, նոյնիսկ՝ Անիային: Հետեւաբար պէտք է մտածել, որ երբ անկեղծօրէն չես կրնար արտայայտուիլ ընկերութեան մը մէջ, արարքներուդ ու իրականութեան հանդէպ չես կրնար բացայայտօրէն դրսեւորուիլ, կը նշանակէ որ սուտը այլեւս այդ ընկերութեան հիսկէններուն մաս կը կազմէ:

Թովմասի ընթերցման սէրը գինք կը մղէ գրելու: Իսկ Համաշխարհային Երկրորդ պատերազմի աւարտէն ետք, երբ Երկրորդական վարժարանը վերջացուցած է, ինք եւ Անիան կը մտնեն Ամերիկեան գոլէճ. Թովմաս կը հետեւի գրականութեան, Անիան՝ բժշկութեան: Թովմաս նոր հետաքրքրութիւն մըն ալ ունի՝ երկար վազքը: Մելպոլուսի ողիմպիականներու նախօրեակին են, եւ ան կը յաջողի թուրքիոյ տասը հազար մեթր վազքի մրցանիշը կտրել: Սակայն գտումի վերջին մրցումին, անբացատրելի բան մը կը պատահի. Թովմաս երկրորդ կը

հանդիսանայ: Մրցակիցը իր մրցանիչը չէ կտրած, սակայն ան կ'ուղարկուի ողիմպիական մրցումներուն, իսկ Թովմաս կը դադրի վազելէ:

Մինչ այդ, ուսման աւարտին, Անիան բարձրագոյն միջինը ապահոված ըլլալով, Ալեքս Սթիվընզ մրցանակին կ'արժանանայ եւ կը մեկնի Միացեալ Նահանգներ՝ իր ուսումը շարունակելու:

Վէպի երրորդ բաժնին մէջ Թովմաս շուրջ երկու տարի առանձին է Պոլսոյ մէջ եւ կը փորձէ միանալ Անիային, սակայն ծնողները յաջորդական հարուածներ ստանալէ ետք, տնտեսապէս տկարացած ըլլալով, չեն կրնար հոգալ ճամբորդութեան ծախսերը: Իր փորձերը եւս նիւթական եկամուտ ապահովելու՝ յաջողութիւն չեն գտներ: Սակայն անհասկնալին Անիային հետ իր կապն է: Անիան է որ առաւելաբար կը գրէ իրեն, Թովմաս յաճախ երկար լուրթիւններ կը պահէ, բայց կը սկսի մտածել, որ աղջիկը զինք մոռցած է, չի սիրեր: Կասկածող, մութ, արգելակող կամ անբացատրելի բաժին մը կայ տղուն ներաշխարհին մէջ, որ թերեւս իր վազքի մրցումի պարտութեան ալ պատճառ դարձած է:

Այս շրջանին՝ իր հանդիպած վայրերէն մէկը Պարպա Եորկոյի գինետունն է, ուր հետաքրքրական տիպարներ կը յաճախեն, անոնցմէ մէկը արհեստավարտ պատմութիւններ պատմող քիւրտ Մուրատն է, որ անձրեւոտ օր մը ներս մտնելով ոճրային կամ սիրային պատմութիւն մը պատմելու տեղ, Շէյխ Սայիտի ապստամբութիւնը կը պատմէ՝ աւեցնելով. «Ո՞վ այս մասին բան մը գիտէ այսօր: Այն լուսնու ձիւնը ականագերծուած ուսմբի մը պէս, թէեւ ոչ մէկ վտանգ կը ներկայացնէր երկրին» (էջ 205): Կացութիւնը քիչ մը Կապրիէլ Մարքէզ Լորքայի «Հարիւր տարուան լուրթիւն»ը հատորի սպաննուած ցուցարարներուն վիճակը չի յիշեցներ, որոնց մասին քանի մամուլը չէ գրած՝ դէպքը տեղի չէ ունեցած: Այսինքն՝ բոլոր բռնատիրութիւններու իշխանութեան տակ իրականութիւնները նոյն գրաքննութեան, լուրթեան կը դատապարտուին: Մուրատին տագնապը բոլոր ինքնութիւնը վտանգուած փոքրամասնութիւններուն տագնապն է: Ատոր համար ալ ան կ'ըսէ, եթէ քիւրտերը դադրին իրենք-զիրենք քիւրտ կոչելէ, քրտերէն խօսելէ եւ թուրք կոչուին, թրքերէն խօսին, այդ օրը, պիտի չզառնա՞յ ճնշումի ու ձուլումի օրը: Շաբաթ մը ետք Թովմաս «Ճիւմհիւրիյէթ»ի մէջ կը կարդայ, որ Մուրատ Թոքայ, որ իբրեւ թէ արդէն քննութեան տակ էր քիւրտերը պետութեան դէմ գրգռելու յանցանքով, ձերբակալուած է թրքութիւնն ու թուրք ազգային ինքնութիւնը անպատուելու (denigrating) մեղքով, յատկապէս Եորկո Օրէսթիի գինետան մէջ խօսած ճառով, իսկ գինետունը փակուած է անորոշ ժամանակով, քանի տէրը այդ վայրը կը գործածէր հակապետական գաղտնի գործունէութեան համար: Այսպէս կը հասկնանք, որ կրնայ Թուրքիոյ մէջ արդարութիւն չըլլալ, սակայն բռնատիրութիւնը ամէն տեղ աչք ու ականջ ունի:

Թովմասին յաջորդ քայլը «Նոր ստորագրութիւններ» անունով հայերէն-թրքերէն հանդէսի մը հրատարակութիւնն է, որուն համար կը դիմէ հնութիւններ վաճառող պարոն Շաթոյի, որ անպայման արդի արուեստի սիրահար մը չէ, սակայն կը տպաւորուի իրենց խօսակցութիւններուն ընթացքին «հին» ու «թանկարժէք» գորգով մը հետաքրքրուած օտարականներուն Թովմասի միջամտութենէն, որ իր լաւ անգլերէնով ինքզինք իբրեւ գորգերու մասնագէտ կը ներկայացնէ եւ կը յաջողի օտարներուն մեծ շահով ծախել գորգը: Պարոն Շա-

Թօ, իբրեւ Թերթին տէրը, օգտակար կ'ըլլայ նաեւ հանդէսին արտօնագիրը ապահովելու՝ կաշառելով դատաւորը: Թովմաս երեք Թիւերու հրատարակութեան համար դրամ կը ստանայ իր հովանաւորէն ու կ'անցնի գործի: Ստացած թրքերէն գրութիւններուն մէջ կայ նաեւ դատարանի մեքենագրողին՝ Տաքթիւլօ Սապրիի մէկ շատ շահեկան պատմուածքը, որ սկիզբը Քաֆթայի մէկ խորագրին նման «Դատը» կոչուած է: Անշուշտ ինք կը փոխէ խորագիրը, սակայն քաֆթայական ահաւոր կացութեան մը մէջ կ'իյնայ:

Պատմուածքը, որ «Գաղտնի ճամբան» վերնագրով կը հրատարակուի, լրտեսական բնոյթ ունի եւ կապ ունի Թրքական օդանաւային ընկերութեան մէկ մատուցողուհիին հետ: Սապրի հարցին ծանօթացած է իր գործին բերումով: Քանի մը օր ետք Թովմաս մամուլին մէջ կը կարդայ, որ Սապրի սպաննուած է եւ ոստիկանութիւնը անոր տունը խուզարկած է: Թովմաս ոստիկանատուն կը կանչուի եւ կը հարցաքննուի այս գծով: Աւելի ուշ, տան ճամբուն վրայ, ինքնաշարժ մը կը կենայ, անծանօթներ կ'առեւանգեն զինք եւ մարզասրահի մարզիկներու մուտքէն մտցնելով կը սկսին խոշտանգել՝ երկրորդ կամ այլ պատմուածքներու մասին հարցնելով. ան ուշակորոյս վար կ'իյնայ. դէպքը կը տեղեկագրէ ոստիկանութեան, սակայն գիտէ, որ կեանքը այլեւս վտանգուած է: Ատկէ ետք իր ամէն ճիգը, որեւէ ձեւով ինքզինք Ամերիկա կամ Գանատա նետել է՝ հասնելու Անիային:

Ինչպէս կը տեսնենք՝ քառասունական թուականներէն մինչեւ վաթսունականներու սկիզբը երկարող ժամանակաշրջանը կենդանի կերպով մեզի կը փոխանցէ Յակոբ Խաչիկեան: Ինչպէս ժամանակակից վէպին մէջ յաճախ կը հանդիպինք, հոն հրապարակագրական բաժիններ կան՝ յատկապէս առընչուող հանրապետութեան թրքացման հոլովոյթին, ուսումնական ծրագիրներէն մինչեւ ընկերային, տնտեսական ու քաղաքական ոլորտը երկարող: Սակայն կայ նաեւ հեղինակին երգիծական գիծը, որ կրնայ նոյնիսկ ծանր կացութիւններ հեզանքով դիմաւորել: Ամենաշահեկանը՝ ծածկուած, քողարկուած աշխարհի մը բացայայտումն է գրական մակարդակի վրայ: Յ. Խաչիկեան ցեղասպանութեան նուիրուած «Ամառ առանց այգաբացի»ի վէպէն ետք՝ ահաւասիկ «Լուսասիւնի օրագրութիւնը» կը բերէ, յստակօրէն ըսելով, որ վերապրողներուն ու անոնց սերունդներուն ողբերգութիւնը կը շարունակուի:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ապրիլ, 2010

Մոնրէալ

ԻՆՉԵՐ Կ՛ԸՍԵՆ ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Դարակներու մէջ չշարուած, տուփերու մէջ խառնիխումն դրուած գիրքերու մէջէն ինքզինք յայտնաբերեց հարիւրեօթանասուն էջերէ բաղկացած հատոր մը. «Աւետիք Իսահակեանի նամակները», 1959, Գահիրէ, հրատարակութիւն՝ «Յուսաբեր»ի: Նամակները ուղղուած են Վ. Նաւասարդեանի, Ռ. Դարբինեանի, Ե. Խաթանասեանի եւ Վ. Ահարոնեանի: Անոնք կը կարդացուին վէպի մը պէս. կենսագրական ծանօթութիւն, պատմութեան որոշ ժամանակաշրջանի մը վկայութիւն, բանաստեղծի մը հոգեկան վերիվայրումներու դրսեւորում: Հաւանօրէն գիրքը կարելի է գտնել գրադարաններու մէջ, անշարժ պատկած, «Յուսաբեր»ի պահեստին մէջ՝ ծրարներով: Ունանք պիտի ըսեն՝ վերահրատարակենք: Ի՞նչ կ'ընենք հրատարակուածներուն համար: Նկատի ունենալով որ մեր ժամանակակիցներու մեծամասնութիւնը պիտի չտեսնէ այս գիրքը, փորձենք «ծաղկաքաղ» ընթերցում մը ընել, ոչ-հեռաւոր անցեալի տարբեր մէկ պատկերը ունենալու համար: Ինչէ՞ր ըսած է Աւետիք Իսահակեան:

Կը զեղչեմ բոլոր խօսքերը որոնք կը վերաբերին անձնականի, ընկերականութեան, քաղաքավարութեան: Հայաստանի Հանրապետութեան խորհրդայնացումէն ետք նախապէս արդէն տարագիր Եւրոպա ապրող հայ գրողին ապրումները եւ դատումները կը գտնենք այդ նամակներուն մէջ, մտածումներ եւ դիրքորոշումներ, որոնք կը հետեւին դէպքերու հոլովոյթին եւ տիրական կերպով՝ ենթակայական ուղղութիւններու: Բանաստեղծի ստեղծագործութեան չեն վերաբերիր այս էջերը, այլ մեր պատմութեան որոշ մէկ շրջանի անոր կեանքին:

Վարդգէս Ահարոնեան, էջ 123-169, «Ի՞նչ են ասում Աւետիք Իսահակեանի նամակները» խորագրի տակ վերլուծած է զանոնք: Աւետիք Իսահակեան, 1906ին, ցարական բանտէն երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուելէ ետք մեկնած է Եւրոպա: 1916ին, ցարական կառավարութիւնը արտօնած էր հայ տարագիրներու վերադարձը, ինք մնացած էր արտասահման: Տատանումներէ ետք, համայնավարներու հրաւերներուն ընթացք տալով, վերադարձաւ 1926ին, գիտնալով կացութիւնը: Այդ կը վկայեն նամակները: 1930ին վերադարձած է արտասահման: Վարանումներ ունեցած է վերջնական կերպով վերադառնալէ առաջ:

Վարդգէս Ահարոնեան, որ ձանձկացած է Աւետիք Իսահակեանը, կը վերլուծէ այդ նամակները, կը փորձէ ցոյց տալ բանաստեղծին անձնաւորութիւնը եւ նկարագիրը, միաժամանակ անոր կեցուածքները ազգային եւ քաղաքական հարցերու, Հայաստանի ներքին եւ միջազգային կացութեան մասին:

Աւետիք Իսահակեան եղած է դաշնակցական եւ ՀՅԴ Կեդր. Կոմիտէի անդամ: Նամակները հրատարակուած են իր մահէն ետք, չվնասելու համար իրեն:

Մէջբերումները կ'ընենք այնպէս ինչպէս որ անոնք տպագրուած են բնագրին մէջ: Ընթերցողին կը մնայ մտածել եւ հասկնալ ժամանակը եւ կացութիւնները: Ի հարկէ մէջբերումները զորս ըրի երբեք չեն կրնար փոխարինել գիրքի ընթերցումը:

Հակառակ իր «անկախութեան» եւ «թարս» ըլլալու յայտարարութիւններուն, երկրորդ վերադարձէն ետք, բուն ու բիրտ խօսքերէ ետք, ինք այլ տուրք տուաւ եւ Ստալին գովերգեց, բանաստեղծութիւն ձօնեց «Մեծ Ստալինին»: Կրնա՞ր խուսափիլ...

3. ՊԱԼԵԱՆ
22 Մայիս 2010

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԻ ՄԱՍԻՆ

«Հայաստանից մի թիզ հող տալու չէ Եւրոպան մեզ, լիրբ Եւրոպան, որ կաշառուած հայերի ոսկիներով, որ կողոպտեց թուրք ժողովուրդը, Եւրոպան իր թերթերով, սենատեօրներով, նախագահներով, կաթոլիկ հոգեւորականութիւնը, միսիոնարները... բոլորը, բոլորը... Հայաստանը թողնելու են թիւրքին, եւ խրախուսելով որ մնացած հայերին էլ ջարդեն. Եւրոպան այսպէս կ'ուզէ լուծել հայոց հարցը. ով որ կոյր չէ, նա կը տեսնի. եւ այսօր ի՞նչ են ուզում Դաշնակցականները ու Ռամկավարները (Նուբար փաշան), նորից լիզել սրիկայ եւրոպացու դռները... Անգլիան եւ Ֆրանսիան հնարքներ են մտածում թիւրքին հասցնել մինչեւ Բագու: Ռուսը նրանց համար հազար անգամ վտանգաւոր է, քան իսլամը, համիսլամութիւնը, որին գիտեն կ'իթել, ծծել...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկտեմբեր 1921, Վեներտիկ

«...Զմիւռնիայի ջարդից, աւերից յետոյ, վախենում եմ հերթը գայ Պոլսին. եւ յետոյ Երեւանի Հայաստանին, եւ ի՞նչ կայ զարմանալու ու անսպասելի, քանի որ Ֆրանսիայի եւ Իտալիայի հետ ողջ աշխարհ խօսք մէկ են արել — ջնջել հայերին, ջնջել՝ տեղ պատրաստելու համար իրենց վաճառականներին ու շուկայիկներին, ջնջել ի տրիտուր թիւրքիայից ստանալու համար կոնսեցիաներ եւ հասարակ բաներ, — բուրդ, բամպակ, թիւթուն: Ամօթ, գուլթ, ազնիւ խօսք, խոստում — բոլորը սուտ խօսքեր են եղել, միայն խաբելու, միայն փողի համար: Եւ զգուցելին ու զայրանալին այն է, որ մեր «բարեկամ» դաշնակիցները եղան մեր ամենակատաղի թշնամիները. եւ սա հասկանալի է ու տրամաբանական»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 3 Նոյեմ. 1922, Վեներտիկ

«Ես Լօզանի ժողովից մեզ համար ոչ մի յոյս եւ սպասելիք չունիմ, դա մեր վայրագ թշնամիների ժողովն է, ուրիշ ո՛չ մի բան, թուրքերից աւելի յոյս ունիմ մի բան ստանալու, քան սրիկայ, դաւաճան, լիրբ Եւրոպայից՝ լինի Ֆրանսիա, Անգլիա, Իտալիա: Այնպէս որ ուրախ եմ, որ մերոնք որոշել են թուրքերի հետ բանակցելու համաձայնել, լաւ կը լինէր, որ բօլշեւիկների միջնորդութեանը եւս դիմէին, մանաւանդ որ Ռակովսկին հայասէր է. գոնէ Կարսն ու մի բան թուրքա-Հայաստանից տան, մինչեւ Վան, կամ... ի՞նչ ասեմ. ասածիս չեմ հաւատում...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 29 Նոյեմ. 1922, Վեներտիկ

«Ես կարծում էի, թէ բօլշեւիկները մի-երկու տարուայ մէջ կ'ջնջեն Բրեստ-Լիտովսկի խայտառակ դաշինքը, Կարսի դաշինքը եւ նրա հիման վրայ կ'ընդարձակեն մեր հայրենիքը գոնէ 1914 թ. սահմանը. գոնէ ինձ այդպէս էին նրանք ասել, եւ այդպէս էին յուսադրել ռամկավարներին: Բայց բոլոր նշաններից այնպէս է երեւում, որ բօլշեւիկները մտադիր չեն թուրքերի հետ գէշանալու, եւ եթէ մեր ունեցածը չտան, թուրքերի խլածից մի թիզ հող խլելու չեն. սա պարզ է ինձ: / Եւ հենց սրա համար արժէ որ բօլշեւիկմը ընկնի, եւ իմպերիալիզմ-ցարիզմ գայ, բայց սա էլ շուտով չի լինելու»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փետրուար 1924, Վեներտիկ

ՀԱՄԱՅՆԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Այդ շների հետ գլուխ ելնելը դժուար է, նոյնիսկ անկարելի. ոչ օրէնք կայ, ոչ դատ, միայն տեռոր: Մի լաթի կտոր՝ միլիոնաւորների արիւնով կարմրած՝ շինել են մի Ֆետիշ. տակը մի յիմար, անհետեւի գաղափար մոնղոլական, անգիտական, նախնական-անասնական կոմունիզմ, որին իբրեւ բանալի սե-

րունդներ ու կուլտուրաներ են զոհում՝ չնախատեսելով որ սրա վերջը յանգելու է մի չտեսնուած ուժեղ ցարիզմի, մի ազգայնական Ռուսիայի... Եւ դեռ Լենինին հռչակում են հանձար: Ոճրագործ աւանդիւրիստներ են՝ նոյնիսկ հակառակ իրենց մարքսիզմի: Թաղեցին ամէն բան, ե՛ւ սոցիալիզմ, ե՛ւ դեմոկրատիա, ե՛ւ ապագայի հաւատ, ե՛ւ երազ:

«Շատ բան կարող եմ գրել, բայց վախենում եմ գրգռել այդ դեւերին եւ վրէժը թափել այնտեղ մնացողների վրայ: Մարդ չգիտէ թէ ի՞նչպէս վարուի այդ Թալաթների հետ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 25 Փետրուար 1923

«Սոցիալիզմը նոյնիսկ ի՞նչ բան է որ մարդու ոգեւորէ: Ես կամաց-կամաց հեռանում եմ սոցիալիզմից: Կարլայլ, Նիցչէ, Շպենգլեր - ահա ոգեւորութեան աղբիւրներ. ազգ, մեծ մարդ, անհատ, ազգային կուլտուրա, եւ դասակարգեր, մանաւանդ անհրաժեշտ է գիւղացին, որ մայրն է ազգային գոյութեան, կուլտուրի, կրօնի, պոէզիայի: Ի՞նչ է բանուորը - մեծ քաղաքների նախանձոտ վիժուածք, տգէտ, ամբարտաւան, մեծամիտ. կարծում է թէ ինքն է շինել կուլտուրան:... Մարքսը գրողանոց փիլիսոփայ է, շատ նախիվ:

«... Ես խղճում եմ բանուորին - միայն այսքան: Բայց նրա պաշտամունք, նրա դիկտատուրա - գարշում եմ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923

«Բուլճեզմի տեւողութիւնը շատ է ջղայնացնում ինձ: Նրա դիմանալը չեմ կարող բացատրել, թէ եւ հակառակ է իմ լսած ու կարդացած սոցիոլոգիկ տեսութիւններին: Մինչեւ ե՞րբ պիտի մնայ: Ափսոս չէ՞ր ցարիզմը... Ինչ բռնեց սրա տեղը — թաթարական հեգեմոնիա Կովկասում: Երեւի, մինչեւ որ վերջին բուլճեզիկ-կոմիսար շունը չսատկի Լենինի պէս, օր չենք տեսնելու, փչանում է նրանց շնչի տակ ամէն բան, մանաւանդ երիտասարդութիւնը...»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 3 Ապրիլ...

«Ես բուլճեզմի մասին իմ ուրոյն կարծիքները ունեմ, որ հոս պարզել երկար կ'տեւէ. այսքանը ասեմ, որ ոչ միայն կոմունիզմից, այլեւ սոցիալիզմից օր-օրի վրայ հեռանում եմ. եւ այսպէս, համաձայն չլինելով նրանց հետ (բուլճեզիկների), ուզում եմ որ նրանք մնան, կօնտր-րեվօլյուցիօնից վախենում եմ, եւ ատում եմ գրեթէ բոլոր յեղափոխութիւնները, առ հասարակ բան դուրս չի գալիս յեղափոխութիւններից, (Ֆրանսական յեղափոխութիւնը նոյնպէս վիժուած բան եղաւ), եւ գիտեմ որ նրանք մնալով, աջ կ'երթան, կ'փոխւին, եւ ի վերջոյ հին հունին կ'հասնին. մեզ հարկաւոր է իմպերիալիստական Ռուսիա. եւ այդպէս էլ լինելու է. ինտերնացիօնալ, սոցիալիզմ, պրօտեկարիատ - դատարկ բաներ են. իրական բաներ են ազգ, հայրենիք, ազգային կուլտուր գաղափարներ, եւ միշտ էլ մի իշխող դաս պիտի լինի, թէ կուզ ոգու, մտքի իշխանութիւն: / «Մենք Ռուսիայի թեւի տակ կ'ամրանանք, կը շատանանք, եւ 50 տարուայ մէջ կ'հասնինք մեր տենչանքին, մեծ Հայաստանին, մինչեւ Վան ու Մուշ, բուլճեզիզմը միայն մեզ է նպաստաւոր, այսինքն ներկայ բուլճեզիզմը, որ վերիկօռուսի իշխանութիւնն է. վրացուն եւ թաթարին վնասակար են նրանք, ինչ որ կատարուում է հիմա Ռուսիայում, նրանց այս էվօլյուսիօնը, իմ սրտովս է: Այսպէսով համաձայն չեմ մեր ընկերների «Անկախ, Միացեալ Հայաստան» յորջորջումներին, եւ մինչեւ մահս կը մնամ Դաշնակցութեան հաւատարիմ, որովհետեւ նա համապատասխան է իմ ազգային տենչերին, հակառակ լինելով թէ եւ ձեր բոլորիդ օրուայ պօլիտիկին, կամ ուղիղն ասած դուք պօլիտիկ չունիք եւ համբերութիւն. սպասեցէք, տեսնենք ի՞նչ է լինելու. ոչ միայն մտքեր չունիք, ինչ որ սրտերնուդ մէջը կայ, յայտնում էք: Հայ բուլճեզիկները, թէ եւ նրանց հէրն ալ անիծած, չա՛տ, անհամեմատ լաւ քաղաքագէտներ են. սքանչելի կեղծել գիտեն, եւ գործը առաջ քշել»:

Նամակ Վ. Նաւասարեանին, 18 Դեկտ. 1923, Վենետիկ

«Դուք լաւ չէք պաշտպանում յաճախ ձեր վրայ եղած յարձակումները, օրինակ Ալեքսանտրապոլի դաշնագրի նկատմամբ, այդ տխուր դաշնագիրը զաւակն է աւելի տխուր ու ամօթալի դաշնագրի՝ Բրէստ-Լիտովսկիի, որով Սովետները գրաւած հայ նահանգները (Վան, Բիթլիս, Էրզրում...) եւ Կարսը, Բաթումը... տուեց թուրքին: Եւ հիմա էլ՝ Մօսկովայի խողովակով Կարաբեգիր եկաւ ստանալու խոստացածը. դուք այդ միշտ նրանց երեսին պիտի տաք. մինչ այդ հերիք է. եւ իմ կարծիքով՝ ոչ Իթթիհատը, ոչ ցարիզմը, ոչ Գերմանիան ու Անտանտը աւելի հիմքով չկործանեցին մեր տունը, ինչքան բօլշեւիզմը, այս գազանական շարժումը, որ մոռնալով թուրքերին հասցրեց մինչեւ Բագու»:

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Դու ինձ ներշնչեցիր թէ՛ բօլշեւիզմը իր վերջի սկիզբն է ապրում. իսկ Չարենցը գլուխս է տանում, թէ՛ աւելի ամուր եք, քան ամէնամուր պետութիւնը՝ օրինակ՝ Անգլիան...: Երկուսիդ էլ չեմ հաւատում, երկուսդ էլ երազում էք...»:

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 16 Մարտ 1925, Վենետիկ

Հ.Յ.Դ.Ի ԵՒ ԱՆՈՐ ԴԵՐԻՆ ՄԱՍԻՆ

«Մեր ճակատագիրը կախուած է աւանակ եւ ոճրագործ Ռուսիայից...»

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 14 Սեպտեմբեր 1921, Ազոլո

«...ես չա՛տ եմ քննադատել Դաշնակցութիւնը, եւ չա՛տ խիստ՝ ըստ իմ տաք, անզուսպ տեմպերամենտի, բայց հիմա տեսնում եմ, որ Դաշնակցութիւնը իր սխալներով հանդերձ ուղիղ գիծ ունի բռնած:... Պարզ է, որ բօլշեւիզմը թշնամի է Հայաստանի միացման եւ անկախութեան. նրա սրիկայ ռուս ու ջհոլդ չէֆերը Հայաստանը զոհեցին Մ. Քեմալի բարեկամութեան համար, թքելով ո՛չ միայն հայերի, այլ եւ իրենց սոցիալիստական ծրագրի վրայ...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 18 Օգոստոս 1921, Ազոլո

«...Միակ փրկութիւնը դժբախտ հայ ժողովրդի — ռուսն է՝ լինի ցար, կադետ, թէ բօլշեւիկ. ընտրութիւնը ռուսի եւ թուրքի միջեւ է...»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 24 Դեկտեմբեր 1921, Վենետիկ

«Դաշնակցութիւնը երկրի մէջ թող մի կերպ համակերպի բօլշեւիկների հետ, իսկ դրսի գաղութների Դաշնակցութիւնը մնայ օպօզիցիօնի մէջ, քննադատէ բօլշեւիզմը (արդար եւ իրաւացի կերպով) մշտական յարաբերութեան մէջ լինի ռուս օպօզիցիօնի հետ ապագայի համար»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 30 Յունուար..., Վենետիկ

«... Արտասահմանի դաշնակցականները պիտի հաւատարիմ մնան, եւ պայքարին, քննադատեն, մանաւանդ Մոսկովա նստած սրիկաներին՝ աւազակ Ռադեկներին ու Զինովիեներին եւ ընկ. որոնց շնորհիւ այսօր Կովկասում հեզեմոնան իսլամի ձեռքն է, եւ թող ոչ մի հայ չյուսայ, թէ քանի բօլշեւիզմը կայ, Հայաստանի հողին վրայ մի թիզ հող կ'աւելանայ, երբեք, դեռ պիտի խլեն: Ղարսը, Իգդիրը եւայլն, կորած են, մինչեւ Սովետների անկման օրը»:

Նամակ Վ. Նաւասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

ՄԱՐԴՈՑ, ԴԷՊՔԵՐՈՒ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

«Լսել եմ, որ մեր Դաշնակցական ընկերների մէջ խօսք է եղել թէ ես բոլշեւիկ եմ: Երբե՞ք, չհաւատաս: Բոլշեւիկը եղաւ հայութեան գերեզմանը, սկսած 1918թ.»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 22 Օգոստոս 1922, Վենետիկ

«...Հա՛. այստեղ է պոլսեցի բժիշկ Վ. Թորգոմեան. միշտ տեսնում եմ,- ոչինչ մարդ է, տգէտ, մեծամիտ, երկերեսանի, պոլսական տիպ. ամենաքոսոտ ռուսահայը անհամեմատ բարձր է այդ պոլսեցի աննկարագիր արարածներին» (Վարդգէս Ահարոնեան էջ-յատակի ծանօթութեան մէջ կը գրէ. «Ոչ ճիշդ, եւ ոչ արդար է Աւ. Իսահակեանի դատումը բժիշկ Վահրամ Թորգոմեանի մասին: Բժ. Վ. Թորգոմեանը ճանչցուած է իբրեւ ազնիւ, նուիրուած եւ հայրենասէր հայ հանրային գործիչ», Յ. Պ.):

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 28 Դեկտեմբեր 1922, Վենետիկ

«Եթէ ձեռքդ ընկել է Երեւան հրատարակուող «Նորք» հանդէսը, կարդա՛ Վ. Թոթովեցի յօդուածը, որ ասում է «պէտք է ասել, որ գաղութների պահպանողական մամուլը պաշտպանում է խորհրդային իշխանութիւնը պարզապէս վարկաբեկելու համար դաշնակը. եթէ ոչ խորքում նրանք էլ պատկանում են հակախորհրդային կարգերին»:

...«Պ. Մակինցեանին գրել եմ թէ դուք բոլշեւիկ չէք, այլ հակադաշնակցականներ, եւ ընկերներ թիրաքին, վրացուն, հնչակին ու պահպանողականներին»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 5 Մայիս 1923, Վենետիկ

«Ուրախ եմ, որ երկրում մերոնք հաշտուել են տիրողների հետ, գոնէ մորթերը կ'ազատեն, իսկ դուրսը մնան օպպոզիցիօն, քննադատեն, պահանջեն Բրեստ-Լիտովսկի-Կարսի դաշնագրի լուծումը, եւ քարոզեն հայ վրացական համերաշխութիւն, սակայն կարծեմ դա էլ գլուխ գալու բան չէ, այդ օպպոզիցիօնը, որովհետեւ բոլշեւիկները չեն տանի երկերես վարմունք մեր կողմից, կը պահանջեն որ արտասահմանի Դաշնակցութիւնը հրաժարի իր վարքագծից: Տեսնենք ապագան ի՞նչ ցոյց կը տայ: Յամենայն դէպս մեր շէֆերը, որ թուով մի 20 հատ են, պէտք չէ երկիր դառնան, մանաւանդ իրենց համարմի օր էլ դրանց բոլորին պատի տակ կը շարեն: Ես նոյնիսկ վախենում եմ գնալ, թէ եւ ինձ հրաւիրում են ճամբու ծախս տալով, վախենում եմ իմ անսանձ լեզուից, եւ գիտնալով որ միջավայրը փչացած է, լրտեսուած, գլխիս խաղ կը խաղան. ես էլ եմ սպասում»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 12 Սեպտեմբեր 1923, Վենետիկ

«Բոլշեւիկները գրեթէ գրական մարդիկ չունեն: Մի Չարենց ունեն, մի գաճաճ, որ բոլշեւիկի թեւով կը թռչի եւ նրա հետ էլ պիտի յօգս ցնդուի»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 15 Սեպտեմբեր 1923, Վենետիկ

«Չ'արժեր այդքան աղմկել Քաջագնուհու շուրջը (կ'ակնարկէ Քաջագնուհուի «Դաշնակցութիւնը Անելիք Չունի» գիրքին, որ օրին շահագործուեցաւ եւ մեծ աղմուկ հանեց, Ս. Վրացեան պատասխանեց իր «Դաշնակցութեան անելիքը»-ը գիրքով, Յ. Պ.). այդ մարդը, ես ճանաչում եմ նրան 1904 թուից, (առաջ էլ ճանաչում էի, բայց այդ թուից՝ մօտիկից) նա մեծամիտ, փոփոխական մարդ է (թէ եւ տաղանդաւոր) ողորմելին մի թէ չգիտէ, որ բոլշեւիկը բոլոր սօցիալօտիկ տեսութիւնների հակառակ մի քրտական մտայնութիւն է, որը պիտի անցնի, թերեւս երկար տեւելով, .../ բայց մնալու ապրանք չէ. պէտք է նրա շէֆերը Լենինի պէս սատկին, պէտք է դեռ քաշենք: Քաջագնուհու մի թէ կարծում է, թէ առաքինութիւն է ենթարկուել բռնութեանը եւ մի թէ իր հարուածներով կարող է մի օրում ոչնչացնել պատմութիւնից ծագած կուսակցութիւնները, որոնք իրենց իրէն իրան ունին եւ իրենց նահա-

տակներն ու խոչալները:... Տղայ է այդ մարդը, կամ թէ չէ, մտածուած կերպով է արել՝ թողութեան թուղթ ձեռք բերելու համար վերադարձի...»:

Նամակ Վ. Նալասարդեանին, 3 Ապրիլ 1924, Վենետիկ

«Ես առհասարակ ուշք չեմ դարձնում իմ մասին եղած գրախօսականների վրայ: Ամենալաւ քննադատը ես ինքս եմ իմ գրուածքների մասին: Դրա համար էլ, օրինակ, երբեք ականջ չեմ կախում Օշականի տարիներից ի վեր իմ մասին գրածներին: Նախ եւ առաջ՝ գիտեմ թրքահայ գրողների փչացած, ֆրանսացած ճաշակը: Գիտեմ Օշականի ամբարտաւան բնաւորութիւնը, նրա հատուածական աշառութիւնը եւ իմ դէմ ունեցած թշնամութիւնը, որ վաղուց է, երբ Պոլիս էի եւ քննադատում էի նրանց սիմբոլիզմն ու ֆրանսական գրականութեան կողոպուտը նրանց մեծ ու փոքր գրողների կողմից:.../ Ճշմարտութիւնը այն է, որ եթէ ես, Յ. Թումանեանը կամ Յ. Յովհաննէսեանը օգտուում ենք հայ ժողովրդի ոճերից - ձեւերից, այն մտածումով է թէ՛ հայ տոհմիկ գրականութիւն ենք մշակում: Իսկ թրքահայ գրողները նոյնը անում են ֆրանսական եւ օտար գրականութիւնից: Եթէ ժամանակ ունենամ, ցոյց կը տամ, թէ Վարուժանը, Սիամանթօն, Մեծարեւոյցը եւ միւսները, նրանց մէջ էլ մեր սիրելի Վ. Տէրեանը, ի՛նչքան են կողոպտել Վերհարնին, Վերլէնին, Բոդլերին, Կարդուչին, Լէօպարդին, իսկ Վահան Տէրեանը, բացի այդ, նաեւ ռուս Բալմոնտին, Բրիւսովին, Մերեժկովսկին եւն»:/ «Այստեղ էր Վահան Նալասարդեանը, երէկ գնաց Եգիպտոս ու ասում էր, թէ Օշականը իր թրքահայ խմբով ատելով ատում է ռուսահայերին եւ նրանց գրողներին, ու բղաւում է թէ «մոխիր պիտի դարձնեմ Իսահակեանին. նա ո՞վ է իրեն մարգարէ է ծախում, անապատ գնում...»:/ «Վերջապէս, Աստուած բոլորիդ բարի տայ: Հայրութիւնը երկու ազգից է կազմուած՝ իրար ատող, իրար չհասկացող: Սա գալիս է միանգամայն ինձ համոզելու, որ իմ տեղը Արագածի լանջերի վրայ է, ինձ ծնող ու ինձ հասկացող ժողովրդի մօտ»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 12 Փետրուարի, 1925

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՎԵՐԱԴՂՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

«Ասում ես, թէ՛ ես կարող եմ Հայաստան դառնալ. անշուշտ. առաջ նոյնիսկ պաշտօնապէս հրաւիրեցին, ճամբու ծախքերս հոգալով, թէեւ նրանից յետոյ դժգոհ են ինձնից, որ իրենց կողմը չանցայ. դրա համար չէին պահանջում ինձնից ո՛չ Քաջազնուհու կամ Զալիսուհեանի պէս մեղայականներ ու ստորութիւններ, այլ լոկ գրել նրանց թերթերում, նրանց ուղղագրութեամբ, (ոչ թէ ուղղութեամբ) եւ լինել Երեւանում, կամ Թիֆլիզ: Ի հարկէ ես չեմ կարող բարոյապէս ինձ թաղել ու խայտառակել, ես հանգուցեալ Յովհ. Թումանեանի խմորից չունիմ, բաւական ալ թարս մարդ եմ, եւ վերջապէս ես հայրենիք, ազգ, լեզու, Հայաստան անբաղդատելի չափով աւելի եմ սիրում քան բանուորն ու միջազգային իլլիզիան եւ համաշխարհային յեղափոխութեան բլրօր, հա՛, եթէ բօլշեւիկները գէթ 1914 թ. սահմանին հասնեն, այն ժամանակ կը ներեմ նրանց եւ կը հաշտուեմ... Ես չեմ կապուած կուսակցութիւնների հետ, կուսակցութիւնների համար չեմ ես ստեղծուած, այլ կուսակցութիւնները ինձ համարով որ Անին ու Կարսը, Կողբն ու Նախճևանը ինձ կուտայ, նա իմ աչքի լոյսն է.՝ եթէ ցարը տայ, ես մօնարխիստ եմ: / Բացի այդ, եթէ գնամ Ռուսիա, արդեօք հանգիստ կը թողնեն ինձ նրանք, թէ պիտի լրտեսեն էլ լակոտ բօլշեւիկները ծաղրեն, քանի որ Լենին ասած հրէշը ռուս երիտասարդութիւնը փչացրեց ամբարտաւանութեամբ, լրբութեամբ, նախալուրթեամբ (ռուսերէն՝ գուհիկ, անպատկառ, ստահակ, ճշդում՝ Վ.Ա.): Առայժմ չեմ գնայ, գուցէ միւս տարի, 1925, թերեւս շատ բան փոխուի»:

Նամակ Վարդգէս Ահարոնեանին, 21 Փետրուար 1924, Վենետիկ

«Հայաստան գնալս, տեսականորէն վճռել եմ, բայց երբ, չգիտեմ. այս տարի անցաւ մինչեւ գնամ ձմեռ կը լինի, մնամ միւս տարի... Ուրեմն, եթէ գնամ, գարնանը պիտի գնամ: Գրում ես թէ գուցէ «գնալս փոշմանեմ»: Ինչո՞ւ. ես հիացած չեմ, որ փոշմանեմ. ես գնում եմ ժամանակաւոր, մի տարով, մենակ, ընտանիքս Վենետիկ թողնելով... եւ ոչ թէ գնում եմ Սովիէթական կարգերով հիանամ...»

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 28 Օգոստոս 1924, Վենետիկ

«...Կարող է պատահել, որ ստիպուած լինեմ մի օր Կովկաս վերադառնալու, որովհետեւ իմ Եւրոպա մնալը տնտեսապէս կայուն չէ. այսօր կայ, վաղը չկայ: Խօսքս միջոցների մասին է: Եթէ բացարձակ թշնամի լինեմ նրանց դէմ, ո՞ւր գնամ. մենակ չոր գլուխ չեմ, երեք հոգի ենք:/ Եղբօրս տղան ձեռքերի մէջն է, բանտում, որ կարող են վնասել.../ Բայց սրանով չեմ ուզում ասել, թէ ընդդիմադիր ձայն, կարծիք, գործ պիտի չլինի: Պէտք է լինի, սակայն խնամքով, զգոյշ, տրամաբանական, կուսակցական շահերից վեր, միայն համագգային»:

Նամակ Ռուբէն Դարբինեանին, 4 Մայիս..., Վենետիկ

«Հայաստանում ապրելը, հարկաւ, հաճելի է - հայրենի միջավայր, հարազատներ, հին ընկերներ, մանկութեան անուշ վայրեր (թէեւ կէսը կորած ու աւերած), ընտանի վարք ու բարք, երգեր, սովորոյթներ, այդքան. միւս կողմից տհաճելի շատ բան կայ - աղքատութիւն, տիկտատուրա, շղթայակապ մամուլ, ձանձրալի մարքսիստական ֆորմիւլներ, վրդովեցուցիչ ռուս-թրքական միջոցառումներ, բարեկամութիւն... եւ այսպէս օրօցքի մէջ օրօրւեմ, վեր, վար, գնամ-չգնամ»:

Նամակ Ե. Խաթանասեանին, 25 Հոկտ. 1924, Վենետիկ

«Հիմա լուրջ ուզում եմ գնալ: Քու երկիւղներդ իմ մասին իրական չեն. ես գնում եմ հաւատարիմ իմ Եսիս եւ մեծամասնականները ինձ յարգում են, հենց դրա համար: Ես արդէն նրանց յայտնել եմ թէ գալիս եմ հայ ժողովրդի մօտ եւ ոչ թէ ձեզ մօտ... եւ եթէ որեւէ բանով քեզ հաճելի չի լինի հայրենի միջավայրը, նորից դարձի քո Վենետիկդ: Այդպէս են գրում նրանք»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 26 Յունուար 1925, Վենետիկ

«Ինձ Հայաստան կը թողնեն իբրեւ գրողի, որովհետեւ նրանք համարում են ինձ ունակցիտներ, նացիոնալիստ: Չարենցն ասաց, եթէ այսօր Նաւասարդեան իրեն յայտարարէ կոմունիստ, երկու ձեռքով կը գրկենք եւ կ'ընդունենք, որովհետեւ նա մարքսիստ է, սօցիալիստ է, իսկ եթէ ես ինձ կոմունիստ յայտարարեմ, վրաս կը խնդան, որովհետեւ ծովերով հեռու եմ սօցիալիզմից»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 21 Յուլիս 1925, Վենետիկ

«Յուկէս տարի տանջուելուց յետոյ թոյլտուութիւն ստացայ արտասահման գալու: Եկայ եւ զղջացի: Այնտեղ տառապանքը ծովածաւալ է, բայց միտիթարուած ես, որ հայրենիքի հողի վրայ ես, ժողովրդիդ հետ խմում դառնութեան բաժակը, մենակ չես, պայքարում ես, հալածուում ես, բայց համակիր աչքեր սիրով հսկում են քեզ եւ նրանց սրտերի մէջ պատսպարան ունես...»:

«Չգիտեմ՝ ի՞նչ պիտի անեմ: Հայաստանից մեկնելուց ինձնից խօսք առան վերադառնալու համար: Խօսք տուի: Վերադառնալ ուզում եմ եւ չեմ ուզում: Չեմ ուզում խօսքս դրժել, սա ծանր կ'գայ անգամ ապրող ինտելիգենցիային, վատ կ'անդրադառնայ, բայց գնալ եւ ընկնել նորից բռնութեան տակ, գազազուել, իրար ուտել, գալարուել իրար վրայ եւ լուր - այդ էլ չեմ ուզում, բայց մնալ այստեղ, այս զգուշի Փարիզում, սա եւս անհանդուրժելի է...»:

Նամակ Վահան Նաւասարդեանին, 11 Օգոստոսի 1930, Փարիզ

Ո
Բ
Ն
Ս
Բ

Մարտ ամսուան վերջին եւ Ապրիլի առաջին օրերուն, Եունեսքոյի սրահին մէջ, բեմադրիչ Ռատուան Համգէի յղացումով բեմ բարձրացաւ լիբանանցի տաղանդաւոր բանաստեղծ Ունսի Էլ-Հաժի «Առաքելուին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» պոեմը:

Ունսի Էլ-Հաժի գրական յիսնամեայ վաստակը մեծարող այս իւրայատուկ նախաձեռնութեան առիթով, «Բագին»-ի խմբագրութեան անդամ Սարգիս Կիրակոսեան պատրաստեց այս ամփոփ թղթածրարը: Յայտնենք, որ մեր աշխատակիցին թարգմանութիւնները քաղուած են «Մայրիներու ծիածանը» անուն անտիպ ժողովածուէն, որ ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ Երեւանի եւ Պերուփի մէջ:

Է
Լ
-
Ն
Ս
Ժ

Բանաստեղծ, արձակագիր, մտաւորական, թարգմանիչ ու խմբագիր Ունսի Էլ-Հաժ ծնած է 1937-ին, հարաւային Լիբանանի Ժեզզին քաղաքը, անուանի լրագրող ու խմբագիր Լուիս Էլ-Հաժի երդիքին տակ: Տակաւին երկրորդական կարգերու ուսանող 1954-ին, մամուլին մէջ կը սկսի ստորագրել կարճ պատմուածքներ, ուսումնասիրութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ: Կանուխէն կը նետուի մամուլի ասպարէզ եւ յաջորդաբար կը դառնայ նախ «Ալ-Հայաթ», ապա «Ան-Նահար» օրաթերթերու մշակութային բաժնի պատասխանատու խմբագիր: 1957-ին, երբ Եունէֆ Էլ-Խալ կը հիմնադրէ «Շըրը» եռամսեան, Ունսի Էլ-Հաժ կը դառնայ հանդէսին աշխոյժ խմբագիրներէն մէկը՝ ստորագրելով բանաստեղծութիւններ, թարգմանութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ՝ նուիրուած ֆրանսացի եւ օտար արդի բանաստեղծներու: 1960-ական թուականներուն կը թարգմանէ շուրջ 10 թատերախաղեր եւ գործնապէս կը մասնակցի լիբանանեան արդի թատրոնի ծնունդին:

1964-ին, Ունսի Էլ-Հաժի խմբագրապետութեամբ համարաբական եւ միջազգային հռչակ վայելող «Ան-Նահար» հաստատութիւնը կը սկսի հրատարակել «Յաւելուածը» խորագրեալ իր շաբաթօրեայ մշակութային-գրական ներդիրը: Միաժամանակ յաջորդաբար նաեւ կը վարէ «Ալ-Հասնա՛ր» եւ «Ան-Նահար ալ արապի ուալ տուալի» շաբաթաթերթերու եւ «Ան-Նահար» օրաթերթի պատասխանատու խմբագրապետի պաշտօնը:

Լիբանանեան եւ արաբական ազատ բանաստեղծութեան հիմնադիրն ու տեսաբանը հանդիսացող Ունսի Էլ-Հաժ հրատարակած է վեց քերթողագիրքեր՝ «Չալիտի», «Հատուած գլուխը», «Գալիք օրերուն անցեալը», «Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով», «Առաքելուին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» եւ «Վեհաձաշը», ինչպէս նաեւ իր արձակ գրութիւնները ամփոփող «Բաւեր, բաւեր, բաւեր» (երեք հատոր) եւ «Աւարտներ և 1» ու «Աւարտներ և 2» հատորները:

Աւելի քան տասնեակ մը լեզուներու թարգմանուած Ունսի Էլ-Հաժի բնորոշ գործերուն կողքին, իր բանաստեղծական արուեստին նուիրուած են համալսարանական ասարտաձառեր:

Ներկայիս, Ունսի Էլ-Հաժ կ'ապրի Պէյրութ եւ կը վարէ «Ալ-Ախպար» օրաթերթի խմբագրական խորհուրդի խորհրդատուի պատասխանատու պաշտօնը:

Մերօրեայ մարդուն պարտադրուած ճակատագիրին դէմ ծառացած, ըմբոստութեան եւ անձկութեանց սեւ ամպերով ծանրաբեռնուած «Չպիտի» («Լան») հատորը 1960ին լոյս ընծայելէ ետք, ընդդիմադիր քերթողութեան ջահակիր եւ արաբական արձակ բանաստեղծութեան տեսաբան, (հիմնադիր բանաստեղծ ու քննադատ Ունսի էլ-Հաժ ապրեցաւ արմատական հոգեփոխութիւն մը: Վերոնշեալ հատորի էջերուն յստակ դիմագիծ կազմած ըմբոստ, խռովայոյզ եւ քիչ մը անձնասէր սիրերգութիւնը, որ շարունակուեցաւ երիտասարդ բա-

զտած է իր ներքին խաղաղութիւնն ու նուրբ երաժշտականութիւնը՝ Ս. Գրային սաղմոսներուն, բայց յատկապէս «Երգ երգոց»ի հոգեթով եղանակներուն բարերար անդրադարձներուն շնորհիւ:

Չմոռնանք, որ այդ օրերուն, «Երգ երգոց»ը ժամանակահունչ լեզուով ու մտածողութեամբ թարգմանելու աշխատանքին լծուած Ունսի էլ-Հաժ արդէն հրաժեշտ տուած էր իր ներքին դժոխքին, ապրելու համ սիրոյ դրախտին կենսուրախ, բայց միաժամանակ յամեցող ու անսպասելի անձկութիւններով խաչա-

ՈՒՆՍԻ ԿԱՄ ՍԻՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

նաստեղծին իրերայաջորդ «Հատուած գլուխը» (1963) եւ «Գալիք օրերուն անցեալը» (1965) գոյգ հատորներու էջերուն, թէեւ նուազ ջղապիրկ ու ա՛լ աւելի մեղմ յոռետես երանգներով, 1970ին լոյս տեսած «Ինչ շինեցիր ոսկիով/ինչ քրիր վարդով» հատորով բացուեցաւ խաղաղ ու լուսապայծառ նոր հորիզոններու: «Գալիք օրերուն անցեալը» հատորի առաջնորդող բանաստեղծութեան՝ «Փոթորիկը» խորագրեալ անկատար սիրերգութեան հոգեխռով վերիվայրումները, այսպիսով, ապրեցան իրենց երկրորդ մակընթացութիւնը, երբ «Ինչ քրիր ոսկիով...» հատորի երանական աշխարհին նախերգանքը հանդիսացող համանուն պոեմը եւ անոր յաջորդած նոյնքան քաղցրահունչ միւս սիրերգութիւնները եկան ծանուցելու, որ իր ժամանակը կանխած եւ նուիրականացած աւանդական լեզուամտածողութեան օղակներուն տարտղնումով իր նոր ու ընդդիմադիր լեզուն ու ոճը կերտած Ունսի էլ-Հաժի արձակ բանաստեղծութիւնը

ձեւուած տարաշխարհիկ նոր ժամանակը: «Մարիամ կոյսին աշնան տերեւները» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը, որուն հայերէն թարգմանութիւնը կը յանձնենք «Բագին»ի ընթերցողներու ուշադրութեան, կը կարծենք, կրնայ բնորոշ նշոյլ մը հանդիսանալ: Հոս այլեւս չկայ «չմարմնացող մարմին»ին տուայտանքը, անկումներուն ընտրեալ կինը արդէն ճեղքած է մտատանջութիւններուն մշուշը՝ դառնալու համար կապոյտ անհունին մէջ ճախրող համամարդկային ջինջ հոգեվիճակ ու կենսապարգեւ ներկայութիւն, տօնն ու երգը երիտասարդ բանաստեղծի մը, որ կը խօսի իր նոր կենսափորձին մասին եւ Աստուածամօր լուսեղէն էութիւնը կը տեսնէ նոյնիսկ աշնան մահամերձ տերեւներուն մէջ: Կարելի է երկար խօսիլ «մեղեսիկի մը նման» «յանկարծ մեռնող» բուրումնաւէտ թախիծի մասին եւ կանգ առնել անոր յաջորդած, օրինակ, «Մեկնէ՛, մեկնէ՛ եւ երկիրը թող օրհնուի», «Գեղեցկագոյնը ընթերցողուհիներուն», «Ան, որ կը

հագուի զգեստը վարդին», «Կը նախանձին» եւ նոյն յստակութեամբ ու գոհունակութեան միեւնոյն բուխ ապրումներով քաղցրացած այլ բանաստեղծութիւններու դիմաց: Եզրակացնելու համար պարզապէս պէտք է աւելցնել, որ այս հատորով ընթերցողին կը ներկայանայ ամբողջականօրէն նոր Ունսի Էլ-Հաժ մը, որ, սակայն, խորքին մէջ, երկրորդ երեսն է միեւնոյն բանաստեղծին՝ ինչպէս ցերեկը շարունակութիւնն ու լիացումն է խաւարին:

Ինչպէս կ'ըսեն, «նոյն դրամին երկրորդ երեսը» հանդիսացող սիրերգակ Ունսի Էլ-Հաժ,

ախոյեանը հանդիսացող Նիզար Գապպանիի հեթանոսական երգերուն փոխարէն՝ երգեց հոգիին եւ աստուածակերտ սիրուհիին յաւերժական էութիւնն ու անոր ներքին գեղեցկութեան խորհուրդները, որովհետեւ՝

*«Եւ Աստուած ստեղծեց մարդը,
Էգ ու արու ստեղծեց,
որպէսզի երկինքն ու երկիրը գեղեցիկ մնան»:*

Երկրի եւ երկնքի արարչագործութիւնը բանաստեղծականօրէն ընթերցող եւ վերապրող պոետն է «Առաքելուհին՝ մինչեւ աղբիւրները

ԷԼ-ՀԱԺ

ԱՐՇԱԼՈՅՍԸ

յար եւ նման բոլոր տաղանդաւոր բանաստեղծներուն, իւրաքանչիւր քերթողագիրքի հետ նուաճեց ո՛չ միայն նոր աշխարհ մը, այլեւ՝ իր վաստակին վրայ բարդուող բանաստեղծական նոր որակ մը: Ամբողջական բանաստեղծի է՛ն պերճախօս օրինակ հանդիսացող Դանիէլ Վարուժանի պէս, այս տաղանդաւոր բանաստեղծն ալ միշտ ապրեցաւ ինքզինք շրջանցելու փառքն ու հրճուանքը: «Առաքելուհին՝ մինչեւ աղբիւրները երկարող իր վարսերով» պոետը, որ 1975ին լոյս տեսաւ առանձին հատորով եւ բանաստեղծին մեծ բարեկամին՝ Փօլ Կիրակոսեանի ներդաշնակ ու թելադրական խորհրդանկարներով, հանդիսացաւ գագաթնակէտը Ունսի Էլ-Հաժի սիրերգութեան, աւելի ճիշդ՝ ամբողջական մարդերգութեան: Տոկուն ու վաւերական գլուխ-գործոց մըն է այս ստեղծագործութիւնը, որ իգական մարմինին ֆիզիքական բարեմասնութիւններն ու արտաքին գեղեցկութիւնը փառաբանող նոյնիսկ անուանի սիրերգակներու, ինչպէս՝ սեռին

երկարող իր վարսերով»ը, որուն կեդրոնական հերոսը՝ առաքելուհին, սիրոյ յաւերժական աղբիւր եւան է, իր ժամանակին ծնունդն ու ներկայացուցիչը եւ, միաժամանակ՝ անդր-ժամանակին, այսինքն՝ բացարձակ ժամանակի խորհուրդներուն եւ գոյութենական ազնուագոյն ապրումներուն մարմնացեալ առաքելուհին: Այս իսկ պատճառով, վեհասլաց հանդիսաւորութեամբ ձեւաւորուիլ սկսող այս սիրերգութիւնը կ'առաջնորդուի կնոջ եւ մարդուն առաջին հանդիպումէն, բարձրանալու համար «Աստուածաշունչ»ի պատգամած արարչագործութեան երանական ոլորտները, ճանչնալու Գերագոյն Ուժին խորհուրդներն ու գաղտնիքները, ըլլալու, նոյնանալու համար սիրոյ կենարար աղբիւր Աստուծոյ հետ եւ արշալուսելու մարդուն աստուածացման տօնը:

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Պէյրուս

**ԵՐԵՔ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ
ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԷՆ**

ՓՈԹՈՐԻԿԸ

Երբ խենթացայ եւ որոշեցի ծիծաղիլ
 կիներուն կռնակը մահիձ մը շալկել տուի
 մինչեւ որ բոլորը սկսան գիտնալ թէ ինչ ունիմ
 թագաւորին կը նայէին եւ սկսան մարմնին նայիլ
 այդ է պատմութիւնը
 եթէ մեր ժամանակը վերադառնար ով վէպերէն դուրս
 եկող զայն կ'ընէի թանկագին նոյնիսկ մահէն աւելի:

Ինչպէս կը տեսնես մէն մի բառ
 հրապարակեցին մէն մի բառ
 եւ կը թուի ինձի, որ հակասութիւնները գումարեցի,
 թէ ա՛յ չեմ ծառայեր ըլլալու նոյնիսկ ստախօս
 (կամ չափագանցելով)
 եւ կ'ենթադրէի ու կ'ենթադրէ բացի ասկէ որ իյնամ
 նրբագեղ շանաձուկի պէս
 քնաթաթախ՝ օձաձուկ ինչպէս
 բայց տեսողութեամբ
 եւ հրաշքով
 պաշարեմ համախմբումները
 աղէտները
 հարցերը
 եւ միւս կողմը:

Ինչ բաներ կան լեռներու ետին
 ինչ յուշեր բայց տաք երկիրներո՞ւն մէջ

ինչ հակամարտություններ եւ սիրաբանություններ
 Եւրոպայի արեւոտ ափերուն
 Ի՞նչ կեդրոնացումներ ձեզ կը վախցնեն մեր տոփանքներէն
 ի՞նչ փոխարինող էիր
 Իմ սովերով խայթուած ո՛վ հմայուած
 բանտարկեալն իմ տոփանքիս
 ընդառաջելով լուտանքներուս
 եւ հրաժարումիս անոնցմէ
 ինչ լեզու էիր հեշտանքներու համարձակ գոր փորձեցին քողարկել
 ալիքները խոյացող՝ սիրելի անցեալիդ ետին եւ ծածկեցին
 արձանացուցին քեզ
 եւ քաշեց զիս ան իրեն որ քեզ առնեմ իր վրայ եւ թիթեռ ըլլամ
 ինչպէս ալիք կը դառնամ
 եւ գազանի մը նման որ կ'արածի կոկորդին տակ
 կը կործանիմ
 եւ մէն մի կին կը կործանեմ ես քու մէջ:

Չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 բացի սէրէս
 չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 բացի սէրէս
 չեղաւ սէր մը բացի սէրէս
 վերադառնալով կրակին եւ քալելով առիծին հետ
 Ինչպէս երգեց ո՛չ որ երգեց
 եւ ինչպէս բզկտուեցաւ շանթը շինող ակռաներուն պէս
 արագ, արագ եւ աւելի արագ
 եւ ինչպէս խոժոռեցաւ եւ մագնիսուեցաւ մագնիսացումը մուկին
 եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
 ցաւերը ցաւերը անձնական
 կը կրկնեմ
 կը կրկնեմ
 մինչեւ որ ըլլայ օրէնք յարգանքի – ցաւերը ցաւերը անձնական
 եւ ինչպէս կծկուեցաւ ինքն իր վրայ գիրքը թրջուած
 եւ պապակ մը բացուեցաւ չոր տերեւի նման
 եւ բացուեցաւ եւ փակուեցաւ
 եւ ինչպէս համեստացաւ եւ աղաչեց
 եւ ձայներուն մէջ խեղաթիրուեցաւ
 եւ հանգստացաւ սարսափին մէջ
 եւ երկնցաւ լռութեան մէջ
 եւ ինչպէս յորդեցաւ ցաւերով անձնական
 ցաւերը անձնական ո՛չ որ գիտէ ինչպէս
 եւ թէ ինչպէս ապստամբեցաւ եւ ուրիշը եղաւ
 կարելի չէ նկարագրել բայց պիտի վերադառնայ

եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը
 եւ թերեւս ինձմէ տարբեր ուրիշ մը յաջորդ անգամ...
 Միայն ատելութիւնս եղաւ
 ինչ որ յիշեցի չի ջնջուիր
 ինչ որ յիշեցի չի մեռնիր
 քայց չմեռցուց զիս
 (մի ձգէք որ սպաննէ ձեզ)
 ատելութիւնն այդ
 ատելութիւնն այդ որ ծիծաղ է եւ խնդուք:
 Ետիս են խնդացողները որ թշնամիներս էին
 միացայ իրենց
 (միացէք ձեր թշնամիներուն)
 ատելի ձախաւեր դարձայ
 ատելի վնասակար
 որովհետեւ երբ քեզ գտայ հազուստի տակ
 անկէ ատելի վտանգատորը չջօշափեցի
 քու մէջ գտայ ամէն ինչ
 եւ երբ ձեռքս վրայ դրի
 կերայ եւ քեզ պատառ-պատառ եւ կերար զիս պատառ-պատառ
 ձանչցայ յայնժամ թէ իմ սովը որքան, որքան պիտի ըլլայ
 եւ կորուստս ըլլայ որքան
 եւ թէ որքան եւ կ'աւարտիմ
 եւ որքան եմ եւ անսահման եւ որքան եմ սուրի նման
 եւ թէ ինչպէս
 ո՛վ թռչող էգ, սեռը ակա իմ խտտերուս քեզ կ'երկարէ
 եւ միմիայն իմ խտտերս կ'ողջագործես:

Զգացած էի որ տարբեր ես դուն
 եւ իմ սէրը երկինքին կրակներով ու ջուրերով խառնելէդ ետք
 կազմ ու պատրաստ ըրի բոլոր արուեստները
 վճռականութեան ու հիացումի
 մօտ երկինքին
 եւ սկսայ մարմինդ կիներուն մէջ եւ գտնել
 եւ կիները՝ մարմնիդ մէջ
 եւ սկսայ վրայ հակած կորսնցնել սովորութիւնը դատարկին
 եւ սկսայ սպասելով միայն քեզ յայտնաբերել
 որ կիները ունին բերան
 որ կ'ըլլան ձեռք
 որ կ'ըլլան կիւն
 կ'ըլլան շարժումը թռչունին, կ'ըլլան շաժումը յովազին,
 կ'ըլլան շարժումը իժին
 եւ երբ եղար հեշտանքիս մէջ
 եւ իմ մարմինն ալ եղաւ

լեցուցի քառակուսիները
 եւ դուրս եկար կանչելով սրբուհիի մը նման եւ լռեցիր բոզի պէս:
 Կընտրեմ ես քեզ
 քոլոր տեսակի ձախողութիւններուս մէջէն քեզ կ'ընտրեմ
 ձախողութիւնը
 որ զիս վերածեց ինքնութեան թուղթի
 եւ ուղեղս յառաջ մղեց փետուրի պէս
 եւ ցորենի պէս աղաց
 քարայրի պէս դատարկեց
 եւ ըրաւ քաջ յանդգնութեամբը մահապատիժին
 յետոյ զնգաց անոր մէջ զնգոցը ծնունդին զնգոցը մահուան
 եւ զնգզնգոցը ծնունդին
 կ'ընտրեմ ես քեզ իբրեւ կիներ իմ փառաւոր տենչերուս
 եւ դեռ կիներ անկումներուս
 եւ ձայնդ կ'արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»
 եւ ձայնդ տակաւին կ'արձագանգէ. «Կը սիրեմ քեզ»:

Հասայ լացին եւ չլացի
 քայց ըմբոստացայ երբ ես հասայ ըմբոստութեան
 եւ տակեցի քու վրադ երբ ես քեզմով տղամարդը կը յօշոտէի
 փառքը քու սպաննող ներկայութեան:

Բառերուս մէջ հիմա շեղք մը կը փայլի կարծես թէ ան կը փայլի
 ժողովուրդի մը ձիտին եւ արիւնն իր գայն չ'աղտոտեր
 մսխումն անկաշկանդ եւ աւերը կը փայլին
 կը փայլին դիակները կիներուն
 եւ ասիկա կը սպաննէ քեզ,
 եւ բանաստեղծ եմ ես ինծի համար
 եւ հերիւնուած իմ ջիղերով
 եւ ամէն անգամ որ կը պարտուէի՝ կը շահէի
 եւ իմ ձեռքերս միշտ կը կոտորէին
 եւ իմ դիակէս ժամանակը որքան ալ բուրէր բոյրը դրախտին
 եւ կարկաչէր գուրգուրանքը դժոխքին
 կը բարձրանային հաճոյքները գազաններուն
 բնակող մարմնիդ մէջ
 դուն կ'ատէիք զիս
 (արդեօք իրա՞ւ կ'ատես զիս)
 որովհետեւ ինչ որ քեզ կը սպաննէ
 եւ կը սպաննէ զիս
 կը սպաննէ քեզ մեռնելէդ ետք
 փորելէ ետք մարմնիդ մէջ փոս մը խորունկ
 կը սպաննէ քեզ
 եւ ջինջութիւնդ քեզ կը շարտէ իր ձիրաններուն

ձիրաններուն մէջ խաղալիքի մը նման:
 Կուգեմ կանգ առնել եղերերգելէ եւ մօր նման
 ծնրադրել
 բանալով գանձարաններս իբրեւ սեփականատէր
 թագաւոր
 տարածելով
 վառելով բանաստեղծութեամբս հոգին երկրի
 շրջանցելով
 շահելով
 շահելով ձգուելով անկաշկանդ գեղեցիկ առանձին
 միջամուխ ըլլալով ամէն բանի մէջ
 մերժելով
 ընդունելով
 անիծեալ եւ չի մնար քար մը որ չթոյ ձայնիս համար:

Ըսի իրենց որ ես օր մը քեզի համար այս քերթուածը
 պիտի գրեմ
 ըսի իրենց երբ խենթացայ եւ երբ որոշեցի խնդալ՝
 ո՛չ քերթուածս գործի կը ծառայէ եւ ոչ ալ մարմինդ:

Ասիկա փոքր աղջիկ մըն է որ իր հօտէն շեղեցաւ
 կը ծածկեմ մշուշը ներշնչումիդ անոր մարմինով
 ինչպէս քիչ եւ կը ձեռքեմ ներշնչումն իր փոքր:
 Եւ մշուշն ի դէմ կը շարունակեմ շարտել
 մարմին մարմինի վրայ
 մարմնիդ վրայ
 մարմնիդ վրայ
 մարմնիդ վրայ որ չի մարմնանար:

(«Գալիք օրերուն անցեալը» - 1965)

ՄԱՐԻԱՄ ԿՈՅՍԻՆ ԱՇՆԱՆ ՏԵՐԵԻՆԵՐԸ

*Թախիծը որ մէջս կ'ապրէր մեռաւ
իր տեղը գրաւեց, իր հողմերով եւ անձրեւներով,
ժամանակը տխուր:*

*Բանաստեղծութիւնն սկսայ տարօրինակ նկատել
մանուկներուն համար մանուկներ կ'ըսեմ
կնոջ ծունկին՝ կնոջ ծունկ
բարտիի կտրուած ձիւղին՝ բարտիի կտրուած ձիւղ
եւ ես, լացող ուխտը մշուշին, չէի օգտագործեր
անունները անուններուն գործածուող
անոնք առանձին չմեծցան
բայց որովհետեւ բանաստեղծ էի
եւ էի ուխտը թախիծին՝ կ'անուանէի
օրինակ
տերեւներն աշնան՝ կոյս Մարիամ:
Այդ մէկը ես որքա՛ն կը զգայի
եւ ինչպէս ըսի
այս իրերը չէի անուաներ
այլ կը տեսնէի
եւ ա՛հ հարուստ էի
եւ ինչ որ զիս կը շօշափէր՝ կը կախարդէր
եւ ինչ որ ես կը շօշափէի՝ կը կախարդէի
անձանօթ չէի այս ճշմարտութեան
բայց չէի գիտեր
եւ օր մը առաւօտուն կարծեցի
որ յաւերժ եմ,
մինչեւ որ
բուրեց թախիծը որ արդէն գոյ էր
եւ որ չէի գիտեր ինչպէս
մեռաւ յանկարծ՝ մեղեսիկի մը նման:*

(«Ինչ շինեցիր ոսկիով / ինչ ըրիր վարդով» -1970)

**ԱՌԱՔԵԼՈՒՏԻՆ՝
ՄԻՆՉԵՒ ԸՂԲԻԻՐՆԵՐԸ
ԵՐԿԱՐՈՂ ԻՐ ՄԱԶԵՐՈՎ**

Այս է պատմությունը արարչության միս երեսին
կը գրեմ զայն
մեյանով կորսուած
կը գրեմ բառին հակառակ ուղղութեամբ
կը գրեմ
յիշողութեան հակառակ
եւ ամէն բան եղաւ
ինչպէ՛ս եղաւ:

Ինչպէ՛ս գնաց ժամադրութեան առանց հանդիպումի՝
փոխանակ որ հանդիպումի ան երթայ առանց ժամադրութեան
ինչպէ՛ս թաւալեցայ
եւ պիտի չբարձրանայի
մեծարեցին զիս անդունդին մէջ
ուրեմն ինչու բարձրանամ
պաշտեցին մեղքերս
քանդակեցին նկարս
եւ պիտի չբարձրանայի
գրեցին գիրքերը եւ զիս փաթեց կանչ մը հոյակապ
ուրեմն ինչո՞ւ բարձրանամ
եւ երբ անցայ լերան վրայէն եւ խոնարհեցայ
գիտակցեցայ որ ո՛չ ոք խոնարհեցաւ նախապէս
անդունդին վրայ
եւ չըսիր բարձրացիր
բայց բարձրացայ
որովհետեւ բարձր ես դուն
եւ անդունդը երազեցի
եւ երբ տեսաւ քեզ՝ Յորդանան գետին մէջ մկրտուեցաւ
եւ փոխեցիր զիս
շուշանի մը պէս նետուեցայ գահիդ ոտքերուն առջեւ
դուն ես թագուհին եւ աղքատն եմ ես
եւ թագուհին ի՛նչ կը խնդրէ աղքատէն
ինչ զոհողութիւն եւ չըրիր դուն զայն

եւ մեծագոյնը զոհողութիւններուդ այն էր որ էիր
 գեղեցկագոյնը դուն կիներուն մէջ
 Ինչպէ՞ս տամ քեզ եւ քեզի որ նուէրս չխեղդուի նուէրիդ մէջ
 եւ ի՞նչ տամ քեզի
 ո՛վ լռութիւն ընծայումը պայթեցնող
 որքա՛ն քիչ է իմ սէրս, կը կարծեն որ հեղեղ է ան
     բայց ես գիտեմ որ իր ձայնը մեծ է ատելի իր լռութենէն
 հազիւ քեզի եւ նուէր մը ընծայեցի եւ ան քեզմով նուիրուեցաւ
 հիմա որքա՛ն կը հասկնամ հեշտանքը ջուրին՝ ովկիանոսին
     մէջ լուծուող, հեշտանքը տիրեալին որ տիրուի ատելի
     ուժեղ, հեշտանքը խեղդուողին որ խեղդուի ատելի
 խոր եւ որքա՛ն կը հասկնամ ասիտսանքը ստուերին
 որ ատելի շուք չի կրնար ըլլալ
 ո՛վ դուն կին ազնուական եւ երեւոյթ անկրկնելի
 ի՞նչ տամ քեզի
 հիմա լոյսով նշան կ'ընես եւ կը սերմանես զիս բարիքին մէջ
 բարձր դաշտերուն մէջ զիս կ'անձրեւես
 եւ կ'ընես զիս թուզ ու խաղող որ թռչուններն ինձմով հրձուին
 քու սէրէդ է բոցը գթասիրտ եւ հուրը ուժեղ
 քու սէրէդ եւ քիչ կը մնայ որ սուրբ կը դառնամ
 կ'ըլլամ քու սէրէդ,
 Տէ՛ր իմ լսէ զիս
 իր սէրէն կու գամ
 թշնամի մը տուին ինձի եւ աղեղուեցայ եւ նետի նման
 եւ սիրուիս աղեղեց զիս զերթ ծիածան
 հրեցին զիս խաւարին մէջ անկում ինչպէս
 եւ սիրուիս ոտքերն իմ անտառին մէջ հաստատեց
 պահեց զիս ան փոթորիկէն թռչուն ինչպէս
 եւ պարզեց լայն
 կայմին բարձունքէն զիս պարզեց դէտին կղզի մը ինչպէս
 եւ աղաղակեց կայմին կատարէն ձիշդ դէտի մը պէս.
     «Հասա՛նք, հասա՛նք»
 իր կարեկցանքէն եւ կապ մը կ'առնեմ բոլորին համար եւ
     եղբայրներ կը դառնան
 եւ չարիքը արածեցի եւ սիրուիս զգաստացուց զիս
 հետեւեցայ թռչուններուն գիշատիչ եւ Բաբելոնի աշտարակներուն
 յայտնուեցաւ սիրուիս եւ աղօթք դարձայ
 պահեց զիս ան եւ Տէրն ինձի յայտնուեցաւ
 ո՛վ իմ սիրուիս
 կ'երդնում ըլլալ խաղալիքն ու պարտեալը քու
 կ'երդնում որ պիտի փորձեմ ըլլալ արժանի՝ աստղդ ուսիս կրելու
 կ'երդնում որ պիտի փորձեմ լսել կանչն աչքերուդ եւ
     ընթաստանամ իմաստութիւնը շրթներուդ

կ'երդնում մոռնալ տաղերն իմ որ պահպանենք քեզ
 կ'երդնում վազել սիրոյս ետեւէն եւ կ'երդնում որ շարունակ
 պիտի յաղթէ ան ինծի
 կ'երդնում մարիլ երջանկութեանդ ի խնդիր ինչպէս աստղերն ցերեկուան
 կ'երդնում արցունքն իմ ասպրեցնել ասիիդ մէջ
 կ'երդնում ըլլալ միջոցը կը սիրենք քեզ կը սիրենք քեզ գոյգ խօսքին միջեւ
 կ'երդնում մարմինն իմ շարտել յախտեան քու ձանձրոյթիդ առիծներուն
 կ'երդնում ըլլալ լայնաբաց դուռը մարմնիդ`
 հաստարմութեան վրայ խոստումներովը գիշերուան
 կ'երդնում որ նախանձը ըլլայ սենեակն սպասումիս,
 մուտքս` հնազանդութիւնը եւ կեցութիւնս` լուծուիլը քու մէջ
 կ'երդնում ըլլալ երէն ստուերիդ
 կ'երդնում որ դեռ պիտի ցանկամ ըլլալ գիրք մը բաց` ծունկիդ վրայ
 կ'երդնում ըլլալ բաժանումը աշխարհին քու եւ քու միջեւ
 եւ միութիւնը անոր` միայն քու մէջ
 կ'երդնում կանչել, կանչել քեզ եւ կը շրջէ գլուխն իր երջանկութիւնը նոյնիսկ
 կ'երդնում երկիրն իմ կրել քու սիրոյդ մէջ եւ աշխարհը` երկրիս մէջ
 կ'երդնում սիրել քեզ առանց գիտնալու թէ ես քեզ որքա՛ն կը սիրեն
 կ'երդնում քալել իմ կողքին եւ բաժնեկցիլ քեզի հետ
 բարեկամն այս մէկ հատիկ
 կ'երդնում որ կեանքն իմ թռչի մեղուի նման քու ձայներուդ փեթակէն
 կ'երդնում անձրեւ ես իջնել քու մազերուդ կայծակէն
 հանդերն ի վար աշխարհի
 կ'երդնում ամէն անգամ որ սիրոս գտնեմ տողերուն մէջ,
 բացազանչեմ. «Գտա՛յ քեզ, գտա՛յ քեզ»
 կ'երդնում խոնարհիլ Ասիոյ գագաթներէն որ պաշտեմ քեզ ա՛լ աւելի
 ո՛վ գիշեր, ո՛վ գիշեր
 աղօթքս կը բերեմ
 Տէր իմ լսէ՛ զիս
 սիրուհիս կը տնկեմ, արմատախիլ մի՛ ընեք
 եւ զայն օժտէ տարիքներով որ չեկան
 օժտէ զայն դուն տարիքներով իմ գալիք
 կանաչ ձգէ տերեւն իր
 որ հովերն իր տարտղնեմ
 բարձր ձգէ վրանն իր զի բարձրութիւնն իր վրանին
 հեշտ է երկնի թռչուններուն
 ասպրեցուր զինք դուն երկար մայրի ինչպէս եւ թափօրները
 թոռներուն թող որ անցնին իր ձեռքերուն տակէն բուժիչ
 ասպրեցուր զինք դուն երկար մայրիի պէս եւ հրաշքն իր
 կը շրջանցէ կեդրոնները սահմաններուն հեռաւոր
 ասպրեցուր զինք դուն երկա՛ր մայրիի պէս եւ իր քայլին
 կը հետեւին մեղանչումին նման իմ ժողովուրդներ բազմաթիւ
 իր դուռը բաց ձգէ Տէր որովհետեւ աղաչանքը երդիքի տակ լոկ կ'ասարի

ձիւներովը տարիներուն օրհնէ զինք որովհետեւ իմ սիրուիսիս
 կը մէկտեղէ ինչ որ բաժնուեցաւ
 եւ հսկէ իր աչքերուն լոյս աստղերուն զի ծնունդը անոնց տակ է
 ահաւասիկ անձրեւը
 ծխնելոյզներն կը բարձրանան ժամանողը ողջունելու
 համբոյրէ մը կ'անձրեւէ
 պարման երկիրը բլրացաւ
 բերքերն են որ կը բարձրանան
 լսեցէք տրուիր հունձքին
 բաժան-բաժան կայսրութիւնը միացաւ
 իր սէր թագը խաղաղութիւն է կայսրութեան
 անկարելին դարձաւ յստակ ճշմարտութիւն
 համբոյրէ մը կ'անձրեւէ
 եւ արտորը կու գայ փուլ
 թօթուեցէք արտորին վրայ փոշիները արտորի
 եւ եկէք
 յուսատահութեան խորերէն եւ սառոյցին մատոյցներէն
 ցանկութիւններուն փլատակներէն եւ համբերութեան մոխիրներէն
 եկէք
 եղէք զիս ինչպէս ես ձեզ եղայ
 ձեզ բուժողն եմ ես
 ձեզ տապալողն ու փրկողն եմ
 իմ սիրուիսիս կորսուածը բացայայտեց
 կորսուածը մատնանշեց
 առաքելուիսին յաղթեց ջինջութեամբ
 բոլոր ուժերուն ան գութով յաղթեց
 եւ կը վկայէ, կը ծանուցէ ան վերադարձն ահա
 եկէք
 բաց է թագաւորութիւնը
 երամները սոխակներուն թագաւորութեան դրան սեմին
 կ'աճապարեն զինք ողջունելու
 քանի մը համբոյր անդին կը կենաք դրան մօտ
 գանձերն են մենակ
 երկիրն է մենակ
 կեանքն է մենակ
 եկէք
 գլուխներուն ձեր մուտքին ոսկիով պսակ հիւսեցէք
 եւ այրեցէք ձեր ետին
 եւ այրեցէք ձեր ետին
 աշխարհն այրեցէք վերադարձի արեւով:

Հայացուց՝ Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
 (Հատուած՝ համանուն բանաստեղծութենէն - 1975)

ՀՈՐՀԷ ԼՈՒԻ ԳՈՐԿԷՍ

(1899 - 1986)

Գորկես արժանացած է միջազգային բազմաթիւ մրցանակներու եւ պատուոյ դոկտորի կոչումներու Արժանթինի, Հարաւային եւ Հիւսիսային Ամերիկաներու կարգ մը համալսարաններու կողմէ: Գորկես գրած է բանաստեղծութիւն, պատմուածք, վիպակ, վէպ, ուսումնասիրութիւն, քննադատութիւն:

Անոնք որոնք կարդացած են իր գրութիւններն ու վէպերը, այն գաղափարը ունին, որ ծնունդով կոյր եղած է ան: Իրականութեան մէջ ժառանգական հիւանդութիւն մըն է, որ խլած է գրագէտին տեսողութիւնը, կեանքի հինգերորդ տասնամեակին: Գորկես իր երկար կեանքի ընթացքին ունեցած է քաղաքական որոշ կեցուածքներ, որոնք անդրադարձ գտած են իր գրականութեան, ինչպէս եւ իր կեանքին ու գործին մէջ:

Jorge Luis Borges

ԲԱԲԵԼՈՆԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ

Տիեզերքը (չատեր պիտի ըսէին՝ մատենադարանը) կազմուած է անորոշ, թերեւս ալ որոշադրուած թիւով վեցանկիւն սրահներէ, օդի հսկայ անցքերով եւ շատ ցած ցանկապատերով շրջապատուած: Սրահներէն որեւէ մէկէն մարդ կրնայ տեսնել, անվերջանալիօրէն, վերի եւ վարի յարկերը: Սրահներուն ձեւաւորումը միօրինակ է՝ քսան դարակներ, իւրաքանչիւր պատին հինգ դարակ, կը ծածկեն բոլոր կողմերը, բացի երկու կողմերէ: Անոնց բարձրութիւնը, որ գետնէն մինչեւ առաստաղ կը հասնի, հազիւ թէ սովորական գրադարակէ մը աւելի ըլլայ:

Ազատ կողմերէն մէկը կ'առաջնորդէ դէպի նեղ անցք մը, որ կը բացուի այլ վեցանկիւն սրահի մը վրայ՝ կրկնօրինակը առաջինին եւ մնացեալներուն: Այս անցքին աջ եւ ձախ կողմերը երկու շատ փոքր պահարաններ կան: Առաջինին մէջ մէկը կրնայ ոտքի կեցած քննալ, երկրորդին մէջ՝ գոհացնել սեռային պահանջները: Այստեղէն է նաեւ որ կ'անցնի ոլորապտոյտ աստիճան մը եւ կը բարձրանայ մինչեւ հեռու հեռուները: Անցքին մէջ հայելի մը խճմտօրէն կը կրկնապատկէ ամէն երեւցող բան: Այրերը այս հայելիէն կ'եզրակացնեն, որ Մատենադարանը անսահման չէ (եթէ անսահման է, ինչո՞ւ է ուրեմն այս խաբուսիկ կրկներեւոյթը): Ես կը նախընտրեմ երազել, որ անոր փայլեցուած մակերեսները անսահմանը կը ներկայացնեն եւ կը խոստանան ...: Լոյսը ապահովուած է գնդաձեւ պտուղներով, որոնք լամպ անունը կը կրեն: Իւրաքանչիւր վեցանկիւն սրահի մէջ, հակառակ կողմերով դրուած երկու լամպեր կան. անոնց լոյսը անբաւարար է եւ անմար:

Մատենադարանին բոլոր այրերուն պէս ես ալ, երիտասարդութեանս, ճամբորդեր եմ, ես ալ թափառեր եմ գտնելու համար գիրք մը, թերեւս գրացուցակներուն գրացուցակը: Հիմա որ աչքերս հազիւ կը կարդան ինչ որ կը գրեմ, սկսած եմ մեռնելու պատրաստուիլ, քանի մը փարսախս հեռու այն վեցանկիւն սրահէն, ուր ծնած էի: Երբ մեռնիմ, բարեպաշտ ձեռքերու պակաս պիտի չըլլայ զիս ցանկորմէն վար նետելու համար. գերեզմանս օդին վիհը պիտի ըլլայ, մարմինս անվերջ կերպով պիտի մխրձուի եւ փտի ու լուծուի հովին մէջ, որ անվերջ անկումէս պիտի ստեղծուի:

Կ'ըսեն թէ Մատենադարանը վերջ չունի: Իտէալապաշտները կ'ըսեն թէ վեցանկիւն սենեակները բացարձակ անջրպետին համար անհրաժեշտ ձեւերն են, կամ նուազագոյնը՝ անհարժեշտ են մէր պատկերացուցած անջրպետին համար: Անոնք կը տրամախոհեն, թէ եռանկիւն կամ հնգանկիւն սենեակ մը աներեւակայելի է: (Միսթիքները կ'ըսեն թէ իրենց պայծառատեսութիւնը իրենց բացայայտած է բոլորածեւ սենեակ մը, որ կը պարունակէ բոլորածեւ մեծ գիրք մը, որուն ողնը շարունակական է եւ կը հետեւի պատերու լրիւ շրջանակին: Բայց իրենց խօսքը կասկածելի է, իրենց բառը՝ տարտամ: Այս շրջաստեղնային գիրքը Աստուած է): Հիմա կը բաւարարուիմ դասական համոզումը կրկնելով՝ Մատենադարանը գունդ մըն է, որուն ճշգրիտ կեդրոնը վեցանկիւններէն որեւէ մէկն է եւ որուն շրջագիծը անհասանելի է:

Հինգ դարակներ ունի վեցանկիւնին իւրաքանչիւր պատը, իւրաքանչիւր դարակ՝ երեսունհինգ նոյն ձեւով կազմուած գիրքեր, իւրաքանչիւր գիրք բաղկացած է 410 էջերէ, իւրաքանչիւր էջ՝ քառասուն տողերէ, իւրաքանչիւր տող՝ մօտաւորապէս ութսուն սեւ գիրերէ: Իրեր կան նաեւ իւրաքանչիւր գիրքի ողնին վրայ: Այս գիրքերը չեն նշեր այն, զոր գիրքերը պիտի ըսեն: Իտեմ որ այս անհասկնալիութիւնը սկիզբը խորհրդաւոր թուեցաւ: Ամփոփելէ առաջ եզրայանգումը (որուն գիւտը, հակառակ ողբերգական լուսարձակումին, թերեւս պատմութեան գլխաւոր իրողութիւնն է), կը փափաքիմ քանի մը լուծումներ յիշել:

Առաջին՝ Մատենադարանը, ի յաւիտենէ, գոյ է: Այս ճշմարտութիւնը, որուն անմիջական հետեւութիւնը աշխարհի ապագայ յաւիտենութիւնն է, կասկածի տակ չի դրուիր որեւէ տրամաբանող միտքի կողմէ: Մարդը, անկատար գրադարանապահը, կրնայ պատահականութեան կամ չարաբաստիկ կիսա-հարկադրանքի արդիւնք ըլլալ: Տիեզերքը, իր դարակներուն վայելուչ դասակարգումով, առեղծուածային հատորներով, ճամբորդներու համար անվերջանալի աստիճաններով, նստակեաց գրադարանապահներու համար փոքրիկ արտաքնոցներով, կրնայ միայն աստուածի մը գործը ըլլալ: Իմանալու համար տարբերութիւնը աստուածայինին եւ մարդկայինին, կը բաւէ բաղդատել այս տհաս ու դողդոջուն խորհրդանշանները, զորս ձեռքս կը մրտտէ գիրքի մը կողքին, գիրքին մէջ եղած կենսական գիրքերուն հետ՝ ճշգրիտ, նուրբ, կատարելապէս սեւ, անկեղծեթիօրէն համաչափ:

Երկրորդ՝ Ուղղագրական նշանները թիւով քսանհինգ են¹: Այս գիւտը կարելի դարձուցած է, երեք հարիւր տարի առաջ, Մատենադարանի ընդհանուր տեսութիւն մը ձեւակերպել, եւ գոհացուցիչ կերպով լուծել ոչ մէկ ենթադրութեամբ քակուած խնդիրը՝ անձեւ եւ քառասային բնոյթը գրեթէ բոլոր գիրքերուն: Այն զոր հայրս տեսած էր 1594րդ շրջանակի վեցանկիւնի մը մէջ, կազմուած էր MCV գիրքէն, կամակոր կերպով կրկնուած առաջինէն մինչեւ վերջին տողը: Ուրիշ մը, որուն այս շրջանին յաճախ կը վերադառնան խորհուրդի համար, գիրքերու լափիւրինթոս մըն է, որուն վերջընթեր էջը սակայն կ'ըսէ՝ «Օ՛ ժամանակ քու բուրգերը»: Այսքանը գիտցուած է՝ իւրաքանչիւր յստակ յայտարարութեան տրամաբանական տողին դիմաց, փարսախներով անիմաստ խօսքեր կան, բառային խառնակոյտեր, անհասկնալի բաներ: (Գիտեմ որ տարածաշրջան մը կայ, որուն գրադարանապահները կը մերժեն սին եւ աւելորդապաշտ սովորութիւնը գիրքերուն մէջ իմաստ գտնելուն եւ գայն համագոր տեսնելուն երազներու կամ մէկու մը ափի քառասային գիծերուն մէջ գտնուած իմաստին ... Անոնք կ'ընդունին թէ այս գրութիւնները ստեղծողները կապկած են քսանհինգ բնական խորհրդանշանները, բայց կը պնդեն, որ այս կիրարկումը պատահական է, եւ թէ գիրքերը իրենք իրենց մէջ ոչինչ կը նշանակեն: Այս համոզումը, պի-

տի տեսնենք, ամբողջովին ալ խաբէութիւն չէ):

Երկար ժամանակի մը համար հաւատացուած էր, որ այս անթափանցելի գիրքերը կը համընկնէին անցեալի կամ հեռակայ լեզուներուն: Ճիշդ է, որ ծերերը, առաջին գրադարանապահները մերինէն շատ տարբեր լեզու մը կը գործածէին. ճիշդ է, որ քանի մը մղոն դէպի աջ, լեզուն բարբառային է, եւ իննսուն յարկ դէպի վեր՝ անհասկնալի: Այս ամբողջը ճիշդ է, բայց MCVէն 410 անփոփոխելի էջեր չեն կրնար առնչուիլ որեւէ լեզուի հետ, անկախ անկէ թէ որքան բարբառային կամ նախնական է այդ լեզուն: Շատեր կը նշեն թէ իւրաքանչիւր տառ կրնայ ներգործել յաջորդ տառին վրայ, եւ թէ 71րդ էջի Յրդ տողին MCVին արժէքը նոյնը չէ, այլ էջի մը նոյն շարուածքին հետ բաղդատելով: Բայց այս տարտամ կարծիքը ի զօրու չեղաւ: Ուրիշներ գաղտնագրութեան մասին մտածեցին. այս ենթադրութիւնը ընդհանրապէս ընդունուած էր, թէեւ ոչ այն իմաստով, որ հեղինակները ի մտի ունէին:

Հինգ հարիւր տարի առաջ՝ վերի վեցանկիւններէն մէկուն մեծաւորը կը հանդիպի գիրքի մը, նոյնքան առեղծուածային, որքան միւսները, բայց որ միատեսակ տողերու մօտաւորապէս երկու էջեր ունէր: Իր այս գտածոն ցոյց կու տայ թափառական վերծանողի մը, որ իրեն կ'ըսէ թէ այդ տողերը փորթուկալերէն լեզուով գրուած են. ուրիշներ եբրայերէն կ'ըսեն: Լեզուն մէկ դարու ընթացքին կառուցուած էր՝ կուարանի սամոյիտական լիթուանական բարբառ մը, դասական արաբերէնի հոլովներով: Պարունակութիւնն ալ վերծանուած էր՝ միաձուլուած վերլուծումներու կարգ մը գաղափարներ, տարբերակներու օրինակներով եւ անսահման կրկնութիւններով նկարագարողուած: Այս օրինակները տաղանդաւոր գրադարանապահի մը համար կարելի կը դարձնեն գիւտը Մատենադարանի հիմնական օրինագիտութեան: Այս մտածողը կը նշմարէ թէ բոլոր գիրքերը, որքան ալ իրարմէ տարբեր բնոյթի, նոյն բաղկացուցիչներով կազմուած են՝ գիրէ գիր միջոցը, կէտը, ստորակէտը եւ քսաներկու տառերը: Ան կը խօսի այլ իրողութեան մը մասին, զոր ճամբորդողները կը հաստատեն՝ հսկայ Մատենադարանին մէջ երկու նոյնանման գիրքեր չկան: Այս երկու անվիճելի կարծիքներէն կը հետեւցնէ, թէ Մատենադարանը ամբողջական է եւ անոր դարակները կը պարփակեն քսան եւ աւելի նշաններու կարելի բոլոր գուգորդութիւնները (թիւ մը, թէեւ շատ մեծ, բայց ոչ անսահման), կը պարփակեն ամէն ինչ՝ ապագայի մանրամասն պատմութիւնը, քերովբէներու ինքնակենսագրութիւնները, Մատենադարանի հաւատարիմ ցուցակները, հազար ու հազար կեղծ ցուցակներ, այս ցուցակներուն կեղծ ըլլալը ցուցադրող ցուցակներ, Պագիլիտեսի գիտական աւետարանը, այդ աւետարանին մեկնաբանութեան մեկնաբանումը, քու մահուանդ ճշգրիտ պատմութիւնը, բոլոր լեզուներով գրուած բոլոր գիրքերուն թարգմանութիւնը, բոլոր գիրքերէն իւրաքանչիւրին աղաւաղումը:

Երբ կը յայտարարուի թէ Մատենադարանը բոլոր գիրքերը կը պարփակէ, առաջին տպաւորութիւնը մեծ ուրախութիւն մը կ'ըլլայ. ամէն մէկը ինքզինք անձեռնմխելի եւ գաղտնի գանձի մը տէրը կը զգայ: Անհատական թէ համաշխարհային հարց մը չկար, որուն պերճախօս լուծումը չըլլար վեցանկիւններէն մէկուն մէջ: Տիեզերքը արդարացուած էր, տիեզերքը յանկարծ բռնագրաւած էր յոյսի անսահման տարածքները: Այդ շրջանին շատ բան խօսուած էր Արդարացումներու մասին՝ մարգարէական եւ չքմեղական գիրքեր, որոնք բոլոր ժամանակներուն համար տիեզերքի իւրաքանչիւր մարդու արարքները կ'արդարացնեն եւ անոր ապագային համար վիթխարի գաղտնիք մը կ'ապահովեն: Հազարաւոր փառատենչիկներ իրենց վեցանկիւնները լքեցին եւ աստիճաններէն վեր խոժեցին, իրենց Արդարացումները գտնելու սին

նպատակներէն մղուած: Այս ուխտագնացները նեղ անցքերուն մէջ կը վիճէին, մուլթ անէծքներ կու տային իրարու, գիրար կը խեղդէին յաւիտենական աստիճաններուն վրայ, այդ խաբէական գիրքերը օղանցքներուն մէջ կը նետէին, եւ նոյն ձեւով ալ վար կը նետուէին հեռու շրջաններու բնակիչներուն կողմէ, մեռնելու: Ուրիշներ խելագարած էին ...

Արդարացումները գոյ են (եւ տեսած եմ անոնցմէ երկուքը, որոնք ապագայի անձերու կ'ակնարկեն, անձեր, որոնք թերեւս երեւակայական չեն), բայց հետագոտողները չեն նշեր, որ մարդու մը իր Արդարացումը գտնելու կամ այլ տարբերակի մը հաւանականութիւնը կրնայ զէրօ ըլլալ:

Ասիկա այն ժամանակն էր, երբ մարդիկ նաեւ կը յուսային, որ մարդկութեան հիմնական առեղծուածները, ինչպէս Մատենադարանին ծագումը եւ ժամանակը, կրնան բացայայտուիլ: Այս ծանրակշիռ առեղծուածներուն բառերով բացատրուելու կարելիութիւնը ճշմարտանման կը թուի, եթէ փիլիսոփաներու լեզուն կարող եւ բաւարար չէ, բազմաձեւ Մատենադարանը պիտի կարենայ արտադրել պահանջուած աննախընթաց լեզուն, բառերով եւ քերականութեամբ: Արդէն չորս դար է, որ մարդիկ վեցանկիւնները սպառեր են ... Պաշտօնական պրպտողներ կան, հաւատաքննիչներ: Տեսած եմ գիրենք իրենց պարտականութեան մէջ՝ ամբողջովին յոգնած կը հասնին իրենց շրջապատներէն, կը պատմեն կոտորած աստիճաններու մասին, որոնց պատճառով կրնային մեռնիլ, անցքերու եւ աստիճաններու գրադարանապահներուն հետ կը խօսին; երբեմն ամենէն մօտիկ եղող հատորը կ'առնեն ու կը թերթատեն, գէշ բառեր փնտռելով: Անշուշտ ոչ ոք կ'ակնկալէ բան մը գտնել:

Բնական է որ այս անհակակշիռ յոյսին մեծ յուսախաբութիւն մը յաջորդէր: Գրեթէ անտանելի էր համոզումը, թէ վեցանկիւնի մը մէկ դարակին վրայ թանկագին գիրքեր կան եւ թէ այդ թանկագին գիրքերը անհասանելի են: Անհաւատ աղանդ մը առաջարկեց, որ պրպտումները դադրին եւ ամէն մարդ գիրքերով եւ նշաններով ձեռնածութիւններ ընէ այնքան, մինչեւ բախտի անհաւանական նուէրովը այս կանոնական գիրքերը կազմուին:

Իշխանութիւնները ստիպուած եղան խիստ օրէնքներ պարտադրել: Աղանդը անհետացաւ: Բայց մանկութեանս տեսած եմ ծերեր, որոնք երկար ժամանակներու համար կը պահուէին արտաքնոցներու մէջ, արգիլուած մետաղեայ դաւաթով մը, ուր մետաղեայ փոքր սկաւառակներ կային, եւ աստուածային անկարգութիւնը կը կապկէին:

Ուրիշներ ճիշդ հակառակը կը հաւատային՝ կարելոր է անօգուտ աշխատանքները չէզոքացնել: Անոնք վեցանկիւնները կը ներխուժէին, յաճախ ոչ-կեղծ հաւատարմագրեր ցոյց տալով, հատոր մը կը թղթատէին տհաճութեամբ, եւ ամբողջ դարակ մը կը դատապարտէին: Անոնց խանդավառութիւնը բազում գիրքերու անիմաստ բնաջնջումին պատճառ դարձաւ: Անոնց անունը անիծուած է: Բայց անոնք, որոնք այս խելագարութեան պատճառով բնաջնջ եղած «գանձեր»ը կ'ողբան, անոնք երկու ցայտուն իրողութիւններ կ'անտեսեն.

ա. Մատենադարանը այնքան վիթխարի է, որ մարդկային որեւէ նուաճում անչափելիօրէն փոքր կը մնայ:

բ. Իւրաքանչիւր օրինակ եզակի է, անփոխարինելի, բայց (որովհետեւ Մատենադարանը ամբողջական է) միշտ ալ քանի մը հարիւր հազար անկատար օրինակներ կան, գործեր, որոնք միայն գիրով մը կամ ստորակէտով մը կը տարբերին բնօրինակէն: Ընդհանրական կարծիքին հակառակ կը համարձակիմ ենթադրել, թէ մաքրա-

գործողներուն պատճառած աւերին տարողութիւնը չափազանցուած է, մոլեռանդներուն ստեղծած սարսափին որպէս արդիւնք: Անոնք բոսորագոյն վեցանկիւնի գիրքերուն հասնելու ցնորքէն մղուած էին, գիրքեր, որոնք սովորականէն փոքր են, նկարազարդուած, մոգական եւ հզօր:

Այդ շրջանէն մնացած այլ սնապաշտութեան մըն ալ ծանօթ ենք՝ իրքին Մարդը: Մարդիկ կ'ենթադրեն, որ վեցանկիւնի մը մէկ դարակին վրայ պէտք է ըլլայ գիրք մը, որ մնացեալ բոլոր գիրքերուն բանաձեւն ու համառօտութիւնն է; գրադարանապետներէն մէկը կարդացած է այդ գիրքը եւ դարձած աստուծոյ համագօր բան մը: Այս շրջանի լեզուին մէջ այդ հեռու աղանդին հետքերը կը յամենան տակաւին: Շատեր թափառած են Զինք գտնելու համար: Ամբողջ դար մը ամենատարբեր շրջաններու մէջ սպառեր են ապարդիւն կերպով: Մէկը ինչպէ՞ս կրնայ գտնել գաղտնի եւ յարգելի այն վեցանկիւնը, որ կը պատսպարէ Զինք: Մէկը յետադարձ ձեւ մը առաջարկեց՝ գտնելու համար Ա գիրքը, գտնել Բ գիրքը, որուն մէջ նշուած է Ա գիրքին տեղը, գտնելու համար Բ գիրքը, նախ գտնել գիրքը եւ այս ձեւով յաւիտենապէս ...

Տարիներս այսպիսի արկածախնդրութիւններու մէջ մտնելու ու վատնելու եմ: Անհաւանական չի թուիր նման կատարեալ գիրքի մը գոյութիւնը տիեզերքի դարակներէն մէկուն վրայ³, անծանօթ աստուածներու կ'աղօթեմ, որ մէկը, գոնէ մէկը, թէեւ հագարաւոր տարիներ առաջ, կարդացած եւ ուսումնասիրած ըլլայ այդ գիրքը: Եթէ պատիւը, իմաստութիւնն ու երջանկութիւնը ինծի համար չեն, թող անոնք ուրիշներուն համար ըլլան: Անոնք թող երկինքներու մէջ ըլլան, թէեւ իմ տեղս դժոխքի մէջ է: Թող ես նախատուած ըլլամ եւ ոչնչացուած, բայց թող ականթարթի մը համար, մէկ էակի մէջ քու վիթխարի Մատենադարանդ արդարացուած ըլլայ: Ամբարիշտները կը պնդեն, որ անհեթեթը բնական է Մատենադարանին մէջ եւ թէ տրամաբանականը (նոյնիսկ համեստ եւ պարզ բանիմացութիւնը) գրեթէ հրաշքի համագօր բացառութիւն է: Կը խօսին (գիտեմ) «հրատապ Մատենադարանին մասին, որուն պատահական հատորները անընդհատ վտանգին մէջ են փոխուելու, եւ որոնք կը հաստատեն, կը ջրեն եւ կը շփոթեն ամէն ինչ, ցնորած աստուածի մը պէս»: Այս բառերը, որոնք ոչ թէ կը մերժեն անօրինութիւնը, այլ կ'ապացուցեն զայն, տխրահռչակ կերպով կը հաստատեն իրենց հեղինակին զգուշի ճաշակն ու անյուսալի տգիտութիւնը: Իրականութեան մէջ Մատենադարանը կը պարփակէ բառային բոլոր կառոյցները, քսանհինգ խորհրդանշաններով կազմուող բոլոր տարբերակները, սակայն բացարձակ անտրամաբանութեան ոչ իսկ մէկ օրինակ կարելի է գտնել այնտեղ: Անօգուտ է նշել, որ իմ անօրինութեանս տակ գտնուող բազմաթիւ վեցանկիւններու լաւագոյն հատորը խորագրուած է The Combed Thunderclap, ուրիշ մը՝ The Plaster Cramp, այլ հատոր մը՝ Axaxaxas mlö: Առաջին ականարկով անհասկնալի այս նախադասութիւնները խորհրդանշական կամ գաղտնագրական միջոցներով կրնան արդարացուիլ. այսպիսի արդարացում մը բառային է եւ, ըստ վարկածի, արդէն գոյ է Մատենադարանին մէջ: Չեմ կրնար միացնել կարգ մը գիրքեր. զորս աստուածային Մատենադարանը չէ կանխատեսած եւ որոնք գաղտնի լեզուներէն մէկուն մէջ ահարկու իմաստ մը չունին: Ոչ ոք կրնայ յստակօրէն արտասանել վանկ մը, որ լեցուած է քնքուշութեամբ եւ վախով, եւ որ այս լեզուներէն մէկուն մէջ աստուածի մը անունը չէ: Խօսիլ կը նշանակէ կրկնաբանութեան մէջ իյնալ: Այս բառային եւ անօգուտ թուղթը, ինչպէս եւ անոր հերքումը արդէն գոյութիւն ունին անհաշիւ վեցանկիւններու հինգ դարակներուն վրայ գտնուող երեսուն հատորներէն մէկուն մէջ: (Հաւանական լեզուներու Ռ թիւ մը նոյն բառացանկը կը գործածէ; անոնցմէ ոմանց մէջ մատենադարան խորհր-

դանիչը կ'արտօնէ ճշգրիտ բանաձեւը՝ այս ամենուրեք եւ յաւիտենական սխիթեմը վեցանկիւն սրահներու. բայց մատենադարանը հաց է կամ բուրգ կամ որեւէ այլ բան, եւ այս եօթը բառերը, որոնք զայն կը սահմանեն, այլ արժէք կ'ունենան: Դուն որ զիս կ'ընթերցես, վստա՞հ ես որ իմ լեզուս կը հասկնաս):

Կանոնաւորապէս գրելու պարտադրանքը զիս կը շեղէ մարդերու ներկայ կացու- թենէն: Ամէն բան արդէն գրուած ըլլալու մեր համոզումը մեզ կը ժխտէ եւ կամ ոգի- ներու կը վերածէ: Շրջաններ գիտեմ, ուր երիտասարդները գիրքերուն կը խոնարհին եւ անոնց էջերը կը համբուրեն բարբարոսաբար, բայց մէկ գիր իսկ կարդալ չեն գի- տեր: Համաճարակներ, հերետիկոս դաւեր, ճամբորդութիւններ, որոնք անխուսա- փելիօրէն յեղուզակուծեան կը վերածուին, բնակչութիւնը տասանորդած են: Կար- ծեմ թէ նշեցի տարուէ տարի աւելի յաճախակի դարձած անձնասպանութիւնները:

Թերեւս ծերութիւնս եւ վախերս կը դաւեն ինծի, սակայն կը կասկածիմ, որ մարդ- կային տեսակը ... այդ ինքնուրոյն տեսակը ... անհետանալու վրայ է, սակայն Մա- տենադարանը պիտի տոկայ՝ լուսաւորուած, միայնակ, յաւիտենական, կատարելա- պէս անշարժ, թանկարժէք հատորներով օժտուած, անօգուտ, անեղծ, դադարի:

«Յաւիտենական» բառը գրեցի: Այս բառը հռետորական սովորութեամբ չէ որ աղաւաղեցի: Կ'ըսեմ թէ անտրամաբանական չէ մտածել, որ աշխարհը յաւիտենական է: Անոնք որոնք սահմանափակութեամբ կ'ամբաստանեն զայն, կ'ենթադրեն թէ հե- ոու շրջաններու աստիճաններուն վրայ, անցքերուն եւ վեցանկիւններուն մէջ ան կրնայ իր աւարտը գտնել ... ինչ որ անհեթեթ է: Անոնք որոնք զայն անսահման կը պատկերացնեն, կը մոռնան, որ գիրքերուն թիւը ի վերջոյ սահման մը ունի: Հին հար- ցին հետեւեալ լուծումը առաջարկելու յանդգնութիւնը ունիմ՝ Մատենադարանը ան- սահման է եւ շրջաստեղնային: Յաւիտենական ճամբորդ մը եթէ կտրէր Մատենադա- րանը մէկ ծայրէն միւսը, որեւէ ուղղութեամբ, դարեր ետք պիտի տեսնէր, որ նոյն մատենաները կը կրկնուին նոյն անկանոնութեամբ, (որ կրկնուելով կը վերածուի կանոնի, կը վերածուի ԿԱՆՈՆին): Առանձնութիւնս, այս ազնուական յոյսով, ուրա- խութեամբ կը լենայ⁴:

Անգլերէնէ թարգմանեց՝
ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ
Հայէպ

1.- Բնագիրը թիւեր կամ գլխագրեր չի պարունակեր. կէտադրութիւնը սահմանափակուած է ստորակէտով եւ միջակէտով. այս երկու նշանները, գիրերուն միջեւ եղած միջոցներն ու քսաներկու տառերը անձանօթ հեղինակին կողմէ բաւարար նկատուած են (խմբ.):
2.- Նախապէս ամէն երեք վեցանկիւնի համար մէկ մարդ կար: Ինքնասպանութիւնն ու թոքային հիւանդութիւնները խախտեցին այս տոկոսը: Անձանեղի մեղամաղձոտութեան մը յիշատակը: Կար ժամանակ երբ բազմաթիւ գիշերներ անցքերէ եւ աստիճաններէ կը ծամբորդէի, առանց մէկ իսկ գրադարանապահի հանդիպելու:
3.- Կը կրկնեմ՝ գիրքի մը կարելիութիւնը կը բաւէ, որ այդ գիրքը գոյ ըլլայ: Անկարելին է միայն, որ մերժուած է: Օրինակ՝ ոչ մէկ գիրք կրնայ աստիճան ըլլալ, թէեւ կան գիրքեր, որոնք կը խօսին, կը քննարկեն եւ կը ցուցադրեն այս կարելիութիւնը, եւ կան այլ գիրքեր, որոնց կառոյցը կրնայ աստիճանի մը կառոյցին նմանիլ:
4.- Լէթիսիա Ալվարէզ տի Թոլէտո նկատած է, թէ այս հսկայ Մատենադարանը անօգուտ է: Խստօրէն ըսուած միակ մատեան մը՝ բաւարար պիտի ըլլար, սովորական չափի հատոր մը, ինը կամ տասը կէտաչափով տպուած, չափազանց բարակ էջերու անսահման թիւ մը պարփակով (վաղ 17րդ դարուն Գավալիերի ըսած է թէ բոլոր կարծի մարմինները գերմակարդումն են անսահման թիւով մակերեսներու): Այս մետաքսեայ ձեռատետրին գործածութիւնը յարմարաւէտ պիտի չըլլայ՝ իւրաքանչիւր էջ իր ծալքէն բազմաթիւ նմանատիպ այլ ծալքեր պիտի բանայ: Մէջտեղի աներեւակայելի թերթը երկրորդ էջ պիտի չունենայ:

ԵՈՒՐՈՋ (ԵՈՒՐԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ) ՑԱԻ ՈՒ ԵՐԱԶ ԴԱՋՈՂ ՄԵԾ ՆԿԱՐԻՉԸ

Եւրի Գէորգեան
ԵՈՒՐՈՋ

Իրաւ ստեղծագործողը, գրող, բանաստեղծ, հրապարակագիր, արուեստագէտ, մտերիմ հաւատքը ունի որ ինք կոչուած է առաքելութեան մը: Սովորաբար քաղաքական դէմքեր իրենք իրենց կը շնորհեն նման կոչում, բայց եթէ դիտենք բազմադարեան պատմութիւնը, ո՞վ կը յիշէ Պղատոնի, Վոլթերի, Միքէլ Անձելոյի եւ ուրիշներու ժամանակակից դրամատան տնօրէններ, նախարարներ, յիշուելու պարագային անոնք սոսկ անուններ են, բայց ժառանգութիւն կտակած են մտքի մարդիկ:

Այս մտածումները ունեցայ երբ Եւրոպի, Եւրի Գէորգեանի, հանդիպեցայ Պէլյուրի արուարձաններէն Անթիլիասի իր ժամանակաւոր աշխատանոցին մէջ, եւ քանի մը ամիս ետք Լոս Անձելըս, կրկին, ուր կը գտնուին իր արուեստանոցի սրահները: Հոն կը հանդիպիք կերպարուեստի զանազան արտայայտութիւններու. մտածումներու եւ ապրումներու ինքնատիպ բեմադրութիւն

մը: Իր ստեղծագործութիւններուն չափ հետաքրքրական անձնաւորութիւն է Եւրոպ: Անխարդախ, թափանցիկ, կիրքով բնակուած կեանք մը, ինքզինք ըլլալու մնայուն լարում մը:

Գեղանկարչութեան եւ քանդակագործութեան պարագային, անմիջականօրէն տեսանելի են հրամցուածը գոյներ, գիծեր եւ ծաւալներ են: Եթէ արուեստասէրին հայեացքը անոնց վրայ կանգ առնէ, հոն յամենայ, չյառաջանայ, չհասնի այլ մակարդակ, ներկայացուած գործերը կը վկայեն արհեստաւորի մասին, թերեւս ճարտար, իրականութիւն վերարտադրող, բայց չենք գտներ հոգիի եւ միտքի արտայայտութիւն, այսինքն՝ իսկա-

կան արուեստը: Եւրոպի գեղանկարները կը խօսին, քանի որ ինք ըսելիք ունի, կ'ըսէ, կերպարները լուծ պատկերներ, անմիջականութիւն ունին: Եւ կը փոխանցուի Եւրոպի հարգատ կիրքը:

Մարդը, ճարտարապետ, գեղանկարիչ, տառապած է, ազատութեան եւ իրաւունքի կիրք ունի: Խորհրդային Հայաստան եղած տարիներուն պայքարած է, հալածուած: Կորսնցուցած է գաղափարի ընկերներ: Բանտ մնացած է:

Կ'ըսէ թէ կ'ուզէր դուրս գալ երկրէն: Եթէ տարի չէ կրցած աշխատիլ տնային կալանքի պայմաններու տակ: Վերջապէս կրցած է հասնիլ Ամերիկա, ուր ապրելու համար գործ փնտռած է, չէ դիմած ընկերային օժանդակութեան գրասենեակները, նախընտրած է տնանկի կեանքը, փիծծա տարած է տունները եւ գրասենեակները, եւ երբ ժամանակ գտած է, իր սենեակին մէջ նկարած է, իր իրականութեան եւ ինքզինքին վերադառնալով,

քանի որ տառապանքը մարդը կը բանտարկէ ինք իր մէջ:

Արուեստի գործերով եւ անոնց ցուցադրութեամբ զբաղող Տեպորա Մուրի պատահաբար կ'իմանայ որ Ռուսիայէն տղայ մը եկած է որ կը նկարէ...: Կը տեսնէ Եուրոպի գործերը: Ապրուեստի միջոց չունի, պարտքեր ունի, չ'ուզեր վաճառել իր գործերը: Պնդումներ, համոզելու փորձեր: Վերջապէս ցուցասրահ կը դրուին Եուրոպի գործերը եւ առաջինը

կը ծախուի 18 հազար տոլարի: Եւ կը սկսի Եուրոպի նուաճումը արուեստի աշխարհին մէջ: Ինքնատիպ Եուրոպ, որ կը նկարէ երբ կը մտածէ եւ կը զգայ: Արուեստի քննադատները զինք կրնան տեղաւորել այս կամ «դպրոց»ին մէջ, ըսել որ «քիւպիստ» է, կամ կը հետեւի «Ֆրիկիւրաթիֆ» ինքնատիպ ուղիի: Իր մեծղի քանդակները կարելի է բաղդատել ժամանակակիցներու, ինչպէս Ֆերնանտո Պոթիւրոյի գործերուն, բայց

անոնք տարբեր բան կ'ըսեն:

Եուրոպի գործերը դուրս եկած են Քալիֆորնիայէն, Ամերիկայէն: Հռոմի մէկ նոր սուրբին՝ Արքանճելօ Թատինիի խորհրդանկարը (300 X 200 սմ.) կ'իրագործէ, որուն արժէքին շ/Յը կը նուիրէ Պրէշիայի եկեղեցւոյ:

Մարդկային Իրաւունքը եւ Կացութիւնը խորհրդանշող գեղանկարներու շարք ունի, - «քիւպիստ» - դրոշմով, զոր ՄԱԿը հրատարակած է որպէս դրոշմաթուղթ: Այդ գեղանկարները խորհրդապատկերներ են ուր կը գտնենք սէրը, դաժան կեանքը, կ'ինը՝ զոր պէտք է սիրել: Եուրոպ ամենայն պարզութեամբ կ'ըսէ որ երբ կը նկարէ ինքզինք լաւ կը զգայ, կը նկարէ ինչ որ ինք կ'ուզէ:

1956ին Խորհրդային Հայաստան ծնած Եուրի Գէորգեան, տասը տարեկանին արդէն կ'աշակերտէ Յակոբ Գոճայեանի գեղանկարչական դպրոցը:

Մարդն է Եուրոպի ստեղծագործութեան առանցքը. ժողովուրդը, բանաստեղծը, աներդիք թշուառը, Ամերիկայի «հոմլես»ը, հոգիի լոյսն ու ստուերը, սէրը, գաղթականը եւ ապաստան փնտռողը: Այսինքն՝ մեր ցաւագին ժամանակը: Կը սիրէ պատմել, իր պատկերները եւ դէմքերը կը խօսին: Կը հաւատայ որ արուեստը կրնայ ծնիլ միայն

ԿՆՈՋ ԴԻՄԱՆԿԱՐ

ազատութեան մէջ:

Ինք կը շարունակէ նկարել այն հաստատ համոզումով, որ աստուածատուր շնորհով, նոր գործը աւելի գեղեցիկ կ'ըլլայ եւ ամբողջական: Կատարելագործման ուղին՝ քանի որ մարդը բանական է: Այսպէս է որ ինք կը տարբերի ուրիշներէ, որոնք իրենց լրումին արդէն կը հասնին երբ երիտասարդ են: Ինք կը հաւատայ որ դեռ հասնելիք տեղ ունի:

Եւ թերեւս այդ կոչումը շեշտուած կերպով կը զգայ երբ Կուսթեմալայի մէջ շաբաթ, կը նուիրուի իր գործին, դպրոցները կը փակուին եւ աշակերտներ, հազարներով, կու գան Եուրոզի աշխարհը տեսնելու:

Ինքնատիպ Եուրոզ, որ յիշողութիւն ունի, եւ իր արուեստը կը ծառայեցնէ բարեսիրական նպատակներու, այսինքն՝ մարդոց ցաւին դարման փնտռող կազմակերպութիւններու: Ինքզինք չի բանտարկեր իր եսին ու սոսկ գեղեցիկին մէջ, եւ թերեւս այս իսկ պատճառով արագօրէն նուաճած է հոգիները: Այդ կը վկայեն թանգարաններու մէջ արդէն տեղ գրաւած իր գործերը, իրեն զօրավիգ կանգնող մեկենասները եւ քննադատները:

Եուրոզի գործերուն դիմաց կը զգաք վարդին պատգամը, համբոյրի խորհուրդը եւ երաժշտութեան արձագանգը:

Կը հաւատայ որ դեռ իր վերջին խօսքը չէ ըսած, իր զգացումները եւ միտքը վերջին գոյնը չեն դրոշմած:

Այս տողերու ետին պէտք չէ փնտռել ազգային-հայրենակցական անափառութիւն: Եուրոզ արդէն Ամերիկայէն դուրս է, համաշխարհային եւ համամարդկային արժէք ունի: Քննադատները իր խորհրդանիշներուն մէջ պիտի գտնեն նաեւ իր ազգային պատկանելիութեան առհաւական լոյսը, թէ պիտի գոհանան զինք ամե-

րիկայնացնելով եւ համամարդկային կաղապարի մէջ ձուլելով:

Ամերիկայի ընձեռած միջոցներով լայն ճամբայ բացած է Եուրոզի առջեւ եւ ինք դեռ անակնկալներ վերապահած է արուեստի աշխարհին:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

Պէյրուիթ-Լոս Անճելըս

Դեկտեմբեր 2009-Փետրուար 2010

ՊԱԼԵԱՆԻ ԿՐԻՍՏ

ԵՈՒՐՈՋԻ ԽՈՐԻՄԱՍՏ ԽՈՐՀՐԴԱՆՇԱՆՆԵՐԸ

ՊԱՐՏԵՐԻՆ ՄԷՋ

Խօսքը չի վերաբերիր այն symbolismին, որ իբրև գրականագիտական հոսանք ծնունդ առավ 1880ական թուականներուն ու տարածուեցաւ աշխարհով մէկ, այլ այն խորհրդանշաններուն, որոնք իբրև գեղարուեստական արտայայտչաձև կ'օգտագործուին կերպարուեստի մէջ: Խորհրդանշաններու այս տեսակի օգտագործու-

մը սկսած է իբրև հաղորդակցման միջոց, նախամարդու վաղ մարդկայնացման շրջանին:

Նախնադարեան Ժայռապատկերները խորքին մէջ խորհրդանշաններ են, որոնցմէ յառաջացած են մեհենագրութիւնը (hieroglyphics) եւ ծիսական լեզուն: Խորհրդապատկերի մը միջոցով պատգամ փոխանցել թէ՛ գործնական է եւ թէ՛ աւելի հաղոր-

դական: Այս իսկ պատճառով զայն շարունակեցին օգտագործել կերպարուեստագէտներէն շատեր, ինչպէս՝ Փապլօ Փիքասօ, Վասիլի Գանտինսքի, Մարք Շակալ, Փօլ Բլէ, Սալվատոր Տալի, եւ այլն:

Խորհրդանշաններու օգտագործումը կերպարուեստագէտներու քով, միշտ չէ որ մտածած եւ գիտակցական բնոյթ ունի, երբեմն խորհրդապատկերները ինքնեկ են եւ կը դրսեւորուին տարերայնօրէն: Այսպէս է Եուրոզի պարագային, որուն գլխաւոր երեք խորհրդանշաններն են՝ Լոյսը, Նուռը եւ Կապոյտ Վարդը: Անոնք թէ իբրեւ ձեւեր եւ թէ իբրեւ գոյն մէկ կողմէ յագեցած են ներքին յուզականութեամբ, միւս կողմէ գրաւիչ են արտաքին կենսունակութեամբ եւ գեղեցկութեամբ: ա.- Լոյսը՝ տարերայնօրէն Եուրոզի հոգիէն բխած առհաւական ծնունդ է, բ.- Նուռը՝ ցեղային յիշողութեան արգասիք, գ.- Կապոյտ Վարդը՝ սեփական հոգեմտաւոր տաղանդի դրսեւորում:

ա.- Լոյսը

Գիտենք, որ հին աշխարհի մշակոյթներուն մէջ լայնօրէն տարածուած էր արեւի պաշտամունքը՝ իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ հայր աստուածութիւն: Գիտենք նաեւ, որ լոյսը Արեւէն է որ կը ծնի եւ ոչ թէ հակառակը:

Սակայն դիցաբանութիւնը հակառակը «կը պնդէ»...: Հին յոյները կը հաւատային, թէ գոյութիւն ունի լոյսի դիցուհի մը Թէիա (Theia) անունով, որմէ ծնած են գլխաւոր լուսատուները. Հելիոս (Helios) Արեւը, Սելենէ (Selene) Լուսինը եւ Էոս (Eos) Արշալոյսը: Յոյներէն առաջ եւ գուցէ նաեւ յետոյ լոյսի պաշտամունքը գոյութիւն ունեցած է հին աշխարհի այլ մշակոյթներու մէջ եւս, որոնց շարքին նաեւ՝ հայերու:

Հայկական դիցաբանութեան մէջ լոյսի աստուածը Միհր (Miher) էր, որ կը պաշտուէր, ողջ Հայաստանի տարածքին: Հին հայկական օրացոյցի ծրագրին ու Դրդ ամիսը նուիրուած էին Միհր աստուծոյ, իսկ հեթանոսական սրբավայրերը կը կոչուէին մեհեան, շատ հաւանաբար ի պատիւ Միհրի: Լոյսի աստուածութեան աւելի կարեւորութիւն կը տրուէր, որովհետեւ հայկական դիցաբանութեան մէջ, լոյսը միայն Փիղիքական չէր որ կը հակադրուէր խաւարի դէմ, այլ այն հոգեմտաւոր լոյսն էր, որ կը պայքարէր նաեւ խաւար

րամտութեան եւ նեղմտութեան դէմ:

Հայ ժողովուրդը երբ քրիստոնէութիւնը ընդունեցաւ իբրեւ պետական կրօնք, Քրիստոս նախ համեմատուեցաւ լոյսի աստուածութեան եւ այն աղօթքները, որոնք նուիրուած էին լոյսի աստուածութեան, վերածուեցան քրիստոնէական շարականներու, ուր հաւատացեալը Քրիստոսի կը դիմէ իբրեւ «լոյս, արարիչ լուսոյ», ուրիշ աղօթքի մը մէջ հայ քրիստոնեան կ'ըսէ. «Առաւօտեան աչք, մեծ արեգակ, շողերդ սփռէ՛ խաւար սրտիս մէջ...»: Այո, հայ հաւատացեալին համար լոյսի աղբիւրը Յիսուս Քրիստոսն է, որ իր հոգեմտաւոր շողերը կը սփռէ մեր խաւար սրտերուն մէջ, կը լուսաւորէ մեզ ներքնապէս:

Եուրոզի «գուպիստական» (խորանարդապաշտական) բնոյթի կտաւները մեծաւ մասամբ կ'ողողուին երկինքէն թափուող այնպիսի շողերով, որոնք թէեւ իբրեւ հոգեմտաւոր լուսերանգ կը բաշխուին ձեւերէն վրայ, սակայն «անըսկիզբ են ու անհաս»:

Ուրեմն, Լոյսը Եուրոզի համար շնորհքի, իմաստութեան եւ մտքի ու հոգիի պայծառութեան եւ նաեւ յոյսի խորհրդանշան է:

Քրիստոսէ հազարաւոր տարիներ առաջ յղացած շումերական «Կիլկամէշ» պոեմին մէջ, երբ ջրհեղեղէն ետք «Ուտնապիշտիմ» (Նոյ Նահապետի նախատիպարը) առաջին անգամ լոյսը կը տեսնէ՝ կը բացազանչէ. «Եւ այն ատեն երդիքը բացի եւ լոյսը զարկաւ երեսիս»:

Պատկերացնէք, որ ջրհեղեղի հետեւանքով տասներկու օր խաւարի եւ անորոշութեան մէջ մնալէ ետք տապանի պատուհանը կը բանաք եւ լոյսը կը զարնէ ձեր երեսին: Հոս է որ լոյսը իր աստուածային արժէքն ու իմաստը կը զգենու մարդու համար: Հոս է որ անոր անհրաժեշտութիւնը կենսականօրէն կը զգացուի...: Հոս էր որ Նոյ Նահապետը առաջին անգամ լոյսը դիմազրաւելու հրճուանքը կ'ապրի:

Եուրոզ իր ստեղծագործական գերլարուած պահերուն, ոչ միայն կ'ապրի լոյսը կորսնցուցած ու զայն վերագտած ըլլալու գեղագիտական հաճոյքը, այլեւ կ'ապրեցնէ զանոնք իր կտաւներուն վրայ ու կը փոխանցէ ակնդիրին: Ինչպէս՝ «Սիրով պաշտպանուած» եւ կամ «Կիրականօրեայ», «Առաւօտ» կտաւները:

Վերածնունդի շարք մը գեղանկարիչներու մօտ լոյսը պատուհաններէն կը թափանցէ եւ կ'ողողէ գլխաւոր կերպարը կամ շրջապատը (Աէոնարտօ Տա-Վինչի, Վերմեր...), ուրիշներու պարագային լոյսը կը բխի ուղղակի գլխաւոր կերպարէն (յատկապէս երբ Յիսուս մանուկն է այդ մէկը) (Գաւաճօ, Ռեմպրանդ...):

Եուրոզ թէեւ երբեմն վերածնունդի վարպետներու նման կամարածեւ պատուհաններ եւս կը պատկերէ (ինչպէս «Ներշնչումը Մեր Միջեւ» կտաւի պարագային), սակայն անոր լոյսի աղբիւրը անորոշ կը մնայ եւ չի կեդրոնանար կերպարի մը կամ առարկայի մը վրայ, որովհետեւ Եուրոզի համար Լոյսը միշտ լոյս է, կայ ու կը մնայ իբրեւ տիեզերական գոյ, խաւարն է որ հիմա կայ, սակայն քիչ յետոյ կրնայ չըլլալ...:

Ճի՛շդ այս պատճառով լոյսը նաեւ յոյսի աղբիւր է Եուրոզի համար:

բ.- Նուռը

Նուան խորհրդանշանը այնքան հին է ու այնքան տարածուած տարբեր մշակոյթներու մէջ, որ կարգ մը մասնագէտներ կ'ենթադրեն, որ Կենաց Ծառի բնօրինակը Նունենին պէտք է որ ըլլայ: Հին աշխարհի քիչ թէ շատ զարգացած բոլոր ժողովուրդները կը պաշտեն ծառը իբրեւ կեանքի աղբիւր: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը պաշտէր այն ծառը, որ առաւելագոյն չափով սնունդ կու տար մարդուն եւ բուսման յատկութիւններ կը դրսեւորէր: Եւ որովհետեւ տարբեր տարածքներու վրայ, տարբեր տեսակի ծառեր կային, իւրաքանչիւր երկիր կը պաշտէր իրեն յատուկ ծառ մը կամ

բոյս մը: Չինացիները կը պաշտէին ճին-սենկը, հնդիկները՝ մանկոն, բաբելացիներն ու հրեաները՝ արմաւենին, հին եգիպտացիները՝ ժանտաթզենին, յոյները՝ ձիթենին, իսկ Հայերը՝ նունենին:

ԷԵՇՏԱՆՔ

Նուռը իր համեղութեան զուգահեռ ունի նաեւ գեղեցիկ ու հետաքրքրական տեսք: Կտրելու պարագային անոր արնագոյն ու կիսաթափանց հատիկներու փեթականման շարլածքն ու կշռոյթը, ոչ միայն կը զարմացնեն այլեւ կը հիացնեն մարդ արարածը: Ասոր վրայ եթէ գումարենք նաեւ անոր բուժիչ յատկութիւնները, ապա ըմբռնելի կը դառնայ թէ ինչո՛ւ Նուռը կը դասուի իբրեւ կեանքի աղբիւր, իբրեւ պտղաբերութեան, սիրոյ, երիտասարդութեան եւ նոյնիսկ անմահութեան պտուղ:

Հինատուրքմի մէջ Նուռը կը խորհրդանշէ յաջողութիւն (prosperity) եւ պտղաբերութիւն (fertility) եւ ուղղակի-

րէն կ'առընչուի արգասաւորութեան՝ հողի դիցուհի Պհումեդեվիի (Bhoumedevi) եւ պտուղներուն սերմ պարգեւող Կանեշայի (Ganesha) հետ: Իսկ Այուրվետայի (Ayurveda) մէջ վկայութիւն կայ այն մասին, թէ Նունենին իր բոլոր մասերով (արմատ, կեղեւ, տերեւ, ծաղիկ եւ պտուղ) կ'օգտագործուէր իբրեւ դեղամիջոց տարբեր տեսակի հիւանդութիւններ բուժելու համար: Իր բուժիչ յատկութիւններուն, համեղութեան ու գեղեցիկ տեսքին շնորհիւ, հին մշակոյթներու մէջ Նուան շուրջ հիւսուած են եղեցիկ առասպելներ ու ավանդութիւններ: Յունական դիցաբանութեան մէջ Տիտան-Օրիոն (Titan-Orion) աստուածու-

Թեան կնոջ անունը Պոեոթէա (Boetea) է, որ կը նշանակէ՝ Նուռ: Յունական այլ բարբառով մը հողի դիցուհին՝ Ռէէա (Rhea) անունը եւս Նուռ իմաստը ունի: Նուռը իբրեւ կեանքի - մահուան, յաջողութեան եւ առհասարակ աստուածային յատկութիւններ ունեցող պտուղ բազմիցս կը յիշատակուի ու կը մեծարուի յունական առասպելաբանութեան մէջ: Մինչեւ հիմա գիւղական շրջաններու մէջ Նուռը յաջողութեան եւ արգաւաստութեան խորհրդանշան է: Ոչ միայն հնդկական եւ կամ յունական դիցաբանութիւններու քով, այլեւ բազմաթիւ արեւելեան հին մշակոյթներու մէջ նուաճ կը վերագրուին բուժող, բեղմնաւորող եւ երիտասարդացնող յատկութիւններ: Իսկ հրէական կրօնքի մէջ, Նուռը ոչ միայն Սուրբ է ու անմահական, այլեւ ճշմարտացիութեան խորհրդանշան է: Ըստ հրէական ավանդութեան, նուաճ հատիկներու քանակը 613 է, ճիշդ այնքան, որքան Թորահ (Torah) պատուիրաններու քանակը: Հայկական եւ Սասանեան թագաւորական գահերու նման, Սողոմոն իմաստունի թագին ձեւը եւս ներշնչուած կը թուի ըլլալ Նուաճ ծաղիկէն: Իսկ սեմական դիցուհիներէն մէկը ուղղակիօրէն կը կոչուի Ռեմման (Remman), որ կը նշանակէ Նուռ:

Նունենիին իբրեւ կենաց ծառ հնագոյն պատկերման կը հանդիպինք ուրարտական որմնանկարներու մէջ: Հայերու պարագային եւս Նուռը մտած է կենցաղի մէջ եւ մինչեւ այսօր կը համարուի սիրոյ, պտղաբերութեան եւ անմահութեան խորհրդանշան: Ըստ ազգագրական բնոյթի հայկական ավանդութեան մը, մինչեւ ԺԹ դարու վերջերը երբ գիւղական շրջաններու մէջ կիներ յղանար, կ'ամչնար բառացիօրէն տեղեկացնելու ամուսնոյն, այլ նուաճ մը (իսկ նուաճ չըլլալու պարագային՝ կարմիր խնձոր մը) կը նուիրէր անոր: Հեթանոսական շրջանին հայերը նուաճն գինի կը պատրաստէին (այս սովորութիւնը մինչեւ հիմա կը շարունակուի) որ կը համարուէր անմահութիւն պարգեւող հեղուկ (Նեկտար): Իսկ հայ հոգեւոր մշակոյթի մէջ նուաճը լայնօրէն օգտագործուած է, թէ հոգեւոր գրականութեան, թէ մանրանկաչութեան եւ թէ բարձրաքանդակներու մէջ իբրեւ Քրիստոսը խորհրդանշող եւ անմահութիւն պարգեւող պտուղ: Այս իմաստով մեզի յայտնի են նա-

եւ վերածնունդի ռազմիրաներու՝ Սանտրո Պոթի-չեյլի եւ Լէոնարտօ տա Վինչիի սրբանկարները՝ “Madonna of the pomegranate” եւ “Madonna and child with pomegranate” ստեղծագործութիւնները: Այս սրբանկարներուն մէջ, ճեղքուած եւ բացուած նուաճ հատիկները կը խորհրդանշեն Յիսուս մանուկի ապագայ տառապանքներն ու չարչարանքը, որոնք սակայն յարութեան եւ անմահութեան խորհուրդը եւս կ'աւետեն:

Նոյնիսկ Գուրանին մէջ նուաճ քանի մը անգամ կը յիշատակուի իբրեւ Աստուծոյ ստեղծագործութիւն եւ դրախտային պտուղ:

Այս բոլորէն ի յայտ կու գայ թէ Նուռը հին աշխարհի մէջ, իսկապէս կենսական նշանակութիւն ունէր եւ իմաստային առումով աստուածային խորհուրդներ կը պարունակէր իր մէջ:

Ուրեմն պատահական չէ որ հայ նկարիչներ (եւ ոչ միայն հայ) թէկուզ բնագրաբար եւ տարբերայնօրէն հրապուրուին Նուռի տեսքով ու պատկերեն զայն:

Եւրոպի պարագային նուաճ խորհրդանշանի պատկերումը սերտօրէն կապուած է անոր յիշողութեան հետ, թէկուզ ցեղային առհաւական ճանապարհով: Եւրոպ կը յիշէ, թէ տակաւին պատանի՝ աշնան եղանակի մը կ'այցելէ նունենիներով հարուստ Հայաստանի Ջանգեղուրի շրջանը, եւ յանկարծ իր առջեւ կը բացուի նունենիներու պուրակ մը: Աշնան թեթեւ քամիի ազդեցութեան տակ նունենիները կ'օրօրուին, երփներանգ տերեւները բոցավառ դաշտի մը տպաւորութիւնը կը ստեղծեն, իսկ անոնցմէ կախուած կարմիր ու գեղեցիկ նուաճերը պսպղուն կայծերու նման շունչ ու կենսունակութիւն կու տան բնութեան տարրերին:

Պատկերացուցէք, որ յոգնած, անօթի, ծարաւ ու կրքոտ պատանին հրապուրուած տեսարանի անդիմադրելի քաջողականութենէն, կը վազէ եւ իր հանդիպած առաջին նուաճերը կը քաղէ ու կը ծծէ անոնց հիւթը, այնպէս ինչպէս սովալլուկ մանուկ մը պիտի ծծէր իր մօր կաթը: Պատկերացուցէք թէ արբունքի շրջանի մէջ եղող այդ զգայուն պատանին ի՛նչ մեծ բաւականութիւն պիտի ստանար այդ հիւթեղ ու ճաքճաք նուաճերէն, որոնցմէ բացառուած չէր կրնար ըլլալ նաեւ անոնց «էրոթիք» հանգամանքը: Իսկ երբ իր ծնողներն ու ու-

սուցիչները բացատրութիւններ կու տան իրեն նուազ օգտակարութիւններուն եւ խորհուրդներուն մասին, Եուրոզի յիշողութեան մէջ նուազ կը մնայ իբրեւ համեղ, գեղեցիկ, սակայն խորախորհուրդ ու աստուածային պտուղ մը, որուն հիւթը ծծելը կը դառնայ ծիսական եւ սեռայնօրէն խորհրդանշական...:

Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ Եուրոզի սիրող գոյգերը իրենց սեռային յարաբերութեան ամենաթէժ վայրկեաններուն իսկ ծիսականօրէն իրենց ձեռքը բռնած կ'ըլլան նուազ եւ կամ կապոյտ վարդ: Իսկ թէ ինչո՞ւ կապոյտ վարդ, այդ մէկն ալ կը բացատրենք ստորեւ:

գ.- Կապոյտ Վարդ

Կ'ըսուի, թէ միջնադարուն Արեւելքի մէջ արհեստական միջոցներով կը ստանային կապոյտ վարդ, որ սակայն լազուարթ կապոյտ (azure blue) էր: Իսկ 2004ին ճափոնական (suntory) եւ աւստրիական (florigene) գոյգ ծաղիկի ընկերութիւններու միացեալ ջանքերով կըրցան ստանալ կապոյտ վարդի տեսակ մը, որ լայն ժողովրդականութիւն ունեցաւ, ոչ միայն իր գեղեցկութեան եւ իւրայատկութեան համար, այլ նաեւ իր մէջ պարունակած խորհրդանշական իմաստին պատճառով:

Եւրոպական կարգ մը աւանդութիւններու մէջ

կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ ցանկութիւններու իրականացման (attaining the impossible) առեղծուածը (mystery): Կապոյտ վարդը իր մէջ կը պարունակէ այն խորհուրդը, որուն տիրանալով ենթական կրնայ իրականացնել իր ամենամեծ ցանկութիւնները, նոյնիսկ կրնայ երիտասարդութիւն ձեռք բերել եւ կամ առինքնել տենչացող անձը ու սէր ներշնչել անոր: Կապոյտ վարդի հասկացողութիւնը, առաւելաբար տարածուած էր ԺԹ դարու կէսերուն՝ վիքթորեան ժամանակաշրջանին (Victorian Times):

Մինչեւ այսօր չինական բանահիւսութեան մէջ կապոյտ վարդը կը խորհրդանշէ անհասանելի սիրոյ յոյսի (unattainable love) բանային: Չայն ձեռք բերելու պարագային նոյնիսկ կարելի է հասնիլ մերժող սիրոյ էակին ու հմայել գայն:

Իսկ կան ժողովուրդներ, որոնք կը հաւատան թէ կապոյտ գոյնը ինքնին բուժիչ եւ կազդուրիչ յատկութիւն ունի: Հայաստանի Չանգեզուրի լեռներու 3300 մեթր բարձրութեան վրայ «կապոյտ» անունով լճակ մը գոյութիւն ունի, որու շրջանի ժողովուրդը մինչեւ հիմա կը հաւատայ թէ լիճը բուժիչ յատկութիւններ ունի: Ըստ տեղի բնակչութեան, եթէ մէկը մաքուր սրտով ու համոզմամբ անոր մէջ լողայ, ապա կը բուժուի իր

ՃԷՍՄՄԻՆԻՆՈՐ ԵՂՎԻ
ԿԻՆԸ ԾԱՂԿՈՒՆՔԻ ՄԷՋ

ՊԳՏՎՊՄԵ ԵՆՄԻԻ

հիւանդութիւններէն:

Հնդկական դիցաբանութեան մէջ Հարէն Վիշնուի (Lord Vishnu) եւ Հարէն Քրիշնա (Lord Krishna) սրբազան գոյնը կապոյտն է: Անոնց մարմնի գոյնն իսկ կապոյտ է, որովհետեւ ըստ հինտու դիցաբանութեան կապոյտ գոյնը կարողութիւնը ունի իր մէջ ծծելու (absorb) բոլոր տեսակի չարութիւններն ու նոյնիսկ թոյները: Միեւնոյն ատեն կապոյտը կը խորհրդանշէ քաջութիւն ու վճռականութիւն (bravery and determination), որոնց միջոցով աստուածները կ'ոչնչացնեն չարը (evil): Այս պատճառով հինտու հաւատացեալները իրենց տառապանքներու եւ հիւանդութիւններու փրկութեան համար կ'երթան եւ կ'աղօթեն Հարէն Վիշնուին եւ Հարէն Քրիշնային: Ետևոգ եւս ունի տառապող մերկ կերպարներ, որոնք ամբողջութեամբ պատկերուած են կապոյտի տարբեր երանգներով: Ըստ բնագանցութեան (metaphysic)՝ “Blue is the color of truth, serenity and harmony, by helping to sooth the mind. It is good for cooling, calming reconstructing and protecting Good for fevers, calming the body and mind, raising frequency...” որ թարգմանի՝ «Կապոյտը ճշմարտութեան, պայծառութեան եւ ներդաշնակութեան գոյնն է: Կը զովացնէ, կը հանդարտեցնէ, կը կազդուրէ միտքն ու մարմինը, միեւնոյն ատեն կ'աշխուժացնէ անհատը...»:

Իսկ Գանտինսքիի համար իւրաքանչիւր գոյն իր իմաստը ունէր: Ան կ'ըսէ, թէ կապոյտը մաքուր է եւ անսահման, արտաքին հանգստութիւն յառաջացնող»:

Հակառակ անոր, որ բնութեան մէջ կապոյտ վարդ գոյութիւն չունի, Ետևոգ մաքուր սիրոյ խորհրդանշան՝ վարդին համար ընտրած է կապոյտ գոյնը: Պատահական չէ, որովհետեւ մարդկային հասարակութիւնը աւելի քան երբեք մարմնականի գուգահեռ կարիքը ունի նաեւ մտային եւ մանաւանդ հոգեկան կազդուրման եւ բուժման: Ան երբ կազդուրման եւ բուժման գոյնը ու մաքուր սիրոյ խորհրդանշանը իրարու կ'ընդելուզէ՝ նոյնութեամբ չի պատճենահաներ վարդը, ո՛չ բովանդակութեամբ եւ ոչ ալ ձևով, այլ նոր յղացքով կը «սրբագրէ» գայն ու կը վերածէ սեփական ստեղծագործութեան: Օրինակ, վարդը պէտք է փշոտ ըլլայ: Միջնադարեան թրուպա-

տուրները (troubadour) Օմար Խայեամ, Սայեաթ Նովա ...) երբ սէրը կ'երգէին, չէին մոռնար անոր փշոտ, ծակող յատկանիշը, որովհետեւ սէրը ցաւցնող է նաեւ: Ետևոգի կապոյտ վարդերը փուշ չունին: Անոր համար կապոյտ վարդը չի ցաւցներ, այլ՝ ընդհակառակը, պէտք է որ հանգըստացնէ ու բուժէ տագնապահար ու հիւանդ մարդը:

Փաստօրէն մաքուր սիրոյ վրայ հիմնուած մարդկային փոխ յարաբերութիւններու նուազման հետեւանքով ընչաքաղցութիւնն ու նիւթապաշտութիւնը երբեմն ծայրայեղական չափանիշներու կը հասնին ու կ'ապականեն մարդու միջավայրն ու ներաշխարհը: Յատկապէս կարգ մը ժողովուրդներու քով կ'ոտնահարուին մարդկային տարրական իրաւունքներն իսկ: Ի տես այս բոլորին զգայուն արուեստագէտը կը տագնապի, կը տառապի եւ ուրոյն յղացքներով կը պայքարի յանուն մարդու մտքի ու հոգիի ազատութեան, յանուն մարդկային հասարակութեան կազդուրման ու առողջացման...

Ահաւասիկ թէ ինչո՛ւ Ետևոգի ստեղծագործութիւններուն մէջ յաճախ կը հանդիպինք կապոյտ վարդի պատկերման՝ սիրող զոյգերու ձեռքերուն, կիներու ճակատներուն վրայ շարուած իբրեւ գլխազարդ, ծաղկեփունջի ձեւով դրուած ծաղկամաններուն եւ կամ՝ նոյնիսկ սուրբերու ձեռքերուն (Սուրբ Արքանձելօ Թատինի), ուր կը փոխարինէ խաչը իբրեւ մարդկութեան (դուք կրնաք ըսել՝ քրիստոնէական) խորհրդանշան: Կապոյտ վարդի միջոցով մարդկութեան կը փոխանցէ «սիրեցէք զմիմիեանս» յայտնի խօսքը, որ հանդուրժողականութեան, համերաշխութեան ու խաղաղութեան պատգամն է: Այսպիսով կապոյտ վարդը Ետևոգի ոչ միայն կարեւորագոյն խորհրդանշանն է, այլ նաեւ գեղաբխական ըմբռնումներու գաղափարական առանցքը կը թուի ըլլալ, որովհետեւ ան իր ողջ արուեստով կը ձգտի բարիին, վսեմին ու գեղեցիկին՝ բառին ամբողջական իմաստով:

Այս առումով Ետևոգի արուեստը պատմողական բնոյթ ունի, սակայն չի սահմանափակուիր խօսքի իմաստով, անոր խորհրդանշանները թէ գեղեցիկ են իրենց արտաքին տեսքով, եւ թէ թաթաւուն են ներքին հոգեմտաւոր յուզականու-

Թեամբ: Եուրոզի մօտ ներքին յուզականութիւնը կը դրսեւորուի տարերայնօրէն, որովհետեւ անոր խորհրդանշանները կը բխին ներքին ուժեղ թելադրականութենէ, որ ոչ միայն կը խթանէ երեւակայութիւնն ու զգայական աշխարհը, այլ նաեւ կը նպաստէ ու կը յուզէ արուեստասէրը:

Փիքասօ եւս յանձնառու (engagé) կերպարուեստագէտ էր. ան իր ստեղծագործութիւնները աւելի ազդու եւ ուժեղ դարձնելու համար չէր վարաներ խորհրդանշաններ օգտագործել: Օրինակի համար «Կերնիքա»յի մէջ պատկերուած ցուլը կը խորհրդանշէ դաժանութիւնն ու խաւարամտութիւնը, իսկ ձին՝ տառապող ու պայքարող մարդկութիւնը: Ան կ'ըսէ. «Պէտք է պայքարիլ այն ամէն ինչի դէմ, որ կը սպառնայ երեւակայութեան ազատութեան»: Փաստօրէն Փիքասօ չէր հանդուրժեր իր ժամանակի բռնատիրութիւնները (յատկապէս սպանական) եւ իր արուեստով կը պայքարէր, յանուն մտքի ու հոգիի ազատութեան: Ուրիշ տեղ մը Փիքասօ աւելի կը յստակացնէ իր միտքը. «Գեղանկարչութիւնը բնակարաններ զարդարելու համար չէ, ան պատերազմի գործիք է չարագործներու վրայ յարձակելու եւ անոնցմէ պաշտպանուելու համար»: Ի հարկ է Փիքասօ ոչ թէ կ'արգիլէր գեղանկարներով զարդարել բնակարանները, այլ կ'ուզէր հասկցնել թէ գեղանկարչութիւնը յարդարային (decorative) առարկայ չէ: Արուեստը որով միջոցով կարելի է պայքարիլ ժխտական երեւոյթներու դէմ յանուն մարդկային իրաւունքներու կրնայ այլապէս փոխարինել աշխարհակործան գէնքերը: Անոր համար արուեստով մղուած

պայքարը շատ աւելի մարդկային է ու արդիւնաւէտ քան որեւէ տեսակի գէնք:

Իր արուեստով, գոյններով ու խորհրդանշան-

ՆԵՐՇՆՉՈՒՄԸ ՄԵՐ ՄԻՋԵԻ

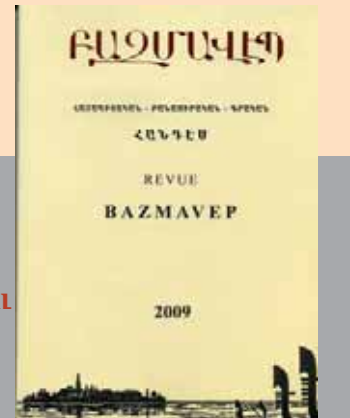
ներով նոյնը կ'ընէ նաեւ Եուրոզ:

Իսկապէս արուեստով մղուած պայքարը ամենամարդկային ու ազնուագոյն պայքարի տեսակ է:

ԴՈԿՏ. ՄՈՎՍԷՍ ԾԻՐԱՆԻ
Պէյրուկ

**«ԿԵԱՆՔԸ ԱՐԺԷՔՆԵՐՈՎ
ԻՄԱՍՏԱԻՈՐԵԼ»**
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
Անթիլիաս, 2009

«ԲԱԶՄԱՎԷՊ»
Հայագիտական հանդէս
Հայկական ձեմարան Սրբոյն Ղազարու
Վենետիկ - Ս. Ղազար
2009

**«ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՄԷՋ ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՈՒԺԵՐՈՒ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ ԱՆՈՐ
ՆԿԱՏՄԱՄԲ»**
Հեղինակ՝ ԴՈԿՏՈՐ ՍԱԼԷՀ
ԶԱՀՐԷՏՏԻՆ
«ԽԱԶԶԻԿ ԳԱՊԻԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԴԻՐԱՄ» ԹԻԻ 2, Անթիլիաս, 2010

**«ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ
ՏԱԳՆԱՊԻ ԸՆԴՄԷՋԷՆ»**
(Խոհեր եւ անդրադարձումներ)
Հեղինակ՝ ԱՐԱՄ ՍԵՓԵԹՅԱՆ
Պէյրուօ, 2009

**«ՊՈԼԻՍԸ
ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ»**
Հեղինակ՝
Յ. Ճ. ՄԻՐՈՒՆԻ
Ա. հատոր
(1453 - 1800)

**Վերահրատարակութիւն
Անթիլիաս, 2010**

**“SEEDS OF
GLORY”**
Հեղինակ՝ ԹՈՐՈՍ
ԶԻՖԼԵԱՆ,
Աստրալիա, 2009

